

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ
«ВСЕУКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА»
МИКОЛАЇВСЬКИЙ ОСЕРЕДОК

Новітні кримінально-правові дослідження – 2024

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Миколаїв
МННІП НУ «ОЮА»
2024

Редакційна колегія:

В.о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», голова Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор юридичних наук, професор **Олександр Козаченко**

В.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія», секретар Миколаївського осередку громадської організації «Всеукраїнська асоціація кримінального права», доктор філософії (PhD) в галузі права, доцент **Ольга Мусиченко**

Схвалено та рекомендовано до видання кафедрою кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія» (протокол засідання кафедри № 08 від 07 травня 2024 року)

Новітні кримінально-правові дослідження – 2024 : Альманах наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О. Козаченка, доктора філософії (PhD) в галузі права, доцента О. Мусиченко. – Миколаїв : МННП НУ «ОЮА», 2024. – 183 с.

До Альманаху наукових праць, який вже видається вдруге під час повномасштабної війни, розв'язаної країною-агресором, увійшли матеріали, присвячені проблематиці сучасного кримінального права, яке існує в демократичних державах та базується на засадах верховенства права. Автори репрезентованих у збірнику наукових праць, якими виступили як відомі дослідники проблем кримінального права в їх теоретичній та прикладній площині, так і молоді науковці, які роблять перші, але дуже впевнені кроки у формуванні власної теоретичної та практичної правосвідомості, досліджують актуальні питання становлення, сучасного стану та перспектив подальшого розвитку кримінального права України, пропонуючи власні концепти вирішення нагальних проблем, сформованих соціально-політичним викликом сьогодення, одним з яких є продовження розпочатої до повномасштабної війни активної діяльності з формування нового за змістом та формою кримінального закону України.

Видання може викликати зацікавленість вчених, аспірантів і студентів, співробітників судових та правоохоронних органів, державних службовців, а також всіх тих, хто замислюється над проблемами українського кримінального права та практики його застосування в сучасних умовах воєнного часу в Україні та шукає відповіді на питання, поставлені необхідністю підвищення ефективності кримінально-правового регулювання.

УДК 343

*Публікації наведено в авторській редакції з незначними коректорськими правками.
Редакційна колегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.
За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних,
цитат, власних імен тощо відповідають автори публікацій та їх наукові керівники.*

© Миколаївський навчально-науковий інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»
© ГО «Всеукраїнська асоціація кримінального права»,
Миколаївський осередок

ШАНОВНІ УКРАЇНЦІ!

Вже більше двох років Український народ дає відсіч загарбницьким планам країни-агресора, яка націлилась на нашу територію, наш спосіб життя, наші намагання приєднатися до європейського цивілізованого світу з метою створення належних умов для розвитку громадянського суспільства і розбудови сучасної правової держави, наші мрії самостійно вирішувати свою долю. Тисячі найкращих представників нашого волелюбного народу, тисячі хлопців і дівчат були змушені полишити свої сім'ї, домівки, відмовитися від своїх мрій і бажань та, взявши в руки зброю, на передовій захищають своє і наше майбутнє, майбутнє УКРАЇНИ! А завдання всіх тих, хто знаходиться в тилу, не тільки належним чином виконувати свої обов'язки у сфері професійної діяльності та належного навчання, але й намагатися зберегти наші надбання, примножити їх для того, щоб після ПЕРЕМОГИ забезпечити досягнення нашої основної мети: цивілізаційного розвитку держави, права та суспільства відповідно до європейських стандартів. Не останню роль у вирішенні поставленої мети відіграють наукові дослідження, які в умовах повномасштабної війни забезпечують майбутній розвиток права та практики його застосування.

Серед усіх галузей права особливої уваги потребує кримінальне право, яке знаходиться в авангарді захисту найцінніших соціальних благ, без яких не те що розвиток, а навіть існування держави та суспільства не уявляється можливим. Кримінально-правове регулювання суспільних відносин потребує постійної уваги з боку науковців, враховуючи не тільки його важливу роль у протидії деліктним проявам підвищеної суспільної небезпеки, якими виступають кримінально-протиправні діяння, але й постійну мінливість системи соціальних цінностей в процесі еволюції суспільства і держави. Саме тому, протягом останніх десяти років в Миколаївському навчально-науковому інституті права Національного університету «Одеська юридична академія» всім небайдужим до проблем кримінального права надається можливість поділитися своїми науковими здобутками на сторінках Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження», бібліографічні метадані якого проіндексовуються в наукометричній базі Google Scholar.

Змістовно, що стало доброю традицією, «Новітні кримінально-правові дослідження – 2024» складаються з двох частин. До першої частини наукових праць увійшли дослідження вже відомих фахівців у галузі кримінального права, наукові здобутки яких визнані не тільки в Україні, але

й за її кордонами. Сторінки другої частини Альманаху вже за традицією віддані молодим дослідникам, які роблять перші, але достатньо впевнені кроки на шляху осмислення власних наукових надбань. Саме таке поєднання досвіду та вагомості із завзятістю та оптимізмом відрізняє даний Альманах наукових праць. Особливо радує той факт, що обидві групи дослідників об'єднує небайдужість до проблем і перспектив розвитку кримінального права в сучасних умовах розбудови соціальної і правової держави, яка повинна функціонувати на засадах верховенства права.

Організаційний комітет, редакційна колегія щиро вдячні всім, хто в умовах військової агресії проти незалежної, суверенної України та нашого волелюбного народу, виявили бажання і знайшли можливість, працюючи та навчаючись під постійними сиренами протиповітряної оборони та обстрілами, підготувати та надати матеріали для даного видання, які, з урахуванням умов, у яких вони з'являлись, набувають ще більшої цінності як для нас, так і майбутніх поколінь фахівців в галузі юриспруденції.

Ми вдячні всім авторам за розуміння нашого бажання відмовитися від посилення на джерела, які видаються в країні-агресора та її сателітах. Ми впевнені, українська наука, в тому числі і кримінально-правова, повністю самодостатня, має свою, можливо, не просту, але свою історію та свої здобутки, які, в цьому немає жодних сумнівів, будуть ще вагомішими в умовах миру та самостійно обраного шляху цивілізаційного розвитку.

Ми впевнені, що війна закінчиться великою Перемогою Українського народу і представники кримінально-правової науки незалежної України зможуть мислити вільно і викладати свої думки рідною українською мовою, в тому числі і на сторінках прийдешніх випусків Альманаху наукових праць «Новітні кримінально-правові дослідження».

Безпеки, спокою та терпіння Вам і вашим рідним! Перемоги та Миру всім нам!

Члени редакційної колегії

Олександр Козаченко, Ольга Мусиченко

Розділ I

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

УДК 343.2

Козаченко Олександр

<https://orcid.org/0000-0002-8412-8639>

ПРОБАЦІЙНИЙ НАГЛЯД В ІНФОРМАЦІЙНІЙ ТАКСОНОМІЧНІЙ СИСТЕМІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ

У статті автором розглянуто місце пробаційного нагляду як окремого виду покарання в інформаційній таксономічній системі кримінально-правових заходів. Крізь призму реляційного виміру таксономії встановлено, що пробаційний нагляд є примусовим кримінально-правовим заходом покарання, який призначається особі, що вчинила кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому законом, з цілями покарання, виправлення, превенції та перевиховання правопорушника. Обґрунтовано, що лікувальний вплив в процесі застосування пробаційного нагляду співпадає із застосуванням примусового лікування, що створює необґрунтовану конкуренцію між двома різними видами кримінально-правових заходів, тому потребує виключення. Предикатний вимір таксономії заходів правового впливу дозволив визначити, що пробаційний нагляд відноситься до виду покарання, надвиду кримінальної відповідальності та роду заходів, що передбачені нормами кримінального права. Автором обґрунтовано висновок про недоцільність застосування лексеми «кримінальне покарання», оскільки покарання є унікальним правовим заходом зовнішнього впливу на деліктну поведінку особи, який в інших галузях права не використовується. Функціональний аспект таксономії дозволив встановити, що пробаційному нагляду притаманні всі функції, які здійснюються в процесі застосування будь-якого виду покарання, та додаткової соціально-виховної функції – основного напрямку регулятивного впливу, направлено на формування нових стереотипів поведінки особи у відповідності з соціальними цінностями, які знаходяться під охороною кримінального закону, з метою формування правової культури індивідуального рівня, яка здатна утримати особу від вчинення кримінально-протиправних діянь.

Ключові слова: інформаційно-таксономічна система, пробаційний нагляд, покарання, реляційний вимір, предикатний вимір, функціональний аспект таксономії, соціально-виховна функція покарання.

In the article, the author examines the place of probation supervision as a separate type of punishment in the information taxonomic system of criminal law measures. Through the prism of the relational dimension of the taxonomy, the author establishes that probation supervision is a compulsory criminal law measure of punishment imposed on a person who has committed a criminal offence in accordance with the procedure provided for by law, with the aim of punishment, correction, prevention and re-education of the offender. The author substantiates that the therapeutic effect in the course of probationary supervision coincides with

the use of compulsory treatment, which creates unjustified competition between two different types of criminal law measures and therefore requires exclusion. The predicate dimension of the taxonomy of legal measures allowed the author to determine that probation supervision is a type of punishment, a subspecies of criminal liability and a type of measure provided for by criminal law. The author substantiates the conclusion that it is inappropriate to use the lexeme "criminal punishment", since punishment is a unique legal measure of external influence on tortious behaviour of a person which is not used in other branches of law. The functional aspect of the taxonomy allowed the author to establish that probation supervision has all the functions which are performed in the course of application of any type of punishment, and an additional social and educational function - the main direction of regulatory influence aimed at forming new stereotypes of a person's behaviour in accordance with social values protected by criminal law, with a view to forming a legal culture at the individual level which is capable of deterring a person from committing criminal offences.

Keywords: *information and taxonomy system, probation supervision, punishment, relational dimension, predicate dimension, functional aspect of taxonomy, social and educational function of punishment.*

Вступ. Українське кримінальне право сьогодення, яке покликано забезпечувати кримінально-правовий захист найважливіших соціальних цінностей як в умовах триваючої війни з країною-агресором, так і в умовах необхідності подальшого реформування правової системи України з метою її наближення до європейських стандартів правового регулювання, характеризується, не в останню чергу, змінами в інституті кримінально-правових заходів. Якщо протягом останніх 10 років, які передували розпочатому 24 лютого 2022 року повномасштабному вторгненню росії на територію суверенної України, такі зміни стосувались запровадженню до чинного кримінального закону нових видів інших (позбавлених ознак кримінальної відповідальності) кримінально-правових заходів (спеціальна конфіскація, що визначається на рівні Загальної частини кримінального закону; кримінально-правові заходи щодо юридичних осіб; обмежувальні заходи), то вже під час війни законодавець звернувся до проблеми оптимізації системи покарання. Серед всіх змін особливу увагу викликає доповнення чинної системи покарань новим видом – пробаційним наглядом, який нагально потребує свого наукового аналізу та осмислення в контексті того місця, яке він займає не стільки в системі покарань, а те, яке місце займає в системі кримінально-правових заходів, яка формується на засадах таксономічного підходу до їхньої систематизації та класифікації.

Основний зміст. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» від 23.08.2023 р. № 3342-IX [1], який набрав чинності 28.03.2024 року, кримінальний закон доповнений новим видом покарання –

пробаційним наглядом, який належить до основних видів покарань (ст. 59-1 КК України). Враховуючи свою наукову прихильність до таксономічного підходу щодо систематизації та класифікації заходів правового впливу [2, с. 5-10], доцільно розглянути даний вид кримінально-правового заходу у реляційному, предикатному та функціональному аспекті таксономії.

Реляційний аспект таксономії потребує виділення в якості субстрату (першоелемента) здійснюваного правового впливу певного елемента, який у своєму конкретному вимірі забезпечує зовнішній вплив на поведінку особи, що характеризується як універсальними змістовними ознаками, так і особливими властивостями об'єктивного та суб'єктивного характеру.

Універсальні змістовні ознаки пробаційного нагляду характеризуються тим, що даний вид покарання відноситься до кримінально-правових заходів, під якими слід розуміти систему способів і прийомів здійснення примусового та реабілітаційно-заохочувального впливу держави на кримінальні практики деліктного характеру (кримінальні правопорушення, об'єктивно протиправні діяння, зловживання правом) та правомірну посткримінальну поведінку, який здійснюється на підставі закону, детермінованого культурним середовищем, що склалося в конкретно-історичних умовах розвитку суспільства [3, с. 33].

Відповідно до запропонованого визначення будь-якому, в тому числі і досліджуваному виду покарання, притаманні наступні змістовні ознаки. По-перше, кожний кримінально-правовий захід має етатистське походження і тому призначається та правова природа якого реалізується виключно через функціонування держави в особі її повноважних органів та посадових осіб та тільки на нормативно визначених засадах. По-друге, кримінально-правові заходи підлягають застосуванню виключно за умови встановлення передбачених законом підстав. Аналіз джерел кримінального права різних європейських країн вказує на те, що в цілому такі підстави застосування кримінально-правових заходів мають ознаки загальних та спеціальних. Загальною підставою їхнього призначення, як обов'язкової передумови для застосування будь-якого виду такого заходу, є вчинення кримінального правопорушення (кримінального проступку чи злочину) або іншого суспільно небезпечного діяння (об'єктивно-протиправного діяння), віднесеного джерелом кримінального права до кримінально протиправних. По-третє, система кримінально-правових заходів формується на культурологічних засадах, що пояснює певне різноманіття видів таких заходів у національному кримінальному праві різних країн. Загалом

кримінальний закон як джерело кримінального права являє собою певний соціокультурний конструкт, який орієнтований на регулювання групової та індивідуальної кримінальної та посткримінальної активності фізичних та юридичних осіб шляхом здійснення комплексного впливу на всіх учасників кримінальних правовідносин з метою встановлення або відновлення стану соціальної справедливості, порушеної вчиненням кримінально протиправного діяння [4]. Значним різноманіттям і потенціалом наділене основне або єдине джерело кримінального права (в залежності від обраного підходу дослідників до полі- або моноджерельності кримінального права) і щодо застосування кримінально-правових заходів різного виду з можливістю їх одночасного застосування, що створює умови для врахування індивідуальних особливостей як діяння, так і особи, яка його вчинила, в процесі здійснення необхідного і достатнього кримінально-правового впливу.

У свою чергу особливі властивості кожного виду кримінально-правового заходу, маючи об'єктивну та суб'єктивну природу, проявляються в наступному.

Першою з об'єктивних властивостей будь-якого виду кримінально-правового заходу, в тому числі і покарання, яка віддзеркалює інструментальне його призначення та дозволяє визначити його цілеспрямованість та ефективність, виступає загальна мета здійснення кримінально-правового впливу. Сучасний рівень розвитку національної культури загалом та правової культури зокрема дозволяє зробити висновок, що метою здійснення кримінально-правового впливу через його зовнішні форми, якими виступають кримінально-правові заходи, є соціальна справедливість. Загальновідомо, що соціальна справедливість – це окремий елемент соціальних відносин, який відображає рівні можливості кожної людини щодо реалізації наданого їй соціальним становищем певного потенціалу. У праві соціальна справедливість розглядається як відповідність між правами та обов'язками, між діянням та відданням, між працею та винагородою тощо. Соціальна справедливість у процесі застосування всіх видів кримінально-правових заходів у зв'язку з домінуванням у сучасному правовому регулюванні принципу верховенства права, є значно багатоаспектнішою та багатограннішою, ніж у традиційному розумінні відповідності між вчиненим кримінальним правопорушенням і призначеним покаранням. Уявляється, що верховенство права, в процесі застосування кримінально-правових заходів, вимагає забезпечення соціальної справедливості шляхом встановлення відповідності: по-перше,

між суспільно небезпечним діянням і примусовими кримінально-правовими заходами; по-друге, між шкодою, завданими збитками і заходами реституційно-компенсаційного характеру; по-третє, між позитивною посткримінальною поведінкою та реабілітаційно-заохочувальними заходами; по-четверте, між інтересами людини, суспільства і держави [5, с. 326]. Якщо мета має загальне призначення, то цілі визначаються в залежності від окремого виду кримінально-правового заходу, система яких має унікальний характер.

Досліджуючи цілі застосування пробаційного нагляду, слід зазначити, що його віднесення законодавцем до окремого виду покарання дозволяє зробити висновок, що йому притаманні загальні цілі покарання, як вони визначені в ч. 2 ст. 50 КК України та спеціальна мета, визначена в ст. 59-1 КК України.

Аналіз загальних цілей пробаційного нагляду дозволяє визначити, що основною, але не єдиною метою застосування даного виду покарання є кара, під якою слід розуміти обмеження певних прав і свобод людини та покладення окремих додаткових обов'язків у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення: по-перше, обмеження фізичної свободи особи (періодично з'являтися для реєстрації до уповноваженого органу з питань пробації; не виїжджати за межі України без погодження з уповноваженим органом з питань пробації тощо), по-друге, обов'язок зміни соціальної ролі засудженою особою (працевлаштуватися або за направленням уповноваженого органу з питань пробації звернутися до органів державної служби зайнятості для реєстрації як безробітного та працевлаштуватися, якщо йому буде запропоновано посаду (роботу) тощо), по-третє, обов'язок зазнати лікувального впливу (пройти курс лікування від наркотичної, алкогольної залежності, розладів психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб). Уявляється, що лікувальний вплив в частині цілей застосування покарання виглядає не достатньо органічно та за ознаками прийому правового впливу конкурує з окремим кримінально-правовим заходом, передбаченим ст. 96 КК України «Примусове лікування».

Особливою ціллю пробаційного нагляду є виправлення правопорушника. Виправленням слід визнавати такий результат застосування покарання, який отриманий в процесі здійснення примусового фізичного та психологічного впливу та який скорегував соціально-психологічні властивості особи правопорушника шляхом як нейтралізації

негативних проявів, так і ствердженням поважливого ставлення до кримінального закону та його заборон.

Спеціальне попередження (спеціальна превенція) визнається самостійною ціллю застосування пробаційного нагляду, яка орієнтує на недопущення вчинення нового кримінального правопорушення особою, до якої застосовується даний вид покарання. Позбавлення особи можливості вчинити нове кримінально-протиправне діяння виражається у створенні застосуванням покарання перешкод для продовження кримінально-протиправної діяльності у майбутньому, причому створення таких перешкод має багатовекторний характер і не пов'язується виключно з обмеженням права на фізичну свободу, яке за своїми властивостями апріорі найбільш ефективно дозволяє реалізовувати вимоги спеціальної превенції.

Окремою ціллю застосування покарання слід визнавати здатність покарання впливати на поведінку інших осіб (загальна превенція), прищеплюючи відповідальне ставлення до вимог кримінального закону, зокрема тих із них, які забороняють вчинення кримінально-протиправних діянь.

Щодо спеціальної цілі застосування пробаційного нагляду, то в якості такої законодавець визначає перевиховання особи в процесі застосування соціально-виховного впливу. Враховуючи той факт, що цілі застосування кримінально-правового заходу, в процесі дослідження його місця та ролі в інформаційній таксономічній системі кримінально-правових заходів, корелюється з функціональним аспектом таксономії, соціально-виховний вплив буде більш детально розглянуто нижче.

Другою об'єктивною властивістю пробаційного нагляду виступають підстави для його застосування, які є загальними для всіх видів покарання, включно з досліджуванним. Слід нагадати, що підставою застосування покарання є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить всі ознаки складу кримінального правопорушення, за умови, що суд, який визнав особу винною у вчиненні кримінального правопорушення, не вважає за доцільне обмежитись такою формою кримінальної відповідальності як засудження особи із звільненням від покарання.

Переходячи до суб'єктивних властивостей пробаційного нагляду, слід зазначити, що суб'єктом будь-якого покарання є фізична осудна особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності і яка визнана винною у вчиненні кримінального правопорушення обвинувальним вирокіом суду, що набрав законної сили – засуджена особа.

Особливою характеристикою покарання з суб'єктивним змістом слід визнати його процесуальне оформлення, яке полягає в можливості призначення покарання виключно вироком суду, під яким розуміють підсумкове кримінально-процесуальне рішення, яке виноситься судом першої, а в окремих випадках і судом апеляційної інстанції, за результатом здійснення судового провадження у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку виключно у разі визнання особи, яка набула процесуального статусу засудженого, винною у вчиненні кримінального правопорушення, й відсутності підстав для винесення обвинувального вироку із звільненням від призначення покарання. Таким чином, процесуальна властивість суб'єктивного характеру, яка притаманна покаранню базується на судовому розсуді (судовій дискреції), під яким розуміють правозастосовну інтелектуально-вольову діяльність, яка здійснюється в межах, визначених кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством і полягає в обґрунтованому і неупередженому виборі одного з варіантів рішення при здійсненні кримінального провадження в частині застосування покарання. З урахуванням процесуальної властивості пробаційного нагляду та його місця в системі покарань можна зробити висновок, що чинний кримінальний закон отримав ще один новий вид покарання, який є альтернативою такому виду покарання як позбавлення волі.

Предикатний вимір таксономії орієнтований на безпосереднє формування інформаційної таксономічної системи кримінально-правових заходів (далі по тексту ІТСКПЗ) з виділенням таксономічних категорій (рангів) [6, с. 422-436] та визначенням місця таксону, яким виступає пробаційний нагляд.

Вершиною ІТСКПЗ слід визнати таксономічну категорію – тип, який відображає максимальний рівень узагальнення, що має відповідний опис. Загалом тип виступає своєрідним зразком, стандартом, який визначає характер ІТСКПЗ в цілому, його базову структурованість. Як вже зазначалось вище, субстратом, своєрідним архетипом всієї системи є захід, як зовнішній прояв здійснюваного соціального впливу, натомість підтипом слід визнати його правову форму, яка поруч з іншими соціальними формами, такими як морально-етичні, звичаєві, релігійні тощо визначають зміст вчення про дійсно загальне.

У свою чергу підтип соціального заходу уособлює систему способів та прийомів впливу, передбачених нормами моралі, звичаєвими правилами поведінки, релігійними встановленнями, нормами права тощо, і тому

визначається як соціальні заходи, оскільки орієнтовані на регулювання відносин між людьми. Серед всіх соціальних заходів протидії девіаціям особливе місце займають правові, призначення яких полягає у протидії деліктним (протиправним) проявам у соціальному бутті.

Наступним за рівнем таксономічної ієрархії виступає клас правових заходів, який характеризується додатковою властивістю, здатною забезпечити об'єктивний розподіл заходів, які одночасно відповідають вимогам визначеного підтипу. Всі заходи правового підтипу можуть бути розділені на два класи – публічно-правові та приватноправові заходи. Зрозуміло, що пробаційний нагляд відноситься до публічно-правових заходів на підставі домінуючої зацікавленості держави у протидії деліктам.

Наступним в ІТСКПЗ виступає таксономічна категорія роду, яка охоплює множинність, що наділена певними додатковими властивостями, які відображають предмет і метод правового регулювання, тому таксономічна категорія роду складається з таксонів правових заходів, передбачених в різних галузях права. Для належного маркування правового заходу, при його визначенні, використовується відповідна вказівка на таксон, до якого цей захід відноситься: цивільно-правовий, адміністративно-правовий тощо. Пробаційний нагляд відноситься до кримінально-правових заходів, оскільки поширюється на предмет та використовує відповідні методи правового впливу, притаманні саме галузі кримінального права.

Наступною слід вважати таксономічну категорію надвиду, яка поділяється на дві складові: кримінальну відповідальність та інші кримінально-правові заходи, яким ознаки цього виду юридичної відповідальності не притаманні. Пробаційний нагляд як вид покарання відноситься до правових заходів кримінальної відповідальності. Під кримінальною відповідальністю слід розуміти систему кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу, які застосовуються на підставі закону державою з метою забезпечення виконання особою, яка вчинила кримінальне правопорушення, обов'язку перетерпіти передбачені законом обмеження прав і свобод. Враховуючи той факт, що в покаранні домінуючим способом зовнішнього впливу виступає примус, справедливим є висновок, що пробаційний нагляд відноситься до примусових видів кримінальної відповідальності.

Таксономічна категорія безпосередньо виду об'єднує заходи, які відрізняються унікальним прийомом правового впливу, який відрізняє один правовий захід від іншого в межах таксонів надвиду. Так, видами заходів кримінальної відповідальності слід визнати засудження, покарання та

судимість як зовнішні форми реалізації кримінальної відповідальності. Покарання являє собою особливий вид кримінально-правового заходу примусового характеру, який застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаною винною у вчиненні кримінального правопорушення, у встановленому процесуальному порядку, реалізація якого супроводжується необхідним і достатнім обмеженням прав і свобод правопорушника, покладанням на засудженого певних додаткових обов'язків і виступає актом відновлення соціальної справедливості, порушеної вчиненням кримінально караного діяння.

Враховуючи той факт, що законодавець визначив пробаційний нагляд як політиповий, тобто такий, який має власну внутрішню систему кримінально-правових заходів, даний вид покарання характеризується наявністю таксономічної категорії підвиду, таксонами якої визначені основні (ч. 2 ст. 59-1 КК України) та факультативні (ч. 3 ст. 59-1 КК України) кримінально-правові заходи, застосування яких супроводжується покладанням на винну особу певного обов'язку, орієнтованого на досягнення цілей, які визначені для пробаційного нагляду в процесі нормативного закріплення його властивостей об'єктивного характеру.

Таким чином, предикатний вимір таксономії заходів правового впливу дозволяє визначити, що пробаційний нагляд відноситься до виду покарання, надвиду кримінальної відповідальності та роду заходів, що передбачені нормами кримінального права. Визначення місця таксону пробаційного заходу в ІТСКПЗ дозволяє встановити всі змістовні ознаки, які притаманні даному виду кримінально-правових, що значно полегшує сприйняття як системи таких заходів загалом, так і окремих її елементів та створює підґрунтя належного (доцільного та допустимого) їхнього застосування.

Крім того, предикатний аспект таксономічного підходу до визначення місця пробаційного нагляду в системі правових заходів дозволяє зробити ще один узагальнюючий висновок про недоцільність застосування лексеми «кримінальне покарання» оскільки покарання є унікальним правовим заходом зовнішнього впливу на деліктну поведінку особи який в інших галузях права не використовується.

Функціональна складова таксономії кримінально-правових заходів загалом і окремих їхніх видів зокрема, тісно пов'язана з реляційним аспектом таксономії, якщо припустити, що змістовною ознакою правових заходів є прийом соціального впливу, а однією з властивостей об'єктивного характеру виступають цілі застосування зовнішніх форм впливу на протиправну поведінку особи. Враховуючи той факт, що пробаційному

нагляду, як виду покарання, притаманні функції будь-якого заходу даного виду, які були позначені вище в межах дослідження реляційного аспекту таксономії при визначенні загальних цілей застосування досліджуваного кримінально-правового заходу, особливу увагу слід приділити функції, яка реалізується в процесі досягнення спеціальної цілі, конкретно встановленої для даного виду покарання – соціально-виховній.

Слід зазначити, що протягом останніх більше як двох десятиріччів у науці кримінального права ведуться дискусії з питання використання термінів, які мають функціональне призначення – виховання, виправлення, перевиховання. Прийняття кримінального закону редакції 2001 року і нормативне визначення виправлення як цілі покарання не стало передумовою для завершення дискусії, оскільки науковці зазначають, що стаття закону не може розглядатися як догма, а покаранням форми кримінальної відповідальності не вичерпуються. Навряд чи можна погодитися з науковцями, які розглядають виправлення і перевиховання як особливі форми функції виховання на тих підставах, що функція виправлення має самостійні і відмінні від виховання ознаки і властивості, а поєднує їх виключно спрямованість на подолання шляхом застосування інтелектуального впливу на особу, яка вчинила кримінально каране діяння, кримінально-протиправних нахилів у поведінці, які супроводжуються вчиненням кримінально-протиправних діянь. Відповідно, виховання і виправлення є проявами єдиної системи функціонування покарання, які мають спільну орієнтацію, визначену загальною метою застосування, однак характеризуються певною самостійністю і автономністю в частині змісту впливу.

Що стосується перевиховання, то застосування саме цього терміна видається більш доцільним у розрізі аналізу характеру кримінально-правового впливу на поведінку особи, яка вже вчинила суспільно небезпечне діяння, чим продемонструвала те, що, по-перше, існує потреба здійснити виховне втручання з метою недопущення вчинення кримінальних правопорушень у майбутньому і, по-друге, ця особа, проживши певний вік, вже виховувалась, тому новий виховний вплив повинен бути орієнтований на зміну закладених в особі соціальних і правових орієнтирів її поведінки, тобто йдеться саме про перевиховання, яке уособлює докорінні зміни особливостей індивідуального характеру, свідомості та волі правопорушника. Відповідно, соціально-виховна функція змістовно виражається у здійсненні такого впливу на свідомість та волю особи, який орієнтований на перевиховання особи, тобто зміни його інтелектуальних

процесів та вольових проявів в поведінці в бік формування поваги до кримінально-правових заборон та дотримання вимог щодо недопущення вчинення діянь, передбачених законом в якості кримінальних правопорушень.

Спрямованість соціально-виховної функції в процесі застосування покарання має юридичний зміст і уособлює подолання негативних і формування позитивних рис особистості в дусі поваги до законів і точного їх виконання. У ст. 1 КК України серед визначальних соціальних цінностей, які знаходяться під охороною кримінального закону, вказані права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок і громадська безпека, довкілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства. Необхідно, щоб у результаті здійснення функції соціально-виховного впливу в особи склалися нові стереотипи поведінки соціально активної особи, що створює підґрунтя не тільки формуванню стану законності і правопорядку, але й забезпечує розбудову сучасної соціальної і правової держави та формування громадянського суспільства.

Уявляється, що сутність перевиховання полягає не тільки в протидії недолікам правового виховання особи з викорененням таких негативних властивостей особистості, як правовий нігілізм, зневажливе ставлення до правових заборон, впевненість, що правові встановлення існують для інших, що власна поведінка підкорюється виключно бажанням та особистим інтересам, але й у необхідності прискорення всіх позитивних фондів особистості, які вже сформовані в особі, однак ними вона не користується та які привносяться в результаті здійснення процесу перевиховання ззовні.

Об'єктом соціально-виховного впливу, якому піддається особа у зв'язку із застосуванням пробаційного нагляду, виступає індивідуальна правосвідомість особи та її структурні елементи, такі як інформованість про право, позитивне ставлення до нього і готовність діяти у відповідності до правових встановлень, витісняючи при цьому правовий нігілізм. Відповідно, соціально-виховна функція повинна формувати правову культуру особистості, що виступає підґрунтям для подальшої правомірної діяльності особи, яка не допускає вчинення злочинних діянь.

Аналіз інших функцій покарання, які орієнтовані на досягнення загальних цілей його застосування, є підставою для висновку про те, що при здійсненні каральної, виправної та інших функцій, на особу не може не здійснюватися і виховний вплив, що ставить питання про наявність або відсутність самотійного характеру соціально-виховної функції. Уявляється, що соціально-виховний вплив має всі ознаки самотійного впливу, оскільки:

по-перше, результат здійснення соціально-виховної функції зводиться до формування правової культури особи, в той час як результат, який очікується при реалізації інших функцій, характеризується відданням особі, яка вчинила кримінальне правопорушення; недопущенням вчинення особою нового кримінального правопорушення тощо; по-друге, сьогодні це прямо визначається в кримінальному законі.

Таким чином, можна зробити висновок, що соціально-виховна функція в процесі застосування пробаційного нагляду являє собою основний напрямок регулятивного впливу, який направлений на формування нових стереотипів поведінки особи у відповідності з соціальними цінностями, які знаходяться під охороною кримінального закону, з метою формування правової культури індивідуального рівня, яка здатна утримати особу від вчинення кримінально-протиправних діянь. На нашу думку, наявні всі передумови для поширення соціально-виховної функції на всі кримінально-правові заходи, які відносяться до покарань.

Висновки. За результатом проведеного аналізу сформульовані наступні висновки теоретичного характеру.

Реляційний вимір таксономії дозволяє зробити висновок, що пробаційний нагляд – примусовий кримінально-правовий захід покарання, який призначається особі, що вчинила кримінальне правопорушення в порядку, передбаченому законом, з цілями покарання, виправлення, превенції та перевиховання правопорушника. Передбачений кримінальним законом лікувальний вплив в процесі застосування пробаційного нагляду змістовно співпадає із застосуванням примусового лікування, що створює необґрунтовану конкуренцію між двома різними видами кримінально-правових заходів, що потребує виключення цілі лікування із завдань, які ставляться перед пробаційним наглядом. Предикатний вимір таксономії заходів правового впливу дозволяє визначити, що пробаційний нагляд відноситься до виду покарання, надвиду кримінальної відповідальності та роду заходів, що передбачені нормами кримінального права. Визначення місця таксону пробаційного заходу в ІТСКПЗ дозволяє встановити всі змістовні ознаки, які притаманні даному виду кримінально-правових заходів, що значно полегшує сприйняття як системи таких заходів загалом, так і окремих її елементів та створює підґрунтя належного (доцільного та допустимого) їхнього застосування. Крім того, предикатний аспект таксономічного підходу до визначення місця пробаційного нагляду в системі правових заходів дозволяє зробити ще один узагальнюючий висновок про недоцільність застосування лексеми «кримінальне покарання», оскільки

покарання є унікальним правовим заходом зовнішнього впливу на деліктну поведінку особи, який в інших галузях права не використовується. Функціональний аспект таксономії вказує на те, що пробаційному нагляду притаманні всі функції, які здійснюються в процесі застосування будь-якого виду покарання, та додаткової соціально-виховної функції. Соціально-виховна функція пробаційного нагляду являє собою основний напрямок регулятивного впливу, який направлений на формування нових стереотипів поведінки особи у відповідності з соціальними цінностями, які знаходяться під охороною кримінального закону, з метою формування правової культури індивідуального рівня, яка здатна утримати особу від вчинення кримінально-протиправних діянь. На підставі визначення змісту соціально-виховного впливу зроблено висновок про доцільність поширення соціально-виховної функції на всі кримінально-правові заходи, які відносяться до виду покарань.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України № 3342-IX від 23.08.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text> (дата звернення 07.04.2024)
2. Козаченко О. Інформаційна таксономічна система соціальних заходів: на положеннях кримінального права. Новітні кримінально-правові дослідження – 2023 : Альманах наукових праць / за ред. д.ю.н., професора О.В. Козаченка, доктора філософії в галузі права (PhD), доцента О.М. Мусиченко. Миколаїв : Іліон, 2023. 259 с.
3. Козаченко О. Ознаки та властивості кримінально-правових заходів примусового та заохочувального впливу. *Правовий вплив на неправомірну поведінку: актуальні грані* : монографія / за ред. проф. О.В. Козаченка, проф. Є.Л. Стрельцова. Миколаїв : Іліон, 2016. С. 31-51.
4. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Культуро-антропологічний вимір справедливості кримінально-правового впливу: світові здобутки та національні надбання / Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада : колективна монографія / за заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева . Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 120-135.
5. Козаченко О. Таксономія кримінально-правових заходів. *Таксономія правових заходів* : монографія / За ред. проф. О. Козаченка – Миколаїв : Іліон, 2024. 572с.
6. Мусиченко О. Інформаційна таксономічна система кримінально-правових заходів. *Таксономія правових заходів* : монографія / За ред. проф. О. Козаченка – Миколаїв : Іліон, 2024. 572 с.

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Україні доводиться стикатися з серйозною проблемою, коли частина чоловіків, які мають відповідати на військовий призов, намагаються уникнути служби, виїжджаючи з країни незаконним шляхом. Щоб протидіяти цьому, вносяться пропозиції до законодавства, які передбачають жорсткіші покарання за такі дії. Зокрема, це стосується збільшення термінів ув'язнення за нелегальний перетин кордону в умовах мобілізації. Водночас, передбачається можливість пом'якшення покарання для тих, хто повернеться до України та самостійно заявить про свій вчинок відповідним органам. Ці заходи підкреслюють важливість правового регулювання для вирішення питань, пов'язаних з незаконною міграцією та ухиленням від військової служби.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, міграція, війна, мобілізація.

Ukraine has to face a serious problem when some men who have to answer the military draft try to avoid service by leaving the country illegally. To counter this, proposals are being made to the legislation that provide for tougher penalties for such actions. In particular, this concerns the increase in terms of imprisonment for illegal border crossing in conditions of mobilization. At the same time, it is envisaged that the punishment will be reduced for those who will return to Ukraine and independently declare their act to the relevant authorities. These measures highlight the importance of legal regulation to address issues related to illegal migration and military service evasion.

Key words: criminal offense, migration, war, mobilization.

Вступ. У сучасному світі спостерігається не лише економічна міграція, а й зростання кількості біженців, що стає все більшим викликом для Європи. Європа вабить мігрантів можливостями для економічного розвитку та стабільності. Причини цієї міграції різноманітні, але серед них особливо виділяються війни та збройні конфлікти (зокрема, війна в Україні, яка розпочалася у 2014 році та загострилася з 2022 року), які спричинили значні людські трагедії та масові переміщення населення. Ці події змушують людей шукати притулок у більш безпечних країнах, часто в Європі, що створює додатковий тиск на міграційні системи, соціальні служби та економіки приймаючих країн.

Основний зміст. Стаття 332 КК України встановлює покарання за нелегальне проведення людей через український кордон, включаючи організацію таких дій, керування ними або надання допомоги у вигляді порад, інструкцій, забезпечення необхідними засобами або усунення перешкод. Якщо такі дії здійснюються з ризиком для життя або здоров'я осіб, що переправлялися, стосуються декількох осіб, вчинені повторно, групою осіб за попередньою змовою, або службовою особою, яка

використовує своє становище, вони караються суворіше. Найсуворіше покарання передбачено за дії, вчинені організованою групою або з корисливих мотивів [1].

Стаття 332-2, яка була додана до КК України у 2018 році, хоча і має схожу назву до відповідної статті, наприклад, у Польщі, однак, має інший зміст, який відображає специфіку військово-політичного конфлікту на сході України, що почався у 2014 році. Ця стаття передбачає відповідальність за перетинання державного кордону з метою завдання шкоди державним інтересам, в'їзд на територію України особами із заборonoю на в'їзд, а також представниками збройних сил або інших силових структур держави-агресора, якщо це відбувається поза контрольно-пропускними пунктами або з використанням фальшивих документів [1].

Кваліфікуючими ознаками злочину, передбаченого статтею 332-2 Кримінального кодексу України, є його вчинення повторно або групою осіб. Це означає, що якщо особа або група осіб здійснює незаконний перетин державного кордону України більше ніж один раз або діє спільно з іншими, це вважається обтяжуючою обставиною. Ще більш суворе покарання передбачено, якщо при перетині кордону було застосовано насильство або зброю.

Відповідно до українського законодавства, державою-агресором визнається країна, яка окупувала частину території України або вчиняє агресію проти неї. Російська федерація була офіційно визнана державою-агресором Верховною Радою України, що має наслідки для застосування статті 332-2 КК України [2].

Це визначення базується на рішенні Верховної Ради України, прийнятому у січні 2015 року, яке закликала міжнародні організації та парламенти інших країн визнати Росію агресором [3]. Також це підтверджується українськими законами, які регулюють правовий режим на тимчасово окупованих територіях та забезпечення державного суверенітету України на сході країни [4; 5].

Умисна форма вини є характерною для цього кримінального правопорушення, що може включати намір завдати шкоди державним інтересам. Проте, такий намір не є обов'язковим для всіх випадків незаконного перетину кордону, зокрема, коли це стосується осіб із заборonoю на в'їзд або представників збройних сил держави-агресора.

Найбільший інтерес викликає ст. 332-1 «Порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї», адже вона є

притаманною тільки українському законодавству. Стаття 332-1 КК України визначає відповідальність за неправомірний в'їзд або виїзд з тимчасово окупованих територій України. Це означає, що особа може бути притягнута до відповідальності, якщо вона намагається в'їхати на або виїхати з таких територій з метою завдання шкоди державним інтересам. Ці інтереси включають захист суверенітету, територіальної цілісності, безпеки держави та інших важливих аспектів, які визначені в Конституції та інших правових актах.

Якщо порушення вчинено повторно, групою осіб за попередньою змовою, або службовою особою, яка використовує своє становище, це вважається обтяжуючою обставиною і може призвести до суворішого покарання. Ще більш серйозним є вчинення такого порушення організованою групою.

Для в'їзду та виїзду з тимчасово окупованих територій існують встановлені правила, які включають необхідність отримання спеціального дозволу та проходження через визначені контрольно-пропускні пункти. Ці заходи введені для забезпечення безпеки та контролю над переміщенням осіб на цих територіях. Недотримання цих правил може призвести до кримінальної відповідальності.

Згідно з рішенням Конституційного Суду, державні інтереси України охоплюють широкий спектр аспектів, від політичних до економічних та соціальних. Вони включають захист суверенітету, територіальної цілісності, державного кордону, а також забезпечення безпеки в різних сферах. Порушення, які можуть завдати шкоди цим інтересам, розглядаються дуже серйозно і караються відповідно до закону [6].

Положення статті 332-1 Кримінального кодексу України, яка стосується порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, можуть мати широке тлумачення. Щоб уникнути надмірної дискреції при кваліфікації діянь за цією статтею, можна звернутися до Закону України «Про національну безпеку України», де конкретизовано, що вважається фундаментальними національними інтересами держави. [7].

Судова практика показує, що більшість вироків за ст. 332-1 КК України пов'язані з випадками незаконного переміщення товарів на тимчасово окуповану територію, що може включати м'ясо, спеції, одяг та інші предмети. Такі дії визнаються як такі, що завдають шкоди інтересам держави.

Порівнюючи ст. 332-1 зі ст. 332-2 КК України, можна зробити висновок, що особи, які систематично незаконно перетинають кордон для переміщення підакцизних товарів, таких як сигарети, або іншого майна, мають нести кримінальну відповідальність за ст. 332-2. Однак, якщо розглядати суть цих діянь, то вони можуть бути ближчими до контрабанди, а не до порушення порядку в'їзду та виїзду з окупованих територій, що вказує на необхідність більш детального розмежування цих злочинів у кримінальному законодавстві.

Значна кількість українців, які підпадають під військовий обов'язок, намагаються уникнути призову на військову службу, вдаючись до незаконного перетину державного кордону, щоб покинути країну, не маючи для цього законних підстав. Це створює серйозні труднощі для українського міграційного законодавства та впливає на всю громадську сферу.

Згідно зі статтею 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», під час дії воєнного стану чоловікам віком від 18 до 60 років заборонено виїзд за кордон, за винятком осіб з інвалідністю, тимчасово непридатних до військової служби за станом здоров'я, а також тих, хто має на утриманні трьох і більше дітей до 18 років. Це обмеження введено з метою запобігання ухиленню від мобілізації [8].

Проте, адвокат Ростислав Кравець висловлює думку, що безпосередньої заборони на перетин кордону під час воєнного стану в законодавстві не існує, і що Конституція України дозволяє встановлення таких обмежень лише законом. Він також зазначає, що більшість рішень про заборону перетину кордону можуть бути оскаржені в суді [9].

У відповідь на цю ситуацію, українські законодавці ініціювали законопроект, який передбачає посилення кримінальної відповідальності за перетин кордону з метою ухилення від мобілізації. Це має на меті запобігти випадкам, коли військовозобов'язані особи намагаються незаконно покинути країну, уникаючи виконання своїх обов'язків перед державою [10].

Автори зазначають, що згідно з інформацією від Євростату, до кінця листопада цього року, після початку масштабного військового вторгнення росії, близько 650 тисяч українських чоловіків призовного віку виїхали з країни. Вони зараз перебувають у країнах Європейського Союзу, а також у Швейцарії, Ліхтенштейні та Норвегії. Євростат не надає даних про те, скільки з цих чоловіків виїхали з України на законних підставах, наприклад, як батьки з трьома дітьми, особи з інвалідністю другої групи чи інші

виняткові категорії, які мають право на виїзд. Також не враховано чоловіків, які можливо виїхали до ЄС з територій, окупованих росією. Вказані статистичні дані включають лише тих, хто отримав офіційний статус біженця [11].

Депутати підкреслюють необхідність зосередити увагу на збільшенні кількості злочинів, пов'язаних з незаконним переправленням осіб через державний кордон України, що передбачено статтею 332 Кримінального кодексу України. За даними Генеральної прокуратури, у 2022 році було зареєстровано 1225 кримінальних проваджень за цією статтею, а в період з січня по жовтень 2023 року кількість таких справ зросла до 2011 [11].

Ця інформація вказує на те, що існуючі санкції кримінального законодавства України вважаються недостатніми для стримування злочинів, пов'язаних з незаконним переправленням осіб через державний кордон та ухиленням від мобілізації. У зв'язку з цим, у законопроекті пропонуються зміни, які передбачають посилення покарань.

Зокрема, пропонується встановити покарання у вигляді позбавлення волі на термін від семи до дев'яти років з можливістю позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю на термін до трьох років, а також з конфіскацією майна для тих, хто незаконно переправляє осіб через кордон або організовує таке переправлення.

Також передбачається введення кримінальної відповідальності за сам факт перетину державного кордону з метою ухилення від призову на військову службу під час мобілізації або в особливий період, з покаранням у вигляді позбавлення волі на термін від трьох до п'яти років. У випадку повторного вчинення такого правопорушення або вчинення його групою осіб, покарання може бути посилене до восьми років позбавлення волі. Якщо ж до перетину кордону додатково застосовувалося насильство або зброя, покарання може сягати від восьми до дванадцяти років позбавлення волі [10].

Однак, законопроект також передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності для осіб, які перетнули кордон з метою ухилення від мобілізації, якщо вони повернуться на територію України протягом шести місяців після перетину кордону та добровільно заявлять про свій вчинок працівникам Державної прикордонної служби [12].

Висновки. Таким чином, міграція, яка викликана економічними чинниками та світовими конфліктами, дійсно створює великі виклики, зокрема коли йдеться про нелегальні пересування через кордони. В Європі

відсутній уніфікований підхід до питання незаконної міграції, що призводить до різноманітності у відповідях на цю проблему в різних країнах. Українське законодавство, зокрема Кримінальний кодекс, намагається вирішити це питання, встановлюючи конкретні норми, особливо в контексті триваючого військового конфлікту.

Однією з серйозних проблем в Україні є ухилення від мобілізації, коли військовозобов'язані особи намагаються нелегально залишити країну. У відповідь на це, вносяться пропозиції до змін у Кримінальному кодексі України, які передбачають посилення відповідальності за незаконний перетин кордону, в тому числі за ухилення від мобілізації. Також розглядається можливість заохочення для тих, хто добровільно повертається до України та заявляє про свої дії, що може звільнити їх від кримінальної відповідальності.

Ці заходи підкреслюють важливість ефективного правового регулювання для вирішення проблем, пов'язаних з нелегальною міграцією та ухиленням від мобілізації, що є актуальними для України в умовах військового конфлікту.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітн. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405> (дата звернення: 04.04.2024). Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квітн. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20010405> (дата звернення: 04.04.2024).
2. Про кінематографію : Закон України від 13 січн. 1998 р. № 9/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 04.04.2024).
3. Про Звернення до ООН, Європарламенту, Парламентських Асамблей Ради Європи, НАТО, ОБСЄ, ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором : Постанова Верховної Ради України від 07 жовт. 2022 р. № 2663-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2663-20> (дата звернення: 04.04.2024).
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18> (дата звернення: 04.04.2024).
5. Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях : Закон України від 18 січн. 2018 р. № 2268-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2268-19> (дата звернення: 04.04.2024).
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : Рішення Конституційного Суду України від 08 квіт. 1999 р. № 3-

пп/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (дата звернення: 04.04.2024).

7. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19> (дата звернення: 04.04.2024).

8. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовт. 1993 р. № 3543-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#n420> (дата звернення: 04.04.2024).

9. Орлова В. Адвокат розповів про нюанс у забороні на виїзд військовозобов'язаних українців за кордон. *УНІАН* : веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/society/vijizd-cholovikiv-za-kordon-yakiy-ye-nyuans-u-zaboroni-na-vijizd-viyskovozobov-yazanih-za-kordon-12324960.html> (дата звернення: 04.04.2024).

10. Проект Закону про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу : Проект Закону України від 31 січн. 2024 р. № 10453. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43594> (дата звернення: 04.04.2024).

11. Пояснювальна записка до проекту Закону України про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за незаконне перетинання державного кордону України з метою ухилення від призову на військову службу. *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69](https://itd.rada.gov.ua/74f3968b-3b05-4ab2-bccf-1fab6f2c9a69) (дата звернення: 04.04.2024).

12. Мамченко Н. За перетин державного кордону з метою ухилення від мобілізації посилять кримінальну відповідальність. *Судово-юридична газета* : веб-сайт. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/292019-za-peresechenie-gosudarstvennoy-granitsy-s-tselyu-ukloneniya-ot-mobilizatsii-usilyat-ugolovnyuyu-otvetstvennost> (дата звернення: 04.04.2024).

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ НЕЗАКОННОГО ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДІВ НАД ЛЮДИНОЮ

Статтю присвячено дослідженню об'єктивної сторони кримінального правопорушення, передбаченого ст. 142 Кримінального кодексу України. Встановлено ознаки об'єктивної сторони кримінального правопорушення незаконного проведення дослідів над людиною. Проведений комплексний аналіз об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення за допомогою дослідження окремих кримінально-правових проблем, які існують як в теорії, так і на практиці.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи, незаконне проведення дослідів над людиною, склад кримінального правопорушення, об'єктивна сторона.

The article is devoted to the study of the objective side of the criminal offense provided for in Art. 142 of the Criminal Code of Ukraine. The signs of the objective side of the criminal offense of illegal conduct of experiments on a person have been established. A comprehensive analysis of the objective side of the criminal offense of illegal conducting experiments on a person being was carried out with the help of separate criminal legal problems that exist both in theory and in practice.

Key words: criminal law, criminal offenses against the life and health of a person, illegal conducting of experiments on a person, composition of a criminal offense, objective side.

Вступ. Безпека функціонування людини в цілому, охоплюючи її організм, включає в себе достатньо широке коло суспільних відносин, пов'язаних не тільки із захищеністю життя і здоров'я людини від небезпечних факторів природного і штучного характеру, але й з дотриманням норм законодавства щодо охорони життя та здоров'я людини.

Серед кримінальних правопорушень проти життя та здоров'я особи особливе місце займає незаконне проведення дослідів над людиною – стаття 142 Кримінального кодексу України.

Підвищена увага до цього кримінального правопорушення обумовлена наявністю в законодавстві України формальних вимог до безпеки людини, яка піддається науково-дослідним експериментам. В той же час, необхідного контролю з боку будь-якого уповноваженого органу та ефективного механізму реалізації норм про притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб за порушення правил проведення дослідів та/або науково-дослідних експериментів за участю людини, досі не вироблено.

Основний зміст. Як правило, саме медичні працівники вдаються до проведення незаконних науково-дослідних експериментів із метою отримання прогресу у науково-дослідній, біомедичній та технологічній діяльності. Але навіть після отримання бажаного результату особи, які проводять такі експерименти, не можуть використовувати результати своїх досліджень у зв'язку з незаконністю проведення науково-дослідних експериментів, дослідів. Зростаюча загроза незаконного проведення науково-дослідних експериментів над людиною у всьому світі послугувала приводом прийняття у 1964 році Гельсінської декларації Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» [1].

У зв'язку з тим, що наша держава діє у межах прийнятої міжнародної декларації, особливості відповідальності та покарання з урахуванням складу кримінального правопорушення, встановленому Кримінальним кодексом України [3], не можуть суперечити правовим нормам, ухваленим Гельсінською декларацією Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження».

Отже, під незаконним проведенням дослідів над людиною відповідно до статті 142 Кримінального кодексу України слід розуміти незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів над людиною, якщо це створювало небезпеку для її життя чи здоров'я.

Першим елементом складу кримінального правопорушення є об'єкт, що вказує на ті суспільні відносини, які поставлені під охорону кримінального законодавства про кримінальну відповідальність та які порушуються у разі вчинення відповідних діянь.

Об'єкт кримінального правопорушення поряд з об'єктивною стороною кримінального правопорушення має важливе значення, оскільки є однією з об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення і, отже, це один із елементів законної підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Безпосередній об'єкт незаконного проведення дослідів над людиною представлений здоров'ям та життям людини. Додатковим обов'язковим об'єктом незаконного проведення дослідів над людиною є порядок проведення дослідів над людиною.

При здійсненні незаконного проведення дослідів над людиною, що відповідає умовам ч. 1 ст.142 Кримінального кодексу України, завжди є небезпека для життя або здоров'я людини, у більшості випадках

відбувається порушення конституційного права людини без її вільної згоди не бути підданою медичним, науковим чи іншим дослідом [2].

Факти, які включають зовнішні, об'єктивні ознаки (обставини) кримінального правопорушення, що характеризують посягання на об'єкт кримінального правопорушення, становлять характеристику об'єктивної сторони кримінального правопорушення.

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення в теорії кримінального права є складним та об'ємним елементом, якій потребує ретельного аналізу. Це зовнішня сторона кримінального правопорушення, дослідження якої дозволяє зробити висновки не тільки про даний елемент складу, але й визначати об'єкт посягання та мати необхідні підстави для встановлення форми вини. Без об'єктивної сторони діяння не може бути посягання на об'єкт кримінального правопорушення, немає й суб'єктивної сторони як певного відображення об'єктивних ознак діяння у свідомості суб'єкта, і нарешті, відсутній суб'єкт кримінального правопорушення [4, с. 250].

Сутність об'єктивної сторони описується в диспозиції кримінально-правової норми. В Кримінальному кодексі України кримінальні правопорушення відрізняються, зокрема, за своїми об'єктивними сторонами. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення визначає наступні ознаки кримінального правопорушення:

- безпосередні ознаки відповідного діяння;
- характер заподіяної кримінальним правопорушенням шкоди, тобто у чому виражається суспільна небезпека діяння;
- суспільно шкідливі зміни в об'єкті кримінально-правової охорони або створення реальної загрози нанесення таких змін;
- обставини вчинення кримінального правопорушення та заподіяння шкоди (час, місце, умови, знаряддя та засоби кримінального правопорушення, спосіб вчинення кримінального правопорушення).

При дослідженні будь-якого передбаченого Особливою частиною Кримінального кодексу України діяння визначається насамперед основа складу кримінального правопорушення – об'єктивна сторона кримінального правопорушення, і лише на основі цього визначається суб'єктивна сторона кримінального правопорушення та її властивості, тобто мотиви, мета, наміри тощо. Об'єктивні ознаки відображені у Загальній та Особливій частинах кримінального кодексу України.

Чеботарьова Г.В. визначає об'єктивну сторону складу кримінального правопорушення як систему передбачених кримінальним законом ознак, які

характеризують зовнішній бік посягання особи на суспільні відносини та є предметом її суб'єктивної оцінки. Таке (інтегроване) поняття об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення глибше відображає її сутність та більш адекватно характеризує її зміст і межі. Воно дозволяє, по-перше, зафіксувати системні зв'язки між елементами складу кримінального правопорушення, по-друге, виразити її відношення до цих елементів, по-третє, відобразити її реальний зміст, обмежений певним суб'єктивним ставленням особи, що вчиняє кримінальне правопорушення, до його зовнішніх ознак [5, с. 253].

Щодо об'єктивної сторони незаконного проведення дослідів над людиною, виходячи з визначення найменування даного кримінального правопорушення, можна зробити висновок, що мається на увазі здійснення певної дії, тобто незаконно проводити досліді над людиною шляхом бездіяльності, умовно кажучи, нічого не роблячи, неможливо.

Але необхідно враховувати, що об'єктивна сторона такого кримінального правопорушення як незаконне проведення дослідів над людиною є багатоаспектною і до неї входять:

- суспільно небезпечне діяння – незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів (будь-які наукові дослідження) над людиною;
- суспільно небезпечні наслідки – створення небезпеки для життя та здоров'я людини;
- причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Відсутність однієї з цих трьох ознак не створює склад кримінального правопорушення, пов'язаного з незаконним проведенням дослідів над людиною.

Об'єктивна сторона передбачає всі методи та засоби незаконного проведення дослідів над людиною. Контроль над безпекою для життя та здоров'я людини може проводитися таємно чи відкрито. Незаконні засоби, які здійснює особа, яка проводить науково-дослідний експеримент над людиною, не мають значення для слідства. Для кваліфікації обов'язково потрібно, щоб особи, які вчиняють таке кримінальне правопорушення, проводили досліді над людиною саме незаконно. Незаконність проведення дослідів полягає у значній кількості аспектів, які не дотримані під час проведення дослідів над людиною, зокрема, відсутність переваги можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я

або життя; вільної згоди особи, яка підлягає експерименту; проведення експерименту на хворих, ув'язнених, військовополонених та інше.

Місце та час здійснення незаконного проведення дослідів над людиною може не співпадати з місцем та часом настання суспільно небезпечного наслідку. Іноді сам факт незаконного проведення дослідів над людиною відбувається в одному місці, а кримінальні наслідки у вигляді небезпеки для життя або здоров'я людини можуть настати через певний час в іншому місці.

Згідно з ч. 3 ст. 4 Кримінального кодексу України часом вчинення кримінального правопорушення визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

Таким чином, об'єктивна сторона кримінального правопорушення, в тому числі і того, що аналізується, є однією з найважливіших елементів складу кримінального правопорушення. Завдяки об'єктивній стороні є можливість правильно кваліфікувати кримінальне правопорушення, оскільки вона включає ознаки, що характеризують зовнішні та внутрішні прояви кримінального правопорушення.

В зазначеній кримінально-правовій нормі законодавець, окрім основного складу кримінального правопорушення, відокремив й кваліфікуючі ознаки, що свідчить про розширення діянь, які також вважаються незаконним проведенням дослідів над людиною, а також про те, що на теперішній час необхідно звернути окрему увагу на відповідальність за порушення прав та свобод людини, яка піддається науково-дослідним експериментам. Кваліфікуючими ознаками кримінально-правової норми, передбаченої ст. 142 Кримінального кодексу України, є дії:

- вчинені щодо неповнолітнього;
- вчинені щодо двох або більше осіб;
- вчинені шляхом примушування або обману;
- такі, що спричинили тривалий розлад здоров'я потерпілого.

Такий перелік кваліфікуючих ознак є достатньо повним. Але, в той же час, вважаємо, що необхідно доповнити перелік кваліфікуючих ознак незаконного проведення дослідів над людиною, які посилюють кримінальну відповідальність, включивши до нього окремі категорії потерпілих.

Так, потрібно врахувати такі категорії потерпілих як особи, які перебувають у безпорадному стані, та малолітні особи. Необхідність включити відповідні пункти у ч. 2 ст. 142 Кримінального кодексу України є значимою, оскільки незаконне проведення науково-дослідних

експериментів над зазначеними категоріями осіб викликає найбільший суспільний резонанс і найбільшою мірою сприяє запобіганню такого кримінального правопорушення як незаконне проведення дослідів над людиною.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що для притягнення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення незаконне проведення дослідів над людиною, наявність складу кримінального правопорушення у діях таких осіб є юридичною підставою притягнення їх до кримінальної відповідальності. Однією з найважливіших складових складу кримінального правопорушення є об'єктивна сторона, у якій містяться зовнішні ознаки діяння, і вона є фундаментальним елементом складу кримінального правопорушення. Об'єктивна сторона кримінального правопорушення незаконного проведення дослідів над людиною є багатоаспектною та містить вичерпний перелік ознак: суспільно небезпечне діяння – незаконне проведення медико-біологічних, психологічних або інших дослідів (будь-які наукові дослідження) над людиною; суспільно небезпечні наслідки – створення небезпеки для життя та здоров'я людини; причинний зв'язок між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.

Список використаних джерел

1. Гельсінська декларація Всесвітньої медичної асоціації «Етичні принципи медичних досліджень за участю людини у якості об'єкта дослідження» від 01 червня 1964 року.
2. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141).
3. Кримінальний кодекс України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131).
4. Локтінова В.В. Ознаки об'єктивної сторони злочину та місце серед них злочинних наслідків. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 249-254.
5. Чеботарьова Г.В. Проблеми визначення поняття об'єктивної сторони злочину. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2009. Т. 22 (61). № 1. С. 249-254.

ТАКСОНОМІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ ЗАХОДІВ В ПРОЄКТІ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано систему кримінально-правових заходів, яка знайшла відображення в проєкті Кримінального кодексу України, крізь таксономічний підхід. Авторка робить висновок про достатню стрункність і чіткість системи кримінально-правових заходів, що передбачена в проєкті, що досягається своєрідною юридичною технікою. Водночас авторка вказує на певні недоліки, зокрема стосовно використаного терміна на позначення основного елемента системи - засіб, відсутності в проєкті КК України сутнісних ознак окремих видів кримінально-правових заходів. В роботі зроблено висновок, що недостатніми для повної таксономії є відсутність в проєкті КК України не лише сутнісних ознак, але й окремих цілей виділених членами Робочої групи видів кримінально-правових засобів, що дозволило б стати фундаментом для подальшого удосконалення систематики кримінально-правових заходів.

Ключові слова: проєкт Кримінального кодексу України, кримінально-правовий захід, таксономія, систематика, предикатний вимір таксономії, категорії (ранги) таксономії.

The article analyzes the system of criminal legal measures reflected in the draft Criminal Code of Ukraine through a taxonomic approach. The author comes to the conclusion that the system of criminal legal measures provided for in the draft is sufficiently coherent and clear, which is achieved by a peculiar legal technique. At the same time, the author points out certain shortcomings, in particular, with regard to the term used to denote the main element of the system - the means, and the absence of essential features of certain types of criminal legal measures in the draft CC of Ukraine. The author concludes that the lack of not only essential features, but also separate purposes of the types of criminal legal means identified by the members of the Working Group in the draft Criminal Code of Ukraine is insufficient for a complete taxonomy, which would allow for further improvement of the systematics of criminal legal measures.

Key words: draft Criminal Code of Ukraine, criminal legal measure, taxonomy, systematics, predicate dimension of taxonomy, categories (ranks) of taxonomy.

Вступ. У сучасний період відбувається активне реформування кримінального законодавства. Проєкт КК України, який вже майже в кінцевій стадії розроблення, широко обговорюють науковці, на нього вже надано певні висновки іноземними та вітчизняними експертами. Одне з актуальних питань, яке потребує детального вивчення й аналізу – це запропонована розробниками система кримінально-правових заходів, що враховувала б надбання науки, історію формування кримінального законодавства, міжнародний досвід.

У проєкті КК України Робоча група з питань розвитку кримінального права змінила самий підхід до визначення кола кримінально-правових

заходів, в Концепції реформування кримінального законодавства одним із засадничих положень визначила: «Нове кримінальне законодавство має забезпечити максимально допустимий широкий і, водночас, диференційований перелік не лише покарання, а й інших заходів кримінально-правового характеру» (п. 6 Зasad реформування законодавства про відповідальність за правопорушення в публічній сфері) [6], що вказує на сприйняття розробниками проєкту доктринальної концепції «багатоколійності» при визначенні в новому кримінальному законодавстві кримінально-правових заходів. Тому в останньому оприлюдненому проєкті КК України [7] бачимо величезну роботу щодо даного питання, заявленого в концепції. І це стосується не лише визначення кола кримінально-правових заходів, деякі з яких є новими для кримінального законодавства, але й у намаганні систематизувати їх, використавши своєрідну юридичну техніку, відобразити в самому тексті акта вичерпну, послідовну та багаторівневу класифікацію кримінально-правових заходів і правил їх застосування. Тому аналіз системи кримінально-правових заходів (засобів – в проєкті) з урахуванням таксономічного підходу [5; 13], є метою даної роботи.

Основний зміст. Поняття «захід» в кримінальному праві та й в інших галузях права, є не новим і нормативно закріпленим у законодавстві тривалий час. На наш погляд, спроба термінологічної заміни даного терміна на інший – «засіб», що простежується не лише в доктрині кримінального права, але й в проєкті КК України [7], виглядає досить штучною, є не досить виваженою, на що вже вказувалося представниками одеської правової школи [2; 4].

З огляду на предикатний вимір таксономії правових заходів, кримінально-правові заходи в таксономічній системі правових заходів займають своє визначене місце відповідно до визначених категорій (рангів): тип – підтип – клас – рід – підрід – надвид – вид – підвид. Базовим таксоном є категорія виду, яка визначає унікальність кримінально-правового впливу відповідно до сутнісних систематизуючих ознак об'єктивного та суб'єктивного характеру кожного кримінально-правового заходу.

Аналіз книги третьої «Про кримінально-правові засоби та їх застосування» проєкту КК України [7] переконує в тому, що стосовно кожного виду кримінально-правового заходу визначено підстави застосування, основні ознаки, які надаються в нормах-дефініціях (наприклад, ч. 1 ст. 3.6.3 «Обмежувальні заходи», ч. 2 та ч. 3 ст. 3.7.1 «Реституція та компенсація», ч.1 ст. 3.8.1 «Конфіскація майна», ч. 1 ст. 3.8.3 «Вилучення речі», ч. 1 ст. 3.9.1 «Поняття судимості»). Однак, визначення

таких заходів як покарання, пробація, засоби безпеки не надається, дефініції використовуються лише для окремих різновидів (підвидів) зазначених кримінально-правових заходів. Такий підхід є не зовсім послідовний і виглядає вибіркоким.

В окремих розділах книги третьої проєкту визначаються види кримінально-правових заходів, об'єднані спільними ознаками, водночас ці визначальні ознаки кожного виду потребують нормативного закріплення. Не зовсім зрозуміло, чому автори проєкту відмовилися від визначення покарання, пробації, заходів безпеки в останній оприлюдненій редакції проєкту, бо в перших його варіантах містилися як визначення самих видів зазначених кримінально-правових заходів, так і специфічна мета їх застосування.

У ч. 2 ст. 3.1.1 визначається загальна мета кримінально-правових засобів – «убезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь» [7]. На наш погляд, така мета витікає із розуміння авторами проєкту самого поняття кримінально-правового засобу, під яким вони розуміють «передбачені цим Кодексом обмеження прав особи або покладення на неї обов'язків, що застосовуються судом у разі вчинення кримінального правопорушення чи іншого передбаченого цим Кодексом протиправного діяння» (ч. 1 ст. 3.1.1) [7]. Таке звужене розуміння кримінально-правових засобів не зовсім відповідає і самому використаному терміну «засіб», оскільки відповідно до концепції, обґрунтованої Ю.А. Пономаренком, засоби кримінального права (або кримінально-правові засоби) слід вживати «для позначення тих явищ правової дійсності, які використовуються матеріальним кримінальним правом як галуззю права для досягнення поставленим перед ним завдань» [10, с. 66]. Сьогодні основні завдання кримінального права впливають із закріплених в ст. 1 чинного КК України положень – це охорона найбільш важливих цінностей (прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку, громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою, миру й безпеки людства), а також запобігання кримінальним правопорушенням. У проєкті КК України не знайшли відображення завдання кримінального закону (хоча, знову ж, в попередніх редакціях це мало місце), водночас не можна стверджувати, що сучасне кримінальне право не виконуватиме превентивної задачі, а цьому служать насамперед і норми, які визначають кримінальні правопорушення, і правові наслідки у разі їх вчинення особою. Тобто, за такого широкого підходу до засобів належать і положення, що встановлюють об'єктивні

ознаки кримінальних правопорушень, роль яких в превенції надзвичайно вагома, оскільки вони окреслюють межі забороненої поведінки. Це ще раз наводить на думку про невідповідність використовуваного поняття «кримінально-правові засоби» на позначення по суті правових наслідків (реакції, впливу держави) факту вчинення кримінального правопорушення чи передбаченого кримінальним законом протиправного діяння.

Повертаючись до визначення в проєкті «кримінально-правових засобів» та їх мети, зауважимо, що таке розуміння даної загальної родової категорії, як обмеження прав особи або покладання обов'язків, є не зовсім вдалим, бо не всі передбачені в проєкті заходи відповідають даній дефініції. Так, наприклад, розуміння такого заходу як вилучення речі, що «полягає в примусовому безоплатному відчуженні речі, яка не належить засудженій особі на праві власності, у тому числі речі, вилученої з цивільного обігу, до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим» (ч.1 ст. 3.8.3. проєкту), не дозволяє стверджувати, що цей захід відповідає загальним ознакам, оскільки в даному випадку особа не наділена правом власності, і відповідно, мова не йде про «обмеження права особи».

Порівнюючи попередні версії проєкту, здається, Робоча група хотіла перемістити акцент узагальнення на вищий рівень в таксономічній ієрархії заходів, нехтуючи визначальними ознаками, зокрема і специфічними цілями кожного виду заходу, які передавали б сутність і унікальність кримінально-правового впливу. Розробники проєкту спробували у загальній дефініції та меті об'єднати ознаки всіх заходів, але разом з тим, враховуючи весь можливий широкий спектр кримінально-правового впливу, визначили досить велику кількість різновидів кожного виду, врахували багато нюансів, однак лише перераховуючи різновиди окремих видів, підстави та правила їх застосування. Зважаючи на різноманіття визначених в проєкті кримінально-правових заходів, без орієнтиру на видові ознаки та спеціальну мету, досить важко з'ясувати сутність кожного заходу, тому врахування реляційного підходу в систематизації кримінально-правових заходів є необхідним при подальшому удосконаленні проєкту КК України.

На наш погляд, у визначенні родового поняття кримінально-правових заходів слід відмовитися від чітких ознак «обмеження прав особи», «покладення обов'язків», оскільки лише ними сутність кримінально-правових заходів не вичерпується, все ж кримінально-правові заходи – це система прийомів і способів впливу різного характеру (не лише примусового, а й заохочувального), на кримінальні практики, правомірну посткримінальну поведінку, які передбачаються кримінальним законом [3,

с. 12]. На наш погляд, можна було б взагалі відмовитися від визначення надто широкого родового поняття, однак видові поняття заходів підлягають обов'язковому нормативному закріпленню. У цьому ж контексті зауважимо, що в окремих розділах книги третьої розкриваються види кримінально-правових засобів, серед них і розділ 3.4 «Звільнення від покарання. Зміна призначеного покарання». Не вказуючи на сутність даного інституту, автори проєкту КК України перераховують види звільнення від покарання, підстави й умови їх застосування, однак відмовляються їх вказувати серед видів кримінально-правових заходів в ст. 3.1.2. Водночас положення проєкту, які регламентують звільнення від покарання та його зміну, переконують в тому, що в системі кримінально-правових заходів вони посідають вагомe значення, оскільки здійснюють особливий вплив на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Тому, зрозумілим є й зауваження українських експертів, які звернули увагу, що «непризначення покарання особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, є альтернативним способом реагування на її поведінку, що здійснюється у межах реалізації кримінальної відповідальності. Чому ж воно не є кримінально-правовим засобом відповідно до ст. 3.1.2?» [1, с. 155] Можливо, відстоюючи свою позицію «невизнання» за іншими кримінально-правовими явищами, які мають заохочувальний характер, статусу «засобів», автори проєкту і визначили саме таку дефініцію кримінально-правих засобів в ч. 1 ст. 3.1.1.

Що стосується визначеної в проєкті мети кримінально-правових засобів – «убезпечення людини, суспільства та держави від кримінальних правопорушень та інших передбачених цим Кодексом протиправних діянь», вона теж, на наш погляд, не може охопити всі визначені кримінально-правові засоби. Якщо тлумачити слово «убезпечення» – це дія від «убезпечувати» – захищати, охороняти від чого-небудь; запобігати якійсь небезпеці [12, с. 351]. Зрозуміла дана мета для таких видів заходів як покарання, заходи безпеки, судимість та ін., а от стосовно реституції або компенсації видається не зовсім правильною, адже специфічна мета даних заходів – усунути наслідки, максимально відновити стан, який існував до вчинення кримінального правопорушення чи іншого передбаченого кримінальним законом протиправного діяння, яка не вписується в загальну мету «убезпечення».

Тому, на наш погляд, є доцільним змінити загальну мету кримінально-правових засобів на «поновлення соціальної справедливості». Така мета

більш загального характеру об'єднуватиме локальні цілі конкретних видів кримінально-правових засобів.

Формулювання в проєкті об'єктивних видових ознак кримінально-правових заходів, серед яких і визначення специфічних їх цілей застосування, виходячи із загальної мети – досягнення соціальної справедливості, сприятиме більш виваженій і орієнтуючій подальшій таксономії кримінально-правових заходів на нижчих ієрархічних рівнях. Це також може стати опорою при захисті від можливих закидів експертів на кшталт того, що немає різниці між такими різновидами покарання як «безоплатні роботи», «обмеження свободи пересування» і різновидами наглядових заходів пробації «суспільно корисні роботи», «домашній пробаційний арешт», оскільки незважаючи на спільну сутність виконання, у них різні ознаки – мета застосування, підстави, суб'єкти застосування та процесуальна складова, тому вони займають чітке місце в таксономічній системі кримінально-правових заходів.

Щодо специфічних цілей окремих видів кримінально-правових заходів, вони в останньому варіанті проєкту не відображені. У деяких статтях, які визначають загальні правила застосування окремих видів кримінально-правових заходів, автори відсилають до єдиної сформульованої мети у ч. 2 ст. 3.1.1. Наприклад, у ч. 3.5.3 «Засоби пробації мають бути мінімально необхідними та достатніми для досягнення мети кримінально-правових засобів і сумісними між собою».

Зауважимо, що Робочою групою в тексті проєкту не врахована відмова від визначення покарання та його цілей, які мали місце в попередній редакції. На сьогодні ч. 1 ст. 3.3.1 потребує редагування, оскільки там зазначено: «Суд призначає покарання, яке за видом та розміром є необхідним і достатнім для досягнення його мети *(при тому що мети покарання в проєкті не визначено)*. Більш сувора міра покарання призначається лише в разі, якщо менш сувора міра є недостатньою для досягнення цієї мети».

За наявності певних недоліків щодо визначення сутнісних ознак кримінально-правових заходів, у тексті проєкту КК України, досить чітко структурований поділ кримінально-правових заходів на окремі види і підвиди. Крім того, позитивним моментом є виділення в тексті проєкту (ст. 3.1.3) окремої надвидової категорії – кримінальної відповідальності. Саме поняття кримінальної відповідальності Робочою групою визначається через родові: «кримінальною відповідальністю є кримінально-правові засоби», з вказівкою на ознаки суб'єкта застосування цих заходів – «особи, засудженої

за вчинення кримінального правопорушення» та перерахуванням видів засобів, які належать до кримінальної відповідальності: «передбачені пунктами 1-5 частини 1 статті 3.1.2 (*покарання, пробація, засоби безпеки, реституція чи компенсація, конфіскація майна чи вилучення речі*), а також судимість». Щодо останньої лінгвістичної конструкції виникає питання, чому судимість (хоч це п. 6 вказаної частини статті) вказується через зворот «а також судимість», хоча за останньою автори проєкта таки визнали кримінально-правовий засіб? Дане визначення кримінальної відповідальності потребує доопрацювання і з огляду на зауваження, які були надані колегами-експертами, зокрема щодо залишення поза межами кримінальної відповідальності звільнення від покарання [1, с. 156]. На наш погляд, це впливає з позиції, яку відстоює Робоча група, про невизнання звільнення від покарання в якості кримінально-правового заходу, а отже, відсутності в таксономії правових заходів категорії підроду, хоча це суперечить загальнотеоретичному підходу про правовий вплив і засоби правового регулювання.

Визнаючи вдалим розуміння кримінальної відповідальності як надвидової категорії, яка охоплює окремі види кримінально-правові заходів, на наш погляд, залишається дискусійним питанням віднесення практично усіх видів кримінально-правових заходів (крім кримінально-правових засобів до юридичних осіб) до кримінальної відповідальності. Таку позицію слід пояснити тим, що кримінальну відповідальність автори проєкту пов'язали із суб'єктом – «засудженням» особи. Тобто, якщо особа засуджена за кримінальне правопорушення, то заходами відповідальності будуть виступати, крім покарання, судимості, і заходи безпеки, і пробація, і реституційні, що ж до осіб «поза засудженням» ці ж самі заходи не будуть належати до кримінальної відповідальності. Свого часу, даючи коментарі на зауваження В. Суценка, представники Робочої групи стояли на позиції, що кримінальна відповідальність є збірним кримінально-правовим засобом, що охоплює собою кримінально-правових засоби нижчого порядку. Якщо так, теперішня позиція щодо визначення кола заходів кримінальної відповідальності у цій ієрархії видається не зовсім зрозумілою. Однак вже те, що Робочою групою виділено категорію надвиду – кримінальну відповідальність, яка охоплює види кримінальної відповідальності, що відповідають визначеним ознакам, є вагомим кроком для подальшого удосконалення таксономії кримінально-правових заходів.

Поділ видів кримінально-правових засобів, окреслених в ст. 3.1.2 проєкту КК України, на підвиди, з огляду на їх велику кількість, особливо

тих, які не належать до покарання, видається досить детальним і логічним. Використана техніка нумерації статей при цьому відповідає таксономічному підходу, враховує ієрархію категорій (рангів). Перша цифра 3 вказує на загальну родову категорію «кримінально-правові заходи», з якої починаються всі статті книги 3 «Про кримінально-правові засоби та їх застосування»; друга цифра вказує порядковий номер розділів: 3.1, 3.2, 3.3 і т.д. і здебільшого відповідає категорії «вид кримінально-правового заходу». Таких визначено сім: 3.2 – покарання, 3.5 – пробація, 3.6 – засоби безпеки; 3.7 – реституція та компенсація; 3.8 – конфіскація майна та вилучення речі; 3.9 – судимість; 3.11 – кримінально-правові засоби щодо юридичної особи. І вже третя цифра статті може позначати підвид засобів. Наприклад, 3.2.1 – штраф, 3.2.3 – ув'язнення на певний строк; 3.2.4. – довічне ув'язнення тощо. Ті підвиди, що діляться на категорії нижчого порядку вказані в самих частинах статей, і далі в пунктах можуть бути окреслені унікальні прийоми реалізації окремих підвидів. Наприклад, засоби безпеки, до яких належать обмежувальні засоби (ст. 3.6.3) поділяються на заборони (ч. 2 даної статті, в п. 1- 5 визначаються які саме заборони), обмеження права (ч. 3, в п. 1-7 якої вказані можливі обмеження прав) та покладення обов'язків (ч. 4, де в. 1-2 вказані конкретні обов'язки).

Відповідно до вказаної ієрархії визначається сім видів кримінально-правових засобів, кожен з яких поділяється на підвиди.

Покарання ділиться на підвиди залежно від категорії кримінального правопорушення, яке вчинила особа: за вчинення злочину – штраф, ув'язнення на певний строк та довічне ув'язнення; за вчинення кримінального проступку: безоплатні роботи, грошове стягнення, обмеження свободи пересування, арешт.

За сутністю деякі з названих підвидів є тотожними: так в ч. 1 ст. 3.2.2 та ч. 1 ст. 3.2.7 проєкту і штраф, і грошове стягнення визначається однаково – це обмеження у реалізації права власності шляхом сплати засудженою особою визначеної судом грошової суми до Державного фонду відшкодування шкоди потерпілим [7]. Виникає питання щодо використання різних термінів на позначення по суті одного поняття – підвиду покарання, різниця лише в тому, за вчинення якого кримінального правопорушення воно призначається. Водночас в проєкті визначається граничний розмір і в одному, і в іншому випадку, правила призначення як основного, так і додаткового. На нашу думку, використання синонімічних термінів з аналогічним визначенням в даному випадку є недоцільним, тим більше, враховуючи те, що дані терміни використовуються і в іншому законодавстві

на позначення правових заходів – «грошове стягнення» в кримінальному, «штраф» – в адміністративному (в ст. 27 КУпАП взагалі визначається таким чином: «штраф – це грошове стягнення...»). Проблеми необхідності уніфікації юридичної термінології ми вже торкалися в попередніх дослідженнях [9, с. 174-180].

Види кримінально-правових засобів пробації перераховані в ст. 3.5.1 проєкту, притому вони поділяються на три групи: *перша група* – контрольні засоби пробації, до якої належать покладення обов'язків: періодично з'являтися для реєстрації до органу пробації; повідомляти орган пробації про зміну місця проживання, роботи або навчання; не виїжджати за межі України, а також на тимчасово окуповану територію України без погодження з органом пробації; *друга група* – наглядові засоби пробації, до якої належать суспільно корисні роботи; перебування під електронним моніторингом; пробаційний арешт; до *третьої групи* корекційних засобів належать покладення обов'язків: брати участь у складанні та реалізації індивідуального плану ресоціалізації; виконувати заходи, передбачені пробаційною програмою; працевлаштуватися самостійно або за направленням органу державної служби зайнятості; пройти навчання чи професійну підготовку; пройти курс лікування від розладу психіки або поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин чи іншого соціально небезпечного захворювання, за умови згоди на це засудженої особи; пройти курс консультацій у психолога; забезпечувати догляд за дитиною та її виховання.

Слід вказати, що назва даного виду кримінально-правового заходу – пробація (розділ 3.5) не зовсім відповідає концепції Робочої групи щодо розуміння її як виду заходів, тому що сутність і мета пробації на теперішній час є ширшою, ніж сукупність заходів до засудженої особи – це ще й забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинувачених, з метою прийняття судом рішення про міру їхньої відповідальності відповідно до Закону України «Про пробацію» [11]. Тому доцільніше назву зазначеного розділу змінити на «Заходи пробації».

У проєкті КК України окремими статтями визначається сутність лише наглядових засобів пробації. Водночас системний аналіз вказує на те, що дані підвиди за своєю суттю співпадають з підвидами покарань, які застосовуються за вчинення кримінальних проступків. Так, суспільно корисні роботи (як різновид пробації) полягають у неоплачуваному виконанні засудженою особою у вільний від роботи чи навчання час праці, відповідної стану її здоров'я. Їх види та перелік об'єктів, на яких вони

виконуються, визначають органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 3.5.5). Безоплатні роботи (як різновид покарання) – це обмеження в реалізації права на працю шляхом неоплачуваного виконання засудженою особою у вільний від роботи чи навчання час праці, відповідної стану її здоров'я. Види та перелік об'єктів, на яких вони виконуються, визначають органи місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 3.2.6). Аналогічні положення даних статей стосовно переліку суб'єктів, до яких не можуть бути застосовані дані засоби, особливостей відбування зайнятими/незайнятими особами. Таку ж явну подібність можна прослідкувати між засобом пробації «домашній пробаційний арешт» (ч. 1 ст. 3.5.7) і засобом покарання «обмеження свободи пересування» (ч. 1 ст. 3.2.8) – виконання особою обов'язку у вихідні, святкові дні або в нічний час у будні дні не залишати житло, яке є місцем її проживання. Аналіз статей, що регламентують особливості застосування засобів пробації вказує на те, що дані засоби застосовуються або паралельно разом з штрафом, або є альтернативою ув'язнення (при невиконанні ув'язнення під умовою, відстрочці, зупинення ув'язнення), або у випадку встановлення високих ризиків вчинення нового злочину після відбуття покарання за злочин 5-9 ступеня тяжкості. У першому випадку по суті це є додатковим видом покарань. Тому залишається відкритим питання: чи не штучним є вказівка вищевказаних засобів серед наглядових засобів пробації і залишення таких же по суті видів покарань, але лише за вчинення кримінальних проступків?

До наступного виду – кримінально-правових засобів безпеки – в проєкті віднесено, по-перше, обмежувальні засоби, по-друге, примусова психіатрична допомога, по-третє, оприлюднення інформації про засудження особи.

При тому до обмежувальних засобів належать ті, які пов'язані із заборонами; ті, які пов'язані з обмеженнями прав; а також пов'язані з окремими обов'язками, в ч. 2 – 4 ст. 3.6.3 проєкту КК України чітко визначено їх переліки [7].

До різновидів примусової психіатричної допомоги належить надання амбулаторної психіатричної допомоги та поміщення до спеціального закладу з надання стаціонарної психіатричної допомоги (ч. 1 ст. 3.6.5).

Оприлюднення інформації про засудження особи (ст. 3.6.7) – окремий підвид засобів безпеки, що полягає у розміщенні інформації про засуджену особу в медіа у випадках вчинення злочину з підвищеним ступенем суспільної небезпеки (5-9 ступеня тяжкості), а також визначених злочинів проти сексуальної свободи та сексуальної недоторканості та корупційних чи

пов'язаних з корупцією злочинів. Крім того, в останніх двох випадках, оприлюднення полягає у розміщенні інформації у відповідних Єдиних державних реєстрах.

Як бачимо, підвидів засобів безпеки досить багато, однак, кожен з них займає певне місце в запропонованій таксономічній системі кримінально-правових засобів.

Реституція та компенсація – новий для сучасного національного кримінального законодавства вид кримінально-правових засобів, хоча історичний розвиток законодавства, що діяло на українських землях, свідчить про існування подібних кримінально-правових заходів, які були спрямовані на реституцію та компенсацію. Наприклад, композиція – внесення матеріального викупу як загладжування (компенсації) заподіяної шкоди, що згодом трансформувалася у головщину – штраф на користь потерпілої особи [8, с. 50] в давньоруський період та польсько-литовський періоди розвитку державності. На теперішній час зачатки заходів, спрямованих на відновлення прав потерпілої особи знаходимо хіба що в інституті цивільного позову в межах кримінального провадження. Звичайно, цього є недостатньо з точки зору досягнення інтересів потерпілої особи. Тому досить перспективним є майбутнє нормативне закріплення в кримінальному законі даного виду заходів.

У проєкті КК України досить широко пропонується закріпити реституцію: це обов'язки: 1) поновлення порушеного особистого права потерпілої людини, 2) повернення потерпілій особі за її згодою майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення, 3) за згодою потерпілої особи надання рівноцінного майна замість майна, здобутого шляхом вчинення кримінального правопорушення або знищеного чи пошкодженого, відновлення майна у натуральному вигляді чи відновлення властивостей пошкодженого майна, або 4) за згодою територіальної громади або держави відновлення чи поліпшення стану певної території або громадської інфраструктури (ч. 2 ст. 3.7.1). Компенсація – це грошове відшкодування заподіяної шкоди. При тому і реституція, і компенсація застосовується у випадках як вчинення кримінального правопорушення, так і іншого передбаченого кримінальним законом діяння, якщо ними порушено особисте право потерпілого чи спричинена шкода потерпілому, громаді або державі.

Наступний вид кримінально-правових засобів, передбачені проєктом – це конфіскація майна або вилучення речі (розділ 3.8). По суті йде мова про спеціальний кримінально-правовий захід, який полягає у вилученні

предметів, які неправомірно використовувалися під час вчинення кримінального правопорушення (конфіскації підлягають предмети кримінального правопорушення, знаряддя, засоби їх вчинення, які були призначені для фінансування чи матеріального забезпечення кримінального правопорушення або використовувалися як винагорода за його вчинення). Різниця цих заходів в тому, що конфіскації підлягають ті предмети, які належать засудженій особі на праві власності, а вилучення – ті, які не належать на праві власності, в тому числі вилучені з цивільного обігу. Проектом також чітко визначена можливість, за наявності відповідних підстав, конфіскувати еквівалент майна, – тобто інше перетворене майно та доходи від нього, або відповідну грошову суму.

Судимість – ще один кримінально-правовий монотиповий захід, щодо сутності якого Робочою групою досягнуто компроміс, і який визначено як засіб, який полягає в застосуванні до засудженої особи передбачених кримінальним та іншими законами України правових обмежень. Зважаючи на зазначений підхід, мета судимості співпадає з метою покарання. Виглядає досить обтяжливим, як на нашу думку, застосовувати даний засіб у вигляді обмежень, передбачених іншими, крім КК України законами, до моменту зняття судимості, право на яке у засудженої до ув'язнення на певний строк особи виникає після погашення судимості і збігу строку, що дорівнює тривалості фактично відбутого ув'язнення (п. 1 ч. 2. ст. 3.9.3).

Кримінально-правові засоби щодо юридичної особи – єдиний вид кримінально-правових засобів, що не може, відповідно до запропонованої в проєкті таксономії, належати до кримінальної відповідальності. Даний засіб є політиповим – авторами проєкту визначено такі його підвиди (ч. 1 ст. 3.11.3): штраф; обмеження підтримки за рахунок публічних фінансів (полягає в анулюванні наданих юридичній особі раніше пільг, субсидій, кредитів, податкових переваг, квот та преференцій, а також в забороні на строк від одного до п'яти років отримувати нові); обмеження здійснення певної діяльності (встановлюється вичерпний перелік на заборону окремих видів діяльності юридичної особи: провадити певний вид господарської діяльності з анулюванням відповідного загального чи спеціального дозволу (ліцензії, концесії) або певний вид іншої діяльності; вчиняти певні правочини; брати участь у публічних закупівлях чи аукціонах; випускати акції чи інші цінні папери; утворювати нові юридичні особи; функціонування філіалу, підрозділу чи закладу, який використовувався для вчинення кримінального правопорушення); конфіскація майна чи вилучення речі; ліквідація юридичної особи. Окремим різновидом є

оприлюднення інформації про кримінально-правові засоби до юридичної особи, застосовується у разі обмеження здійснення певної діяльності, конфіскації майна чи вилучення речі, ліквідації юридичної особи.

Як бачимо, кримінально-правові засоби до юридичних осіб становлять собою відокремлену підсистему, оскільки вони передбачають і засоби, що в таксономії кримінально-правових засобів займають окреме місце (конфіскація майна юридичної особи чи вилучення речі), хоча по суті мають однакові підстави, мету застосування, і ті, які можна віднести до засобів безпеки, а саме обмежувальних засобів – це такі як обмеження здійснення певної діяльності, і власне специфічні – штраф, ліквідація юридичної особи. На наш погляд, з огляду на те, що авторами проєкту в загальній системі засобів окремо виділено такий вид як конфіскація майна чи вилучення речі, додатково вказувати його в переліку засобів до юридичної особи недоцільно, бо єдиною розмежувальною ознакою між конфіскацією майна чи вилучення речі як окремого виду та як підвиду засобів до юридичної особи є суб'єктивна ознака – перебування у власності чи фактичному володінні певного суб'єкта.

Висновки. Таким чином, визначена Робочою групою з розвитку кримінального права в проєкті КК України таксономічна система кримінально-правових засобів, виглядає досить стрункою й чіткою, враховує пропозиції, які надавалися науковцями і практиками раніше щодо необхідності розширення напрямків кримінально-правового впливу, а отже й розширення системи кримінально-правових заходів.

На наш погляд, таксономія кримінально-правових заходів, що знайшла свій вираз в проєкті КК України, виглядає перспективною. Втім, незважаючи на те, що визначена система виглядає досить продуманою, чітка ієрархічність побудови дозволяє говорити про правову визначеність кримінально-правових наслідків у разі вчинення кримінального правопорушення чи передбаченого кримінальним законом діяння, недостатніми для повної таксономії є відсутність в проєкті КК України сутнісних ознак, окремих цілей виділених членами Робочої групи видів кримінально-правових засобів (ми визначаємо як реляційний вимір таксономії), що дозволило б стати фундаментом для подальшого удосконалення систематики кримінально-правових заходів.

Список використаних джерел

1. Висновок на проєкт Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 30.01.2023) / Вознюк А., Дудоров А., Задоя К., Мовчан Р та ін. 685 с. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/03/16/vysnovok-natsionalnyh-ekspertiv.pdf> (дата звернення: 21.04.2024)
2. Козаченко О. Адекватна термінологія – адекватність кримінального закону. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2020: Альманах наукових досліджень* / за ред. професора О.В. Козаченка, О.М. Мусиченко. Миколаїв, 2020. С. 20-28.
3. Козаченко О.В. Кримінально-правові заходи: культуро-антропологічний вимір: монографія. Миколаїв: Іліон, 2011. 504 с.
4. Козаченко О.В. Щодо визначення правових наслідків вчинення злочину в проєкті кримінального закону України. *Концептуальні засади нової редакції Кримінального кодексу України* : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 17-19 жовтня 2019 року / редкол.: В.Я. Тацій (голов. ред.), Ю.В. Баулін (заст. голов. ред) та ін. Харків : Право, 2019. С. 282-286.
5. Козаченко О.В., Мусиченко О.М., Василяка О.К., Чорнозуб Л.В. Таксономія правових заходів. *Прикарпатський юридичний вісник*. Збірник наукових праць. Національний університет «Одеська юридична академія. Видавничий дім «Гельветика», 2022. Випуск №5(46). С. 13-20. URL: http://pjuv.nuoua.od.ua/v5_2022/2.pdf (дата звернення 17.04.2024)
6. Концепція реформування кримінального законодавства. *Веб-сайт. Реформування кримінального законодавства*. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/concept> (дата звернення 17.02.2024)
7. Кримінальний кодекс України: контрольний текст проєкту (станом на 10.04.2024). URL: [chrome-https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf](https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf) (дата звернення 26.01.2024)
8. Кримінально-правові заходи в Україні: підручник/ за ред. професора О.В. Козаченка. Миколаїв: Іліон, 2015. 216 с.
9. Мусиченко О.М. Зрозумілість сучасного кримінального закону : монографія. Миколаїв : Іліон, 2021. 308 с.
10. Пономаренко Ю.А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
11. Про пробацію: Закон України від 5 лютого 2015 року № 160-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text> (звернення 10.04.2024)
12. Словник української мови в 11 томах / за заг. ред. І.К. Білодіда. Том 10. Т-Ф К.: Наукова думка, 1979. 658 с.
13. Taxonomy of compulsory and incentive legal consequences (legal measures) of committing illegal acts [Oleksandr V. Kozachenko, Olesia K. Vasyliaka, Larysa V. Chornozub y Olga M. Musychenko]. *Cuestiones Politicas*. Vol. 38. № 67 (2020). Especial (2da parte). 2020. P. 151-168. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/34688> (дата звернення 10.04.2024)

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЕВТАНАЗІЮ

У статті досліджено особливості кримінальної відповідальності за евтаназію. З'ясовано, що через психологічні, моральні та етичні аспекти, що виникають у зв'язку з евтаназією, необхідно знаходити баланс між захистом прав людини на вибір смерті та обмеженням можливості незаконного використання евтаназії.

Встановлено, що прийняття рішення щодо кримінальної відповідальності за евтаназію потребує розуміння та узгодження таких аспектів як пацієнтська автономія, медична етика, право на гідне закінчення життя та захист вразливих категорій населення, зокрема людей з обмеженими можливостями або тих, хто може бути підданий тиску з боку близьких.

Аргументовано, що запровадження чітких правил, які б дозволяли контролювати та регулювати процес евтаназії, може зменшити ризик зловживання цією процедурою, а також захистити права та безпеку пацієнтів. Разом з тим, навіть при наявності таких правил, практика евтаназії завжди залишатиметься складною та суперечливою, і вимагатиме постійного діалогу між правозахисниками, медичними фахівцями та громадськістю для досягнення оптимального балансу між моральними, етичними та правовими аспектами.

Ключові слова: *евтаназія, баланс, зловживання, право на життя, пропорційність, принципи кримінального права.*

The article examines the peculiarities of criminal liability for euthanasia. It was found that due to the psychological, moral and ethical aspects arising in connection with euthanasia, it is necessary to find a balance between the protection of human rights to choose death and limiting the possibility of illegal use of euthanasia.

It has been established that making a decision on criminal liability for euthanasia requires an understanding and agreement of such aspects as patient autonomy, medical ethics, the right to a dignified end of life and the protection of vulnerable categories of the population, in particular people with disabilities or those who may be subjected to pressure from relatives.

It is argued that the introduction of clear rules to monitor and regulate the process of euthanasia can reduce the risk of abuse of this procedure, as well as protect the rights and safety of patients. However, even in the presence of such rules, the practice of euthanasia will always remain complex and controversial, and will require constant dialogue between human rights defenders, medical professionals, and the public to achieve an optimal balance between moral, ethical, and legal aspects.

Key words: *euthanasia, balance, abuse, right to life, proportionality, principles of criminal law.*

Вступ. Проблематика евтаназії є достатньо дискусійною в кримінально-правовій доктрині, адже вона зачіпає етичні, релігійні, правові та медичні аспекти. З одного боку, евтаназія може розглядатися як акт

милосердя, що звільняє людину від нестерпних страждань, зокрема коли йдеться про припинення життя невиліковно хворої людини на її прохання. З іншого боку, вона може нести ризик зловживань, порушення права на життя та ескалації вбивств з мотивів «співчуття».

Низка вчених та науковців досліджували окремі аспекти кримінальної відповідальності за евтаназію, зокрема: К.О. Черевко, В.А. Ворона, І.Ю. Гуцал, Г.В. Анкіна, Я.О. Триньова, І.І. Ольховик, Ю. Усманов, О. Грищенко та ін. Разом з тим, проблематика залишається актуальною.

Метою дослідження є встановлення особливостей кримінальної відповідальності за евтаназію в Україні, визначення проблемних питань та шляхів їх вирішення.

Основний зміст. Право на життя гарантується Конституцією України, безпосередньо в статті 3 зазначено, що «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1], але як протиріччя виступає право на смерть, реалізацією якого є евтаназія. «При цьому підлягає врахуванню, що якщо право на життя – природне право кожної людини, то право на смерть – далеко не безперечна категорія» [2, с. 110].

Слід зазначити, що багато країн мають різні підходи до легалізації або заборони евтаназії, що призводить до різноманітності законодавства щодо цього питання. Крім того, в більшості юрисдикцій, де евтаназія не легалізована, вона розглядається як злочин, за вчинення якого може настати кримінальна відповідальність.

Законодавство щодо евтаназії продовжує еволюціонувати і його вплив на кримінальну відповідальність може змінюватися з часом в залежності від суспільних, моральних і медичних переконань.

У статті 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я передбачено «заборону медичним працівникам здійснення евтаназії – навмисного прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань» [3]. Кримінальна відповідальність за евтаназію настає за ч. 1 ст. 115 чинного Кримінального кодексу України, тобто за умисне вбивство. Смерть від евтаназії кваліфікується як умисне вбивство, навіть якщо вона настала за згодою потерпілого. Добровільна згода потерпілого на евтаназію не звільняє особу, яка її вчинила, від кримінальної відповідальності.

Вчені та науковці виділяють два основних види евтаназії: активна та пасивна. Активна евтаназія полягає в тому, що лікар вводить пацієнту смертельну ін'єкцію або іншим чином прискорює смерть пацієнта. Пасивна евтаназія полягає у тому, що у випадках, коли життя підтримується – лікування припиняється, що дозволяє пацієнтові померти природним чином.

Наприклад, В.А. Ворона зазначає, що «Активна евтаназія – це проведення певних дій із прискорення смерті невиліковно хворої людини, згідно з її проханням, з метою позбавлення тяжких страждань. Пасивна (негативна) евтаназія – це незастосування засобів і невиконання лікарських маніпуляцій, які б підтримували певний час життя важко хворого пацієнта, за умови, що пацієнт висловив прохання не здійснювати медичне втручання» [4, с. 199].

Далі науковець пише, що «активна евтаназія може бути здійснена також спільними діями лікаря і пацієнта (наприклад, хвора людина вживає певні лікарські засоби, призначені лікарем, які є необхідними для настання смерті)» [4, с. 199]. Варто зазначити на сучасному етапі таку евтаназію називають асистованою. Асистована евтаназія – це вид евтаназії, коли лікар надає пацієнту засоби для самогубства, наприклад, смертельні ліки.

Досвід зарубіжних країн. Важливо зазначити, що евтаназія є законною лише в кількох країнах світу, станом на липень 2021 року окремі види добровільної евтаназії є законними в деяких штатах Австралії, Бельгії, Колумбії, Люксембурзі, Нідерландах, Швейцарії, Іспанії та деяких провінціях Канади. У більшості країн евтаназія вважається вбивством і не регулюється законодавством.

Отже, вперше евтаназія була легалізована в Америці після Другої світової війни, а саме в Каліфорнії в 1977 році, коли був прийнятий перший у світі закон «Про право людини на смерть», де дозволяли застосування пасивної евтаназії. На прикладі «лікаря Джека Кеворкяна (відомого як «доктор смерть»), котрий був засуджений 6 разів за виконання активної евтаназії до людей (130 осіб) і виправданий стільки ж разів, бачимо, що тоді евтаназія була недостатньо законодавчо врегульована» [5, с. 129].

Наступний закон про евтаназію, запропонований парламентом в Австралії у 1995 році відомий як «Біль про права невиліковних хворих». «Однак цей закон суперечив позиції Австралійської медичної асоціації, яка

захищає право на життя кожної особи. Закон про евтаназію був прийнятий 02 липня 1996 р., однак був скасований вже у 1997 р.» [6, с. 28].

Згодом у 2010 році евтаназія також була легалізована в Іспанії через Закон «Про право людини на гідну смерть». «Саме справа Ромона Сампедро Камеана була певним поштовхом до того, щоб цей закон прийняли, і саме за мотивами цієї справи пізніше було знято фільм «Море всередині» (2014)» [7, с. 165].

Існує також кілька інших термінів, які часто використовуються, як синоніми стосовно евтаназії, наприклад: «Милосердна смерть» – це термін, який іноді використовується для опису евтаназії. «Смерть з гідністю» – це термін, який іноді використовується для опису евтаназії або допомоги самогубству. «Право на смерть» – це віра в те, що люди мають право обирати, коли померти.

Також варто зазначити щодо широкої практики Європейського суду з прав людини щодо евтаназії. Зокрема, це питання розглядається у рішеннях «Ламберт і інші проти Франції», «Гросс проти Швейцарії», і «Претті проти Сполученого Королівства» та ін. в контексті порушення ст. 2, 8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод.

Зокрема, у справі «Претті проти Сполученого Королівства» заявниця померла (після подання заяви до ЄСПЛ) від бічного аміотрофічного склерозу, захворювання, яке впливало на м'язи та яке не піддавалося лікуванню. Знаючи, про особливості перебігу хвороби та жахливі її останні етапи, на яких відбувається повне приниження людської гідності, заявниця бажала сама прийняти рішення щодо своєї смерті. Вона не могла вчинити самогубство та звернулась за допомогою до свого чоловіка, який погодився їй допомогти. Отримавши відмову влади не переслідувати її чоловіка, вона оскаржила рішення національних судів до ЄСПЛ, посилаючись на порушення владою статей 2, 3, 8, 9 та ст. 14 ЄКПЛ. ЄСПЛ, розглянувши обставини справи прийшов до висновку, що порушення статті 2 ЄКПЛ, яка гарантує право на життя, не було порушено, адже неможливо вивести право на те, щоб померти як від рук третьої особи, так і за допомогою державного органу. В усіх справах ЄСПЛ наголошував на зобов'язанні держави захищати життя. Особливості перебігання хвороби на кінцевих етапах також, на думку ЄСПЛ, не слід розглядати як нелюдське та таке, що принижує людську гідність ставлення, відтак немає порушення і статті 3

Конвенції. Разом з тим, враховуючи динамічний характер Конвенції, можливо підходи до цього питання будуть переглянуті [8].

Питання про евтаназію є дуже складним і суперечливим. Існує багато аргументів за і проти евтаназії. Деякі дослідники та науковці, які безпосередньо вивчають питання евтаназії, вважають, що евтаназія є гуманним способом полегшити страждання невиліковно хворих людей. Інші вважають, що евтаназія є аморальною і що її не слід легалізувати.

І саме аспект застосування евтаназії в Україні має ряд проблемних питань, зокрема відсутність чіткого законодавчого регулювання. В Україні евтаназія заборонена, але Кримінальний кодекс не містить спеціальної статті, що визначає відповідальність за цю діяльність. Це веде до розбіжностей у кваліфікації евтаназії та ускладнює правозастосування.

Також слід зазначити щодо відсутності єдиного підходу щодо евтаназії в світі. Законодавство різних країн в аспекті евтаназії істотно відрізняється. Це ускладнює міжнародне співробітництво у цій сфері та створює ризики «медичного туризму».

Етичні та релігійні дилеми. Евтаназія суперечить етичним принципам багатьох людей, а також релігійним догматам. Це веде до гострих суспільних дискусій та протистояння.

Щодо «медичного туризму» варто зазначити, що «згідно з рішеннями Національної медичної асоціації та комітету з етики евтаназія у Швейцарії є дозволеною офіційно в медичних умовах. Вона дозволена тільки людям, які усвідомлюють свої дії, можуть керувати ними та впевнено хочуть скористатися евтаназією. Також до Швейцарії приїжджають особи, які є громадянами інших держав, де евтаназія не дозволена, а тому й існує таке поняття, як евтаназійний/суїцидальний туризм, що означає поїздку в ту країну, де законодавчо евтаназія дозволена» [9, с. 65].

Також варто зазначити можливі шляхи вирішення безпосередньо цих проблем. Одним із шляхів є розробка та прийняття спеціального закону про евтаназію. Цей закон має чітко визначити поняття евтаназії, встановити жорсткі критерії та гарантії її проведення, а також передбачити відповідальність за порушення цих правил. Далі необхідним видається удосконалення практики судочинства. Слід напрацювати чіткі критерії кваліфікації евтаназії, особливості встановлення складу кримінального правопорушення, а також особливості доведення. Також буде корисним проведення широкої суспільної дискусії. Це допоможе краще зрозуміти

різні позиції щодо евтаназії, врахувати думки всіх зацікавлених сторін та виробити зважене рішення.

Крім того, необхідним є вивчення досвіду інших країн. Аналіз законодавства та практики країн, де евтаназія легалізована, а саме Бельгії, Люксембургу, Нідерландів, Португалії, Швейцарії, Німеччини, Канади, Колумбії, може сприяти розробці оптимальної моделі регулювання цієї сфери в Україні.

На думку Ю. Усманова, «в нашій державі (*Україні – примітка наша*) будь-яка форма вчинення евтаназії є незаконною, хоча спроби легалізації цього явища були. Так, у 2003 році, під час роботи Верховної Ради над проєктом Цивільного кодексу України, обговорювалась можливість правового закріплення добровільної пасивної евтаназії, однак, у фінальному варіанті ЦК України можливість евтаназії не була регламентована через обурення збоку громадськості. Також, у 2011 році в Україні було проведено опитування, на яке виносилося питання легалізації евтаназії, – серед однієї тисячі опитаних лише 37% були проти її впровадження» [10].

Дослідження особливостей кримінальної відповідальності за евтаназію має важливе значення для забезпечення законності, справедливості та захисту прав людини. Вирішення проблемних питань у цій сфері буде сприяти збереженню балансу між гуманним ставленням до людей, які страждають, та недопущенням зловживань.

Очікуваними результатами при розробці відповідного законодавства про евтаназію в Україні є: розробка чіткої та прозорої системи правового регулювання евтаназії в Україні; зниження ризиків зловживань та порушення закону; забезпечення справедливого правосуддя у випадках, пов'язаних з евтаназією; зменшення суперечностей та напруженості в суспільстві щодо цієї теми.

Якщо говорити за дискусії про легалізацію евтаназії, вчені поділяються на тих які «за» евтаназію та «проти» неї.

Серед вчених, які підтримують евтаназію, О.М. Губський вважає, що «евтаназія може бути виправданою в певних ситуаціях, коли людина переживає нестерпні страждання» [11, с. 16], підкреслює важливість поваги до автономії пацієнта та його права на гідну смерть. Професор В. М. Ковальчук аргументує, що «евтаназія може бути гуманним способом полегшення страждань людей з невиліковними та термінальними захворюваннями» [12, с. 38].

Серед аргументів «за» легалізацію евтаназії виокремлюють: зменшення страждань невиліковно хворих людей; право людини на гідну смерть.

Серед вчених, які виступають проти евтаназії, Ю.М. Шайгородський, вважає «евтаназію аморальною та небезпечною практикою, яка може призвести до зловживань» [13, с. 53], висловлює стурбованість тим, що легалізація евтаназії може знецінити людське життя. «Евтаназія суперечить цінності людського життя та принципу непорушності людської особистості», – аргументує професор Л.М. Кравчук, також підкреслює важливість розвитку паліативної допомоги, щоб полегшити страждання людей з невиліковними захворюваннями [14, с. 81].

Серед аргументів «проти» легалізації евтаназії виокремлюють: ризик зловживань; можливість тиску на людей з боку членів сім'ї або медичного персоналу; етичні та релігійні міркування.

Також варто зазначити думку О. Грищенка, що «легалізація евтаназії лише збільшить кількість проблем, пов'язаних із цим явищем. Серед них: 1) проблема правильності встановлення діагнозу і прогнозу подальшого розвитку захворювання; 2) проблема одержання згоди пацієнта, що знаходиться в коматозному стані; 3) проблема встановлення і доведення добровільності відходу з життя; 4) медико-етичні проблеми [15, с.77].

Висновки. Кримінальна відповідальність за евтаназію становить складну та контроверсійну проблему в сучасному суспільстві. Через психологічні, моральні та етичні аспекти, що виникають у зв'язку з цією практикою, законодавство постійно шукає баланс між захистом прав людини на вибір та обмеженням можливості незаконного використання евтаназії.

Прийняття рішення щодо кримінальної відповідальності за евтаназію потребує розуміння та узгодження таких аспектів як пацієнтська автономія, медична етика, право на гідне закінчення життя та захист вразливих категорій населення, зокрема людей з обмеженими можливостями або тих, хто може бути підданий тиску з боку близьких.

Запровадження чітких правил, які б дозволяли контролювати та регулювати процес евтаназії, може зменшити ризик зловживання цією процедурою, а також захистити права та безпеку пацієнтів. Разом з тим, навіть при наявності таких правил, практика евтаназії завжди залишатиметься складною та суперечливою, і вимагатиме постійного

діалогу між правозахисниками, медичними фахівцями, та громадськістю для досягнення оптимального балансу між моральними, етичними та правовими аспектами.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. №30. Ст. 141.
2. Черевко К.О. Щодо питання евтаназії в Україні. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. № 4. 2016. С. 159-165.
3. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст.19.
4. Ворона В.А. Право на евтаназію як складова права людини на життя. *Право України*. 2010. № 5. С. 199-205.
5. Гуцал І.Ю. Питання легалізації евтаназії в Україні: іноземний досвід. *Інформація та право*. 2017. С. 128–133.
6. Анкіна Г.В. Перспектива легалізації евтаназії в Україні. *Форум права*. 2009. № 3. С. 25–34.
7. Триньова Я.О. Аналіз практики Європейського суду з прав людини щодо закінчення життя. *Право. ua*. 2015. № 4. С. 163–168.
8. Тимофєєва Л.Ю. Гуманістична парадигма: досвід, виклики та перспективи кримінального права України. Харків: Право, 2020. 280 с. DOI: 10.32837/11300.14053 <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14053>
9. Ольховик І.І. Евтаназія: реалізація права на смерть чи порушення права на життя. *Інтернаука*. 2017. № 16 (38). Т. 2. С. 64–66.
10. Усманов Ю. Евтаназія – право на смерть: за чи проти? URL: <http://www.pravoconsult.com.ua/evtanaziya-pravona-smert-za-chi-proti/>.
11. Губський О.М. Евтаназія: етичні, правові та релігійні аспекти. Ст. 10-25. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/relig/21305/>.
12. Ковальчук В.М. Евтаназія: за і проти. С. 30-45. URL: <https://www.bsmu.edu.ua/blog/3413-evtanaziya-za-i-proti/>.
13. Шайгородський Ю.М. Евтаназія: небезпечний шлях. С. 50-65. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/euthanasia-legality>.
14. Кравчук Л. М. Цінність людського життя. С. 70-85. URL: <https://ua.izzi.digital/DOS/308410/351133.html>.
15. Грищенко О. Проблема державного забезпечення права людини на застосування евтаназія. *Юридичний журнал*: Правове видання; МОН України, НПУ імені М. П. Драгоманова. 2005. № 6. С. 76–78.

Топчій Василь

<https://orcid.org/0000-0002-1726-9028>

Колб Олександр

<https://orcid.org/0000-0003-1792-4739>

Пирожик Олександр

<https://orcid.org/0000-0001-5793-7433>

ПРО ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ УХИЛЕННЮ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА МОБІЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

У даній науковій статті здійснено аналіз існуючих в Україні в умовах війни суттєвих проблем, які детермінують вчинення кримінальних правопорушень, пов'язаних з ухиленням громадян від військової служби та мобілізації, а також сформульовані науково обґрунтовані шляхи їх вирішення, з урахуванням зарубіжного досвіду з означених питань. При цьому об'єктами вивчення стали ті країни, сусідами яких є держави-агресори, що час від часу вчиняють спроби військовими діями вирішувати свої протиправні наміри та досягати у зв'язку з цим своїх злочинних цілей (КНДР, Іран, Китай, Сербія та ін.).

З огляду на це та з урахуванням зарубіжної практики, що стосується організації військової служби в умовах перманентних (безперервних) потенційних і реальних загроз з боку держав-агресорів, доведена необхідність активного та всебічного дослідження всіх аспектів діяльності з цих питань за кордоном на всіх рівнях і всіма суб'єктами нормотворчої діяльності (народних депутатів, Президента України, Кабінету Міністрів України, науковців, практиків, т. ін.) в нашій країні.

Крім цього, у даній науковій статті акцентована увага на апробованому на практиці історичному позитивному досвіді Ізраїлю та Південної Кореї, які з часу їх виникнення та визнання на міжнародній арені ведуть постійні військові та здійснюють інші запобіжні заходи, спрямовані на відбиття та зниження рівня протиправних посягань на їх національну безпеку з боку агресивних держав-сусідів.

Виходячи з отриманих результатів дослідження, у цій роботі сформульовано висновок про те, що без врахування зарубіжного досвіду з означеної проблематики практично неможливо підвищити ефективність військової служби та мобілізації в Україні в умовах воєнного стану.

Ключові слова: військова служба; мобілізація; ухилення від військової служби; запобігання правопорушенням; зарубіжний військовий досвід; воєнний стан; держава-агресор.

This scientific article analyzes the significant problems existing in Ukraine during the war, which determine the commission of criminal offenses related to the evasion of citizens from military service and mobilization, as well as formulates scientifically based ways of solving them, taking into account foreign experience on these issues. At the same time, the objects of study were those countries whose neighbors are aggressor states that from time to

time make attempts to resolve their illegal intentions with military actions and, in this connection, achieve their criminal goals (DPRK, Iran, China, Serbia, etc. etc.).

In view of this and taking into account foreign practice related to the organization of military service in conditions of permanent (continuous) potential and real threats from aggressor states, the need for an active and comprehensive study of all aspects of activity on these issues abroad at all levels and by all subjects of rule-making activity (people's deputies, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, scientists, practitioners, etc.) in our country.

In addition, in this scientific article, attention is focused on the historical positive experience of Israel and South Korea, tested in practice, which since their emergence and recognition in the international arena have been conducting permanent military operations and implementing other preventive measures aimed at repelling and reducing the level of illegal encroachments on their national security from aggressive neighboring states.

Based on the results of the research, this paper formulates the conclusion that without taking into account foreign experience on the given issue, it is practically impossible to increase the effectiveness of military service and mobilization in Ukraine under martial law.

Key words: *military service; mobilization; evasion of military service; crime prevention; foreign military experience; martial law; the aggressor state.*

Вступ. Застосування різноманітних методів дослідження (загальнонаукових і спеціально-правових) [1, с. 27-28], а також зібраних емпіричних матеріалів (результатів анонімного анкетування; інтерв'ювання; опитування, т. ін.) [2, с. 24] показало, що в умовах воєнного стану в Україні проявилась низка проблем, що стосуються організації військової служби та мобілізації, які у свою чергу детермінують зниження бойової та іншої готовності Збройних Сил України (ЗСУ) та тому подібних, що визначені на законодавчому рівні, військових формувань з питань належної відсічі державі-агресору.

Зокрема, до таких проблем, як свідчить практика, можна віднести наступні із них:

1. Політична безвідповідальність та заангажованість (упередженість на користь певної політичної сили тощо) [3] у цілому Верховної Ради України, яка зволікає з прийняттям нової редакції Закону України «Про мобілізацію» [4].

2. Бездіяльність керівництва ЗСУ та інших військових формувань (СБУ, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, ін.), яке навіть в умовах війни з російською федерацією (рф) досі не створило національної армії спротиву, яка б ґрунтувалась на історичних традиціях функціонування Запорізької Січі та козацтва у цілому [5].

Мова у даному випадку ведеться про те, що до сьогодні радянський принцип «єдиноначальства», який на практиці реалізується за формулою – «я начальник – ти дурень!», є пріоритетним у взаємовідносинах між військовослужбовцями.

3. Свавільне порушення принципу справедливості у системі нагороджень і заохочень у ЗСУ та інших військових формуваннях [6].

4. Постійне звуження предмета та можливостей здійснення передбаченого Законом України «Про національну безпеку» демократичного (цивільного) контролю за діяльністю ЗСУ та інших військових формувань, яке вчиняється на рівні підзаконних нормативно-правових актів [7].

5. Замість того, щоб з урахуванням особливостей воєнного стану в Україні видозмінити чинне законодавство з питань пробації, на ЗСУ та інші військові формування все частіше покладаються функції уповноважених органів пробації (ст. 13 Кримінально-виконавчого кодексу (КВК)) щодо військовослужбовців-засуджених та ведення у зв'язку з цим передбаченого Законом України «Про пробацію» відповідного діловодного процесу, що, у підсумку, призводить до відволікання значної кількості військовослужбовців, які здійснюють за такою категорією засуджених осіб нагляд, від виконання своїх прямих військових обов'язків [8, с. 40-42].

6. Інші, не менш прості і серйозні проблеми функціонування ЗСУ та інших військових формувань в умовах війни з рф [9, с. 157-162].

Отже, слід визнати, що в наявності конкретна прикладна проблема, яка має відношення до забезпечення національної безпеки України, що має бути вирішена і на науковому рівні, з урахуванням потенційних можливостей нашої держави та зарубіжного позитивного досвіду з питань організації військової служби та мобілізації в умовах потенційних посягань на їх державний суверенітет і територіальну цілісність з боку агресивних держав-сусідів.

Виходячи з цього, *метою* даної наукової статті є обґрунтування необхідності впровадження в Україні найбільш цінних аспектів військової діяльності тих держав, які знаходяться у безперервній готовності до надання збройної відсічі будь-якій державі-агресору.

Натомість, *головним завданням* цієї роботи є здійснення аналізу організації військової служби і мобілізації в нашій країні в умовах воєнного стану, визначення існуючих у зв'язку з цим проблем та розробка шляхів їх вирішення, у тому числі у контексті позитивної зарубіжної практики.

Результати вивчення наукової літератури показали, що вказане питання в умовах війни рф проти нашої держави є предметом активних доктринальних пошуків таких вчених, як: В. С. Батиргарєєва, П. П. Богуцький, Р. Ф. Ботвінов, О. В. Буткевич, М. І. Карпенко, Ю. Б. Курилюк, І. Ф. Корж, О. В. Кривенко, В. Й. Пашинський, М. М. Прохоренко, А. В. Савченко, В. В. Сокурєнко, Ю. М. Старілов, Б. Й. Шамрай та ін. Також, окремі наукові публікації з цього приводу мають й інші дослідники, а саме: С. О. Іващенко, О. І. Остапенко, Л. О. Петрова, А. В. Сахній та ін.

Однак, враховуючи проблеми сьогодення, що стали наслідком у тому числі неналежної організації військової служби в Україні в умовах воєнного стану, варто визнати, що у такій ситуації вкрай важливо активізувати наукові пошуки з означеної проблематики, здійснюючи при цьому комплексні та системні розвідки доктринального характеру, що й стало вирішальним при виборі предмета дослідження у даній науковій роботі.

Основний зміст. Без сумніву, неможливо якісно видозмінити будь-який вид суспільної діяльності, включаючи військову службу, без урахування та впровадження у національне законодавство і практику позитивного зарубіжного досвіду.

У цьому контексті та з урахуванням предмета даної роботи, звертає на себе увагу практика організації військової служби у тих країнах світу, які знаходяться у постійному стані війни з державами-агресорами (Ізраїль, Південна Корея, Тайвань та ін.) [10].

Зокрема, велика різниця в мобілізаційних можливостях Ізраїлю та його «войовничих» сусідів з часу створення у 1948 році цієї держави об'єктивно обумовлює владу даної країни максимально використовувати свій національний людський потенціал з означених питань за рахунок тотального залучення громадян до військової служби. При цьому робиться це як у мирний, так і у військовий час. Саме тому, як показали результати даного дослідження, основу збройних сил Ізраїлю складають так звані «строкові» військовослужбовці, кількість яких у загальній чисельності сил оборони складає 80% [10]. Звертає на себе увагу і той факт, що військовий обов'язок поширюється і на жінок, які не тільки дають можливість підтримувати оптимальну чисельність збройних сил, але й виконувати низку функцій забезпечення, що пов'язані з роботами, наприклад, які можуть виконувати особи, які проходять альтернативну (невійськову) службу в Україні.

У цілому ж, до позитивного досвіду військової служби в Ізраїлі, який можна було б використати на законодавчому рівні в Україні, включаючи й при розробці та затвердженні нормативно-правових актів з питань мобілізації [4] слід, як видається, віднести наступні його прикладні аспекти:

1. За рік до призову (у 17 років) кожен ізраїльтянин отримує повістку з призовного пункту, куди він має в обов'язковому порядку прибути. При цьому кожен із потенційних призовників (військовослужбовців) є об'єктом реєстру населення з моменту народження, а тому уникнути призову не може з будь-яких причин.

2. Кожен призовник (особа чоловічої чи жіночої статі), який досяг 18-річного віку, зобов'язаний прибути на призовний пункт за місцем проживання чи тимчасового перебування для проходження військової служби, навіть якщо

він і не отримував повістки, а також пред'явити визначений у законі перелік особистих документів, включаючи й ті, що стосуються стану його здоров'я та перенесених хвороб – у письмовому та електронному виді. Зокрема, всі призовники, які на сьогодні перебувають за кордоном, мали б прибути у посольство України.

Далі призовник проходить своєрідне вербальне тестування щодо відомостей про свою особу, включаючи знання єврейської мови (івриту).

Після цього здійснюється тестова оцінка інших особистих властивостей призовника за спеціальною програмою (КАБА), яка має числове значення в діапазоні від 41 до 56 балів, що визначають рейтинг цієї особи та здатність (чи відсутність) її обіймати командирські посади, а також придатність до обраної ним військово-облікової спеціальності (ВОС).

У контексті України це означає, що не може бути відправлений у військову бойову частину жоден українець, який має ВОС іншої спеціальності.

3. За ухилення від призову передбачена кримінальна відповідальність у виді позбавлення волі до п'яти років.

4. Ті призовники, які мають вищу освіту та закінчили курс основної підготовки (тіронут) і додатковий спеціальний курс, можуть бути в обов'язковому порядку залишені на військовій службі за контрактом.

5. В ухилянтів від військової служби, які були засуджені, в подальшому виникають різноманітні перешкоди при працевлаштуванні, відносинах з банками та інші проблеми.

6. Військовослужбовці мають право на щомісячну допомогу від держави на додачу до встановленого для них щомісячного грошового утримання (як правило, така допомога надається один раз на квартал за 3 місяці одночасно).

Крім цього, держава надає для військовослужбовців грошову допомогу на оренду квартири і оплату комунальних послуг, а одружені особи – допомогу для утримання сім'ї. Без сумніву, такий підхід має бути і в діяльності ЗСУ та інших військових формувань, що підвищить і рівень їх боєздатності, і рівень мобілізації в цілому в країні.

7. Військовослужбовці, які демобілізувались з військової служби, мають низку пільг, визначених на законодавчому рівні (грошовий подарунок при мобілізації; пільги при виплаті податку на прибуток; внесок на особистий рахунок; додатковий фонд для навчання, відкриття власної справи тощо). При цьому виплати для військовослужбовців строкової служби залежать від кількості повних місяців, протягом яких вони перебували на військовій службі [10].

Отже, військова служба в Ізраїлі, поряд з жорсткими (подекуди, репресивними) заходами щодо призовників та ухилянтів, передбачає досить

широку програму матеріального стимулювання та соціальної підтримки військовослужбовців строкової служби, що варто, як видається, враховувати при видозміні чинного законодавства України з питань військової служби, мобілізації та оборони.

Цікавим, у контексті змісту і завдань даної роботи, можна вважати й досвід організації військової служби в Хорватії [10]. Зокрема, створення ефективних стимулів для військовослужбовців привело до того, що середній їх вік на сьогодні склав 37 років, а саме – для: а) солдатів – понад 31 рік; б) сержантів – близько 42 року; в) офіцерів – майже 42 роки [10].

Як видається, досить повчальним, з огляду наявності постійного географічного сусіда – держави-агресора Північної Кореї, є й досвід військової служби в Південній Кореї [11].

Зокрема, за рахунок високого рівня національно-патріотичного виховання населення, а також інших соціально спрямованих державних заходів, армія Південної Кореї у 2022 році налічувала 3 млн. 600 тис. військовослужбовців (500 тис. осіб, які проходили строкову військову службу та 3 млн. 100 тис. резервістів). На строкову службу в збройні сили даної держави призиваються особи віком від 18 до 28 років. При цьому південнокорейська промисловість забезпечує близько 70% зброї, боєприпасів, засобів зв'язку та інші потреби для своєї армії.

Призов в Південній Кореї вимагає від громадян чоловічої статі віком від 18 до 28 років проходити обов'язкову військову службу (жінки в армії служать на добровільних засадах на посадах офіцерів, ворентофіцерів та унтер-офіцерів, тобто тільки на командних місцях) [11].

По такому ж шляху побудови збройних сил та інших військових формувань пішла офіційна влада Тайваню, яка є постійним об'єктом військових провокацій з боку Китаю [12] та інших країн світу, які знаходяться на стадії перманентних війн з сусідами – державами-агресорами (країни Прибалтики, Фінляндії, Косово, ін.) [13].

Висновки. Таким чином, підводячи підсумки з означеного питання дослідження, можна зробити висновок про те, що без врахування позитивного зарубіжного досвіду з питань організації та проходження військової служби, об'єктивно неможливо підвищити її ефективність та рівень обороноздатності в Україні, особливо в частині загальнообов'язковості призову на вказану службу всіх, без винятку, громадян, а також стимулювання їх діяльності як у ході виконання військового обов'язку, так і після демобілізації військовослужбовців у виді різноманітних пільг, преференцій, доплат та ін.

Все це, без сумніву, мають використовувати суб'єкти законодавчої ініціативи (ст. 93 Конституції України) при розробці законопроектів з питань

військової служби в нашій державі, а також інші суб'єкти нормотворчої діяльності у сфері національної безпеки (командування ЗСУ та інших військових формувань, Міністерство оборони України, Міністерство внутрішніх справ України, ін.).

У цьому сенсі, як видається, логічним було б доповнення ст. 42 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» частиною 3 наступного змісту:

«За неналежне забезпечення гарантій правового і соціального захисту громадян, які виконують (виконали) конституційний обов'язок щодо захисту Вітчизни, мова про які ведеться у статті 40 цього Закону, винні посадові та службові особи, що зазначені в частині 1 даної статті Закону, несуть передбачену законодавчими актами України юридичну відповідальність» [14].

Список використаних джерел

1. Кельман М. С., Котуха О. С., Коваль М. І. Загальна теорія держави і права: підручник / за заг.ред.д.ю.н., проф. М. С. Кельмана. Тернопіль: Тов Терно-граф, 2018. 804 с.
2. Основи методології наукових досліджень: навч.посіб. для студ. І курсантів / за ред. П. С. Прибутька. Київ: Нац.акад.внутр.справ, 2015.156 с.
3. Заангажований – Вікіпедія. URL: <https://wiki.legalaid.gov.ua>.
4. Проект Закону «Про мобілізацію». 30.01.2024 № 10449. URL:<https://zakon.rada.gov.ua>.
5. Запорізька Січ – Вікіпедія. URL:<https://uk.wikipedia.org>.
6. Онуфер М. Що не так з системою нагороджень (заохочень) у ЗСУ. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2024/02/20/7447323/>.
7. Христинченко Н. П., Ковалів М. В. Демократичний цивільний контроль сектору безпеки і оборони: поняття, зміст, форми реалізації в реаліях сьогодення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право публічне управління та адміністрування*. 2023. №8. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2023-8-01-13>.
8. Колб О. Г., Пирожик О. В. Особливості реалізації апробаційних програм щодо засуджених у збройних силах України. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення: матеріали міжвідом. наук.-практ. кр. столу* (Київ, 02.11.2023). Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2023. С. 40-42.
9. Колб Л. Г., Пирожик О. В. Сучасні законодавчі підходи у сфері оборони України та їх вплив на стан забезпечення національної безпеки. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 157-162.
10. Флурі Ф., Бадрак В. Сучасний досвід призову на строкову службу та формування військового резерву. Женева-Київ: Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2017.
11. Збройні Сили Республіки Корея – Вікіпедія. URL:<https://uk.m.wikipedia.org>.
12. Сухопутні війська Тайваню – Вікіпедія. URL:<https://uk.m.wikipedia.org>.
13. Армія визволення Косова – Вікіпедія. URL:<https://uk.m.wikipedia.org>.
14. Колб О. Г., Бусел А. О., Третяк Є. А. Військова служба в Україні: поняття, сутність і заходи щодо запобігання від її ухилення. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 3.

**ОКРЕМІ АСПЕКТИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ПРИКЛАДІ
ОСОБЛИВОСТЕЙ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА
ДЕРЖАВНУ ЗРАДУ (СТ. 111 КК УКРАЇНИ)**

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів кримінально-правової охорони національної безпеки України. Зокрема, автором акцентовано увагу на тому, що кримінально-правова охорона національної безпеки України, перш за все, гарантується закріпленням в Особливій частині Кримінального кодексу України (далі – КК України) Розділу I «Злочини проти основ національної безпеки», який включає в себе низку статей, серед яких є й ст. 111, що передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду, вчинення якої безпосередньо шкодить суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності України, її обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці.

У процесі проведеного наукового дослідження відповідної проблематики автором звернено увагу на: а) правове реагування законодавця на сучасні загрози національній безпеці України, обумовлені незаконним вторгненням РФ на територію України, починаючи з лютого 2014 року, що, власне, знайшло своє відображення у внесенні низки змін до ст. 111 КК України («Державна зрада»); б) вимоги чинного законодавства та позицію судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо особливостей тлумачення окремих понять, які характеризують ознаки відповідних елементів державної зради та забезпечують правильну її кваліфікацію на практиці.

Ключові слова: національна безпека України, кримінальна відповідальність, державна зрада, об'єктивна сторона складу злочину, підбивна діяльність проти України.

The article is devoted to the study of certain aspects of the criminal law protection of the national security of Ukraine. In particular, the author focused attention on the fact that the criminal legal protection of the national security of Ukraine is, first of all, guaranteed by the enshrining in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter - the Criminal Code of Ukraine) Section I "Crimes against the foundations of national security", which includes a number of articles, including Art. 111, which provides for criminal liability for treason, the commission of which directly harms the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine, its defense capability, state, economic or informational security.

In the course of the scientific study of the relevant issues, the author drew attention to: a) the legal response of the legislator to the modern threats to the national security of Ukraine, caused by the illegal invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, starting from February 2014, which, in fact, was reflected in the introduction of a number of changes to Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine ("Treason"); b) the requirements of the current legislation and the position of the judicial practice of the Criminal Court of Cassation as part of the Supreme Court regarding the peculiarities of the interpretation of certain concepts that characterize the signs of the relevant elements of treason and ensure its correct qualification in practice.

Keywords: national security of Ukraine, criminal responsibility, treason, objective aspect of the crime, subversive activity against Ukraine.

Вступ. Відповідно до положень ст. 3 Основного Закону України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю» [1]. Саме реалізація зазначених вище вимог Конституції України згідно Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 14 вересня 2020 року № 392/2020, є основною метою державної політики національної безпеки [2].

Варто зауважити, що питання кримінально-правової охорони національної безпеки для України завжди було актуальним, оскільки саме вона забезпечує «захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних і потенційних загроз» [3]. Зокрема, особливої важливості ця проблема набула після незаконного потрапляння військ РФ на територію України та застосування збройної агресії проти її суверенітету та територіальної цілісності, що розпочалося ще у лютому 2014 року з подальшим початком тимчасової окупації Автономної Республіки Крим та м. Севастополя і поширення на цих територіях власних військово-політичних, адміністративних, економічних і соціальних порядків. Згодом, після цього, у квітні 2014 року, російські загони просунулися на територію Донецької та Луганської областей України, в результаті чого незаконного було проголошено про створення так званих «Донецької Народної Республіки» (ДНР) та «Луганської Народної Республіки» (ЛНР). А уже з 24 лютого 2022 року, починаючи з 3:40 год, відбулося повномасштабне вторгнення РФ на всю територію України, що не тільки остаточно засвідчило про посягання з її боку на державний суверенітет, територіальну цілісність, демократичний конституційний лад та інші національні інтереси України, а й підірвало систему колективної (міжнародної) безпеки в цілому.

Основний зміст. У сучасний період кримінально-правова охорона національної безпеки України в КК України, перш за все, гарантується закріпленням в Особливій його частині Розділу I «Злочини проти основ національної безпеки», який включає в себе низку статей, серед яких є й ст. 111, що передбачає кримінальну відповідальність за державну зраду [4]. Однак при цьому варто відмітити, що первинна редакція зазначеної вище статті визначала державну зраду як «діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи

інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога *в умовах воєнного стану* або в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України» [5, с. 267].

З часом певні об'єктивні фактори, а саме початок вторгнення рф на територію України, починаючи з лютого 2014 року, змусили законодавця здійснити правове реагування на сучасні загрози національній безпеці України, що, власне, знайшло своє відображення у внесенні низки змін до ст. 111 КК України («Державна зрада»). Так, вперше законом України «Про внесення до Кримінального кодексу України» від 8 квітня 2014 року № 1183-VII абз. 2 ч. 1 ст. 111 КК України було викладено в такій редакції: «карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років» [6].

Згодом законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII цей же самий абз. 2 ч. 1 ст. 111 КК України було доповнено ще словами «з конфіскацією майна або без такої» [7]. Тобто вбачається, що на основі двох вище наведених законів, законодавцем посилено суворість санкції кримінально-правової норми, викладеної у ч. 1 ст. 111 КК України, яка на сьогодні за вчинення громадянином України державної зради передбачає покарання у виді «позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої» [4]. До внесення відповідних змін санкція передбачала лише покарання у виді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років [5, с. 267].

Останні зміни до ст. 111 КК України, що обумовлені уже повномасштабним вторгненням рф на територію України і введенням Президентом України з 24 лютого 2022 року на всій її території воєнного стану [8], були внесені законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2113-IX і полягали у викладенні її змісту у такій редакції [9]:

«Стаття 111. Державна зрада

1. Державна зрада, тобто діяння, умисно вчинене громадянином України на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та

недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, –

карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без такої.

2. Ті самі діяння, вчинені в умовах воєнного стану, –

караються позбавленням волі на строк п'ятнадцять років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна.

3. Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання».

Отож наслідком внесення до КК України змін на підставі закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2113-IX [9] стало те, що з ч. 1 ст. 111 КК України законодавцем забрано фразу «в умовах воєнного стану», натомість ця умова стала обставиною, яка обтяжує кримінальну відповідальність за державну зраду, та стосується вчинення будь-яких суспільно небезпечних діянь, які є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони цього складу злочину (ч. 2 ст. 111 КК України).

Якщо детально аналізувати зміст диспозиції кримінально-правової норми, викладеної у ч. 1 ст. 111 КК України, то вбачається, що з об'єктивної сторони державна зрада полягає у вчиненні громадянином України на шкоду суверенітету, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [4]:

- 1) переходу на бік ворога в період збройного конфлікту;
- 2) шпигунства;
- 3) наданні іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України.

З урахуванням судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, вчинення будь-яких наведених вище суспільно

небезпечних діянь розцінюються як підривна діяльність проти України [10; 11], оскільки спрямована на підрив основ національної безпеки України та завдання істотної шкоди суверенітетові, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [12].

За конструкцією об'єктивної сторони (за моментом закінчення) державна зрада (ст. 111 КК України) є злочином з формальним складом. Це можна обґрунтовувати тим, що, по-перше, у диспозиції відповідної кримінально-правової норми, законодавцем не передбачено жодних суспільно небезпечних наслідків, які б повинні обов'язково настати за результатами умисного вчинення громадянином України певних суспільно небезпечних діянь. По-друге, формулювання у диспозиції цієї ж кримінально-правової норми «на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України» визначає суб'єктивну спрямованість дій винного, а не є характеристикою суспільно небезпечних наслідків вчиненого ним діяння [11]. При цьому, як впливає з судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду, моментом його закінчення в частині переходу громадянина України на бік ворога в період збройного конфлікту або в частині надання ним іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України доцільно розуміти не просто момент здійснення суб'єктом злочину фактичного переходу на бік ворога в період збройного конфлікту або надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, а саме з моменту вчинення ним уже певних конкретних дій на шкоду України. У такому випадку, наприклад, надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України на етапі встановлення громадянином України зв'язку з відповідною іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками чи на етапі отримання від них злочинного завдання ще не вважаються закінченим злочином [11].

Крім того, як зауважив Касаційний кримінальний суд у складі Верховного суду в одній зі своїх постанов, вчинення громадянином України з 24 лютого 2022 року будь-яких діянь, передбачених ч. 1 ст. 111 КК України, потрібно інкримінувати з урахуванням особливо кваліфікуючої ознаки, передбаченої ч. 2 ст. 111 КК України – «вчинення в умовах воєнного

стану» [11], яким згідно положень закону України «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII є «особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень» [13]. Це обумовлено тим, що саме з 24 лютого 2022 року Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 [8] в Україні введено воєнний стан, який діє до цього часу [11]. Тобто така обставина буде обтяжувати кримінальну відповідальність кожному суб'єкту, який вчинить державну зраду, до того моменту, поки відповідний стан в Україні не буде припинений або скасований.

Ще однією не менш важливою проблемою при притягненні громадянина України до кримінальної відповідальності за вчинення ним державної зради є питання, пов'язані з виявленням факту добровільного набуття ним громадянства іншої держави на момент умисного переходу на бік ворога в період збройного конфлікту, вчинення шпигунства чи надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України. Знову ж таки, особливо актуальним це є зараз, так як часто має місце вчинення відповідних діянь громадянами України, які, проживаючи на територіях України, що тимчасово окуповані РФ, добровільно набули громадянства цієї країни-агресора.

Насамперед необхідно зазначити, що відповідно до положень ст. 4 Конституції України в Україні існує єдине громадянство, підстави набуття і припинення якого визначаються законом [1]. Мова йде про закон України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235-III, згідно п. 1 абз. 1 ст. 19 якого однією з підстав для втрати громадянства України є добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття [14]. Зокрема, як зазначається у Положенні про Комісію при Президенті України з питань

громадянства, затвердженого Указом Президента України від 27 березня 2001 року № 215, «повнолітній громадянин України, який має намір добровільно набути громадянство іншої держави, повинен звернутися до зазначеної вище Комісії, яка своє рішення разом із підготовленим проектом Указу Президента України про припинення громадянства України подає на розгляд Президентіві України» [15]. Датою припинення такою особою громадянства України є дата видання відповідного Указу Президента України про припинення громадянства України [14]. А це означає, що на основі аналізу вимог п. 2 абз. 1 ст. 2 закону України «Про громадянство України» від 18 січня 2001 року № 2235-III [14] та Положення про Комісію при Президентіві України з питань громадянства, затвердженого Указом Президента України від 27 березня 2001 року № 215 [15], повнолітній громадянин України, який добровільно набув громадянство (підданство) іншої держави або держав, але щодо нього Президентом України не видано Указ про припинення громадянства України, то у правових відносинах з Україною він визнається лише громадянином України. Більше того, згідно ч. 6 ст. 5 закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII «примусове автоматичне набуття громадянами України, які проживають на тимчасово окупованій території, громадянства Російської Федерації не визнається Україною та не є підставою для втрати громадянства України» [16]. Це пояснюється тим, що «тимчасово окупована РФ територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції України та інших її законів, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Правовий статус тимчасово окупованої території, а також правовий режим на тимчасово окупованій території визначаються законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, іншими законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, принципами та нормами міжнародного права» [16].

Про це також додатково наголосив у своїй судовій практиці й Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду, зазначаючи, що особа, яка фактично отримала за законодавством рф громадянство цієї держави та вчиняла на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності України певні дії шляхом надання рф допомоги в

проведенні підривної діяльності проти України, залишалася громадянкою України незалежно від місця її проживання, оскільки примусове автоматичне набуття нею як громадянкою України, яка проживає на тимчасово окупованій території, громадянства рф не визнається Україною, а отже не може бути підставою для втрати нею громадянства України. Набуття такою особою громадянства рф не впливає на зміст її правових відносин з Україною, за якими вона визнається лише громадянкою України [12].

Тому у разі наявності таких випадків усі громадяни України, які добровільно набули громадянства іншої держави без припинення у встановленому на нормативному рівні порядку громадянства України та умисно вчинили суспільно небезпечне діяння, що характерне для об'єктивної сторони державної зради (ст. 111 КК України), є суб'єктами державної зради (звичайно, при умові, що їм, крім наявності громадянства України, притаманні також всі інші необхідні ознаки суб'єкта досліджуваного складу злочину).

Висновки. Таким чином, резюмуючи усе вище наведене, слід констатувати наступне. По-перше, державна зрада у будь-якій формі завжди є підривною діяльністю проти України, оскільки вважається такою, яка підриває основи національної безпеки України та завдає істотної шкоди суверенітету, територіальній цілісності, недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України [12].

По-друге, законодавцем здійснюється належне правове реагування на сучасні загрози національній безпеці України, про що свідчать внесені відповідними законами (законом України «Про внесення до Кримінального кодексу України» від 8 квітня 2014 року № 1183-VII [6], законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини» від 7 жовтня 2014 року № 1689-VII [7] та законом України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану» від 3 березня 2022 року № 2113-IX [9]) зміни до ст. 111 КК України, які потягнули за собою посилення суворості покарання за вчинення державної зради (ч. 1 ст. 111 КК України) та обтяження

кримінальної відповідальності за неї обставиною «в умовах воєнного стану» (ч. 2 ст. 111 КК України).

По-третє, починаючи з 24 лютого 2022 року і до припинення або скасування в Україні дії воєнного стану вчинення громадянином України державної зради завжди буде кваліфікуватися за ч. 2 ст. 111 КК України, тобто як така, що «вчинена в умовах воєнного стану» [11].

І на завершення, усі громадяни України, які добровільно набувають громадянства іншої держави без припинення у встановленому на нормативному рівні громадянства України та умисно вчиняють на шкоду суверенітетові, територіальній цілісності та недоторканності, обороноздатності, державній, економічній чи інформаційній безпеці України: перехід на бік ворога в період збройного конфлікту, шпигунство чи надання іноземній державі, іноземній організації або їх представникам допомоги в проведенні підривної діяльності проти України, є суб'єктом державної зради (ст. 111 КК України) – звичайно, при умові, що, крім наявності громадянства України, їм притаманні також всі інші необхідні ознаки суб'єкта досліджуваного складу злочину.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Основний закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).
2. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»» від 14 вер. 2020 р. № 392/2020. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/2020#n12> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).
3. Про національну безпеку України : закон України від 21 черв. 2018 р. № 2469-VIII. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. К.: Юридична думка, 2012. 1316 с.
6. Про внесення до Кримінального кодексу України : Закон України від 8 квіт. 2014 р. № 1183-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1183-18#n15> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).
7. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини : закон України від 7

жов. 2014 р. № 1689-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-18#n11> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

8. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 64/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

9. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України в умовах дії режиму воєнного стану : Закон України від 3 бер. 2022 р. № 2113-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2113-20#n7> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

10. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 22 серпня 2023 року у справі № 759/4148/17 (провадження № 51-1893км23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113065878> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

11. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 9 квітня 2024 року у справі № 639/1528/22 (провадження № 51-6937км23). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118297134> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

12. Постанова Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 21 грудня 2022 року у справі № 759/5737/17 (провадження № 51-2899км20). Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108225763> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

13. Правовий режим воєнного стану : Закон України від 12 трав. 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

14. Про громадянство України : Закон України від 18 січ. 2001 р. № 2235-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

15. Положення про Комісію при Президенті України з питань громадянства : Указ Президента України від 27 бер. 2001 р. № 215. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215/2001#n20> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

16. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квіт. 2014 р. № 1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 18 квітня 2024 року).

Розділ II

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВОЗНАВЦІВ

УДК 343.9

Білик Лілія

ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті проаналізовано проблеми кримінальності серед неповнолітніх і пропонується комплексний підхід до її запобігання. Окрему увагу приділяється програмам реабілітації для неповнолітніх, які вже здійснили кримінальні дії, а також соціальним інтервенціям для підтримки їхньої реінтеграції в суспільство. Розглянуто статистику Офісу Генерального прокурора та проаналізовано кримінальні правопорушення неповнолітніх протягом останніх чотирьох років.

У цілому, в статті пропонуються різноманітні стратегії та підходи до запобігання кримінальної активності серед неповнолітніх, підкреслюється важливість комплексного підходу, що поєднує в собі вплив сім'ї, школи, спільноти та соціальних програм. Автор робить висновок про необхідність спільних зусиль уряду, громадських організацій та сімей для створення безпечного та сприятливого середовища для розвитку молодого покоління.

Ключові слова: кримінальність, неповнолітні, профілактика кримінальності неповнолітніх, розслідування, кримінальна відповідальність.

The article provides an in-depth analysis of juvenile delinquency and proposes a comprehensive approach to its prevention. Special attention is paid to rehabilitation programs for minors who have already committed criminal acts, as well as social interventions to support their reintegration into society. The statistics from the Office of the Attorney General are discussed, and juvenile criminal offenses over the past four years are analyzed.

Overall, the article proposes various strategies and approaches to prevent juvenile criminal activity, emphasizing the importance of a comprehensive approach that combines the influence of family, school, community, and social programs. The author concludes the necessity of joint efforts by the government, civil organizations, and families to create a safe and supportive environment for the development of the younger generation.

Keywords: delinquency, juveniles, crime prevention, investigation, criminal responsibility.

Вступ. Проблема кримінальності серед неповнолітніх завжди була гострою. Погляд на це явище вимагає поєднання історичного аналізу та врахування сучасних законодавчих актів. Багато досліджень підтверджують, що значна частина рецидивістів кримінальних правопорушень зазнала свого першого засудження, будучи неповнолітніми.

Хоча офіційна статистика свідчить про поступове зменшення кількості кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, вона не

відображає усіх аспектів цієї складної проблеми в повному обсязі. Питома вага кримінальності серед неповнолітніх в загальній структурі кримінальності залишається значущою. Зміни, що відбулися в різних сферах українського суспільства за останні роки, суттєво вплинули на умови формування особистості сучасних дітей і підлітків.

Сучасне законодавство є не менш важливим компонентом стратегії боротьби з кримінальністю серед неповнолітніх. Воно встановлює правила та процедури, які регулюють поведінку та відповідальність молоді за вчинення правопорушень. Ефективність цього законодавства визначається його здатністю забезпечити належний захист прав та інтересів неповнолітніх, а також запобігти їхній участі у кримінальних активностях. Значним внеском у дослідження та вивченні кримінальності серед неповнолітніх стали праці таких вчених як: Бандурка О.М., Бурдін В.М., Веселов М.Ю., Сергєєнкова О.П., Столярчук О.А., Коханова О.П., Пасєка О.В., Ребалко Н.О., Чернецький О.Л.

Мета даної публікації – дослідити запобігання кримінальності неповнолітніх.

Основний зміст. Вік є ключовим показником для визначення кримінальної відповідальності особи, і вікова характеристика відіграє значну роль у цьому контексті. Для належного розуміння поняття «неповнолітній» важливо розглянути саме цей аспект. Відповідно до законодавства України, неповнолітня особа – це малолітня особа та особа у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. Для аналізу вікових особливостей неповнолітніх як суб'єктів кримінальності, слід розглянути поняття «вік» у контексті їхнього соціального та демографічного становища. Вік розглядається як цикл розвитку особистості, розрізняючи умовний вік (який вказує на розвиток особистості) та абсолютний вік (який вимірюється хронологічно) [1, с. 111].

Багато дослідників визначають різні класифікації вікових періодів у житті людини, які включають в себе пренатальний, немовлячий, ранній (передшкільний), дошкільний, молодший та підлітковий періоди, а також періоди юності та дорослості [2]. Особи, які вчинили кримінальні правопорушення у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності лише за ті правопорушення, які визначені в статті 22 Кримінального кодексу України [3].

Протидія кримінальності серед неповнолітніх розглядається як частина системи кримінально-правового захисту прав дітей. Ця система включає в себе різноманітні заходи та дії, спрямовані на попередження негативних явищ та поліпшення суспільних відносин. Україна активно працює над ініціативами, спрямованими на запобігання кримінальним правопорушенням серед неповнолітніх. Проаналізувавши статистику Офісу Генерального прокурора за останні роки, можна спостерігати зниження кількості кримінальних правопорушень серед неповнолітніх. Однак до введення воєнного стану ця кількість була вищою практично удвічі, порівняно з періодом після введення воєнного стану [4].

Система протидії кримінальності серед неповнолітніх може бути ефективною лише в разі координації дій державних установ, органів влади та громадських організацій, спрямованих на запобігання правопорушенням та забезпечення прав та інтересів дітей.

Повномасштабне вторгнення та активні бойові дії внесли значні зміни до пріоритетних напрямків діяльності підрозділів Національної поліції та органів державної влади загалом. Зокрема, діяльність підрозділів ювенальної превенції Національної поліції тепер переважно спрямована на розшук безвісно зниклих дітей, встановлення кількості дітей у багатодітних сім'ях та сім'ях зі складними життєвими обставинами, які знаходяться в зонах активних бойових дій з метою організації надання їм допомоги та евакуації у більш безпечні райони України.

В умовах військового конфлікту стає очевидним, що підрозділам Національної поліції та органам державної влади загалом потрібно модернізувати та вдосконалити заходи запобігання кримінальності серед неповнолітніх.

Законодавство України передбачає спеціальні органи та служби, які здійснюють профілактичні заходи для боротьби з кримінальністю серед неповнолітніх [5, с. 1]. Зокрема, центральний орган виконавчої влади, уповноважені підрозділи органів Національної поліції, приймальники-розподільники для дітей, школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти, центри медико-соціальної реабілітації дітей закладів охорони здоров'я, спеціальні виховні установи Державної кримінально-виконавчої служби України, притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціально-реабілітаційні центри (дитячі містечка) [6, ст. 9].

З метою підвищення ефективності боротьби з кримінальною активністю серед неповнолітніх у 2019 році Міністерством юстиції України та Генеральною прокуратурою України було затверджено наказ про реалізацію пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Цей проєкт спрямований на впровадження комплексу заходів для реабілітації та соціально-правової підтримки неповнолітніх, які потрапили під підозру у вчиненні кримінальних правопорушень [7].

Загалом, модернізація та удосконалення заходів запобігання кримінальності серед неповнолітніх є надзвичайно важливою у військових умовах. Вона вимагає комплексного підходу та співпраці між різними галузями державного управління та громадськими організаціями для ефективного захисту прав та інтересів дітей під час конфлікту.

Стаття 51 Кримінального Кодексу України встановлює особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх. Згідно з цим положенням, серед 9 видів покарань, до неповнолітніх у віці від 16 до 18 років можуть бути застосовані лише 5 видів, в той час як до неповнолітніх віком від 14 до 16 не можуть бути застосовані деякі типи покарань. Такий підхід ставить під сумнів справедливість та гуманізм цього законодавчого положення [3].

Постає питання, чи не суперечить це принципам гуманізму, справедливості та рівності. Застосування однакових правил кримінальної відповідальності для дорослих і неповнолітніх, які через свій психосоматичний розвиток можуть не розуміти повністю наслідки своїх дій, може бути розглянуто як форма прихованої дискримінації. У правовій державі, де принципи демократії повинні дотримуватися, такий підхід є неприйнятним і може значно впливати на гарантування прав людини.

Саме тому виникає необхідність у створенні окремого механізму кримінального провадження для неповнолітніх. Цей механізм повинен враховувати особливості психофізичного розвитку неповнолітніх та забезпечувати адаптований підхід до кримінальної відповідальності з урахуванням їхнього віку, пізнавальних можливостей та соціального середовища. Такий підхід сприятиме забезпеченню більш ефективної та гуманної ювенальної юстиції, яка має за мету не лише покарання, але й реабілітацію та соціалізацію неповнолітніх у суспільстві.

Профілактика кримінальності серед неповнолітніх є одним з найважливіших завдань сучасного суспільства, оскільки юнацький вік є

періодом формування особистості, в якому негативні впливи можуть мати серйозні наслідки на майбутнє життя особи [8]. З цієї причини, визначення та ліквідація криміногенних факторів, які спонукають неповнолітніх до вчинення правопорушень, є важливим напрямом діяльності у сфері кримінальної політики.

Основні напрямки профілактики кримінальності серед неповнолітніх можуть бути систематизовані в декілька груп:

- Аналіз та оцінка програм та ресурсів. Це важливий етап, який передбачає вивчення проблем, що призводять до кримінальності серед молоді, оцінку існуючих програм та ресурсів і розробку нових стратегій протидії.

- Формування політики протидії кримінальності. Розробка програм та стратегій, спрямованих на запобігання кримінальності серед неповнолітніх, а також створення умов для їх ефективної реалізації.

- Визначення обов'язків компетентних органів. Чітке розподілення обов'язків між установами та організаціями, що здійснюють профілактику кримінальності серед молоді, для ефективного впливу на ситуацію.

- Подолання соціальних та економічних проблем. Важливе завдання полягає у подоланні нерівності, беззаконня, бідності, які стимулюють молодь до вчинення правопорушень.

- Профілактика деструктивних звичок. Підвищення обізнаності та запобігання вживанню алкоголю, наркотиків та інших шкідливих звичок серед молоді.

- Участь громади у програмах протидії кримінальності. Залучення громади до активної участі у різноманітних програмах та ініціативах, спрямованих на профілактику кримінальності серед молоді.

- Співпраця між установами та органами. Створення міцних партнерських відносин між різними органами та установами з метою спільної реалізації заходів із запобігання кримінальності.

- Участь молоді у процесах реалізації політики протидії кримінальності. Залучення молоді до участі у програмах та ініціативах, спрямованих на профілактику кримінальності.

- Контроль та вплив однолітків та шкільного середовища. Створення сприятливого шкільного клімату та контролю за поведінкою однолітків може суттєво зменшити ризик вчинення їх правопорушень.

- Наявність кваліфікованого персоналу. Важливою умовою ефективної профілактики є наявність кваліфікованих фахівців у всіх сферах та на всіх рівнях [9].

Перед впровадженням будь-яких програм та заходів з протидії кримінальності серед неповнолітніх, важливо провести комплексний аналіз та визначити основні криміногенні фактори, що впливають на молодь. Тільки розуміючи ці фактори, можна розробити ефективні стратегії та програми, спрямовані на запобігання кримінальності серед неповнолітніх та забезпечення їхнього успішного соціального розвитку.

Профілактика та запобігання кримінальності серед неповнолітніх виявляються надзвичайно важливими завданнями, спрямованими на розв'язання складних проблем сучасного суспільства. Заходи з профілактики мають на меті різноманітні аспекти, спрямовані на забезпечення безпеки та благополуччя молоді. У першу чергу, профілактика та запобігання повинні стосуватися допомоги неповнолітнім, які опинилися у неблагополучних умовах життя або вже потрапили під негативний вплив. Це включає оздоровлення їхнього середовища та вплив на їхнє виховання з метою запобігання негативному впливу на їхню поведінку.

Крім того, важливо забезпечити виправлення та соціалізацію осіб, які вже виявили ступінь дезадаптації, а також запобігти їх переходу на кримінальний шлях. Виявлення та попередження правопорушень, навіть незлочинного характеру, серед вразливих осіб також є важливим аспектом профілактики. Суди, які здійснюють провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх, грають ключову роль у забезпеченні ефективних правових заходів, спрямованих на запобігання новим правопорушенням та виправлення підлітків. Забезпечення надійного захисту прав неповнолітніх підсудних та інших учасників процесу є невід'ємною частиною процесуальної діяльності судів [10].

Профілактика та запобігання кримінальності неповнолітніх вимагають комплексного підходу та включення різноманітних заходів, спрямованих на зміцнення соціально-правової захищеності молоді та зменшення негативних явищ, пов'язаних з кримінальною поведінкою. Важливо враховувати принцип неминучості кримінального покарання за вчинене правопорушення, який сприяє формуванню відповідальності перед законом та сприяє попередженню майбутніх правопорушень.

Висновки. У сучасному кримінально-правовому середовищі проблема кримінальності серед неповнолітніх відіграє надзвичайно важливу роль. Аналіз статистики Офісу Генерального прокурора за останні чотири роки дозволяє краще зрозуміти характер і розміри цієї проблеми. Поняття «вік» у контексті злочинця визначається як важлива характеристика соціально-демографічних груп.

Особлива увага приділяється протидії кримінальності серед неповнолітніх. Пілотний проєкт «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» ґрунтується на відновних підходах у кримінальних провадженнях та включає в себе ефективну комунікацію між неповнолітніми та потерпілими з метою відшкодування заподіяної шкоди та виведення неповнолітніх з кримінального процесу.

У цілому, проблема кримінальності серед неповнолітніх залишається актуальною в Україні і вимагає подальшого спостереження, дослідження та модернізації. Перед суспільством стоїть завдання вирішення цієї проблеми, оскільки неповнолітні можуть стати дорослими злочинцями у майбутньому.

Ефективність заходів запобігання залежить від комплексного підходу, який враховує соціально-економічні умови, психологічні особливості підлітків, а також культурно-етнічні особливості конкретного регіону. Важливо створити програми, спрямовані на зменшення соціальної нерівності та економічної вразливості сімей, що може вплинути на зниження ризику девіантної поведінки серед молоді. Важливо розвивати освітні програми, спрямовані на підвищення соціальної компетентності, емоційного інтелекту та конфліктних навичок серед неповнолітніх. Психологічна підтримка та консультування також може виявитися ефективними у профілактиці злочинної поведінки. Необхідно зміцнити співпрацю між правоохоронними органами, освітніми установами, сім'ями та громадськими організаціями для забезпечення інтегрованого підходу до запобігання кримінальності серед неповнолітніх. Використання сучасних технологій, зокрема інформаційно-комунікаційних засобів, може сприяти залученню молоді до позитивних занять та формуванню конструктивних інтересів.

Список використаних джерел

1. Пісв, С. С. Визначення поняття неповнолітнього підозрюваного у кримінальному провадженні. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2015. № 2 (69). С. 109-116.
2. Вікові періоди людини. URL: <https://www.miyklas.com.ua/p/biologiya/8-klas/rozmnozhenia-ta-rozvitok-liudini-379964/postembrionalnii-rozvitok-liudini-379954/re-bfcacb5f-d6a6-4d23-a775-74ac707a9917>.
3. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 28 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
4. Статистика про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Головна - Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>.
5. Абросімова Ю. Злочинність неповнолітніх та запобігання їй на регіональному рівні. Дніпропетровськ : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 22 с. URL: <https://crimpravo.com/wp-content/uploads/2016/12/Abrosimova-YU.A.-Zlochinnist-perovnolitnih-ta-zapobigannya-yij-na-regionalnomu-rivni.pdf>.
6. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР : станом на 3 серп. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-вр#Text>
7. Про реалізацію пілотного проекту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення» : Наказ М-ва юстиції України від 21.01.2019 р. № 172/5/10 : станом на 14 серп. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0087-19#Text>
8. Розвиток особистості в ранній юності. Розвиток самосвідомості. Самооцінка. Криза ідентичності. Криза юнацького віку – Вікі ЦДУ. *Вікі ЦДУ*. URL: <https://wiki.cusu.edu.ua/index.php>
9. Основні засади профілактики правопорушень серед неповнолітніх. URL: <https://doroshivska-gromada.gov.ua/news/1607954447/>.
10. Робота з профілактики правопорушень - Комунальний заклад "Харківський ліцей №90 Харківської міської ради". *Комунальний заклад "Харківський ліцей №90 Харківської міської ради"*. URL: http://school90.edu.kh.ua/organizaciya_osvitnyogo_procesu/vihovna_robota/robot_a_z_profilaktiki_pravoporushenij/.

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ШАХРАЙСТВА В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У даній науковій роботі приділено увагу кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 190 Кримінального кодексу України, а саме предметом дослідження постає ч. 4 ст. 190 Кримінального кодексу України через її актуальність в системі вчинюваних кримінальних правопорушень за останні роки та вагому тенденцію до збільшення кількості вчинюваних та зареєстрованих таких кримінальних проваджень. Також темою дослідження є характеристика та ознаки особистості злочинця-шахрая. В ході дослідження першочерговим джерелом інформації виступають відомості та статистичні дані Офісу Генерального прокурора. В статті також описані детермінанти, які впливають на збільшення кількості кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайськими діями, описані можливі методи їх подолання та ті механізми, які могли б сприяти зменшенню кількості вчинюваних таких кримінальних правопорушень.

Ключові слова: шахрайство, сучасний стан шахрайства, кримінологічні показники, особистість шахрая, детермінанти, запобігання шахрайству.

In this scientific work, attention is paid to criminal offenses provided for by Art. 190 of the Criminal Code, namely, part 4 of Art. 190 of the Criminal Code due to its relevance in the system of committed criminal offenses in recent years and a strong tendency to increase the number of committed and registered such criminal proceedings. Also, the topic of the study is the characteristics and personality traits of a criminal-fraudster. During the research, the primary source of information is the information and statistical data of the Office of the Prosecutor General. The article also describes the determinants that influence the increase in the number of criminal offenses related to fraudulent actions, describes possible methods of overcoming them and those mechanisms that could contribute to reducing the number of such criminal offenses committed.

Key words: fraud, the current state of fraud, criminological indicators, the identity of the fraudster, determinants, fraud prevention.

Вступ. Актуальність даної тематики полягає в першу чергу в нагальній проблемі подолання кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайством, та поширення цього явища сьогодні в умовах воєнного стану, тому аналіз досліджуваного питання як ніколи вимагає нагальності та знаходження правових інструментів протидії шахрайству.

Дослідження проблематики включає в себе аналіз кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайськими діями, з кримінологічної точки зору. В ході наукового дослідження варто приділити увагу відомостям, які надані Офісом Генерального прокурора за 2022-2023 року та відомостям щодо кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайськими діями, які вже відомі цього року, аби чітко розуміти сенс проблематики на сьогоднішній день безпосередньо.

Методи роботи, які були використані під час дослідження – це діалектично-прикладний, статичний метод та метод контент-аналізу.

Основний зміст. З початку економічних відносин між людьми у певних суб'єктів виникали корисливі мотиви щодо збагачення, за всю історію людства шахраї вигадували безліч ідей, схем, варіантів обману. Проте кожен з них впродовж певного періоду часу ставав відомим та не функціонував ефективно, але й шахраї у свою чергу не стояли ніколи на місці і винаходили все нові і нові схеми обману. У цій науковій роботі буде досліджено саме кримінологічна характеристика шахрайства в сучасній Україні, його ознаки, способи боротьби з такими кримінальними правопорушеннями, а також дискусійні питання щодо досліджуваної теми.

Актуальність полягає в першу чергу саме через те, що на сьогоднішній день такі ситуації стають все більш відомими суспільству, від них страждають, як безпосередньо суб'єкти правовідносин, так і безпосередньо сфери державної діяльності в нашій країні.

Мабуть, у кожного з нас є знайома людина, яка хоч раз страждала від неправомірних дій шахраїв, або у неї є така знайома людина. Почати треба з того, що одним з найбільш частих вчинюваних шахрайських дій є ч. 4 ст. 190 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), яка звучить, як «Шахрайство, вчинене у великих розмірах, або шляхом незаконних операцій з використанням електронно-обчислювальної техніки» [1].

Якщо аналізувати статистичні дані, які оприлюднені на сайті Офісу Генерального прокурора, то можна сказати, що в 2023 році зареєстрованих кримінальних проваджень з кваліфікуючими ознаками шахрайства за ч.2–ч.4 ст. 190 ККУ, було 82 609, що майже на 3% більше ніж в 2022 році. Хоча саме в 2022 році на території нашої держави відбулось вагоме збільшення кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайськими діями, а саме – 32 086. Якщо наводити дані за 2021 рік, то кількість зареєстрованих та відкритих кримінальних правопорушень за ст. 190 ККУ сягала 23 847 кримінальних проваджень.

Також вагому увагу слід приділити тому, що кількість кримінальних проваджень, які були скеровані до суду, навпаки зменшилась. Як показує статистика, у відповідний період 2021 року до суду скеровано 30% від загальної кількості таких кримінальних проваджень, то протягом останніх двох років цей відсоток впав до 14-18%.

Пов'язане це може бути як і з війною, так й з тим, що шахраї під час вчинення своїх неправомірних дій на даний момент використовують ті засоби та прийоми, до розслідування яких наші правоохоронні органи та органи кібербезпеки не були готові. Часто трапляється банальна ситуація,

коли правоохоронні органи просто не мають змоги встановити особу, яка вчинила шахрайські дії за ч. 4 ст. 190 ККУ [5].

Пояснити такий сплеск вчинення шахрайських дій можна в першу чергу тим, що майже всі сфери людської діяльності зараз функціонують в мережі Інтернет і мають загальний доступ для кожної людини. Найбільш страждають такі сфери, як: онлайн-банкінг, крадіжка персональних даних, інші структури, які мають зв'язок з фінансами та коштами. Звичайна людина може спитати, яким чином можна здійснити шахрайські дії, якщо приватні компанії вкладають мільйони в безпеку своїх користувачів? Але людина, яка розуміє хід роботи таких програм, їх програмні коди, домени та інші моменти без проблем зможе обійти ці системи захисту та вчинити певні шахрайські дії з метою власного збагачення. Загалом шахрайські дії на сьогоднішній день поділяються на два види: заволодіння державним майном, індивідуальним майном громадян.

Слід зазначити, що потерпілими від шахрайських дій може бути фізична чи юридична особа, або держава в певних випадках. Суб'єктом є фізична особа, яка досягла віку кримінальної відповідальності – безпосередньо шахрай. Об'єктом посягання є матеріальні цінності. Мета кримінального правопорушення є бажання збагачення, тобто корисливий мотив.

Варто також безпосередньо охарактеризувати детальніше саму особу шахрая. Найчастіше, як показує практика, такі кримінальні правопорушення вчиняються молодими людьми у віці від 29 до 39 років, зі статистики Єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року можемо проаналізувати, що кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст. 190 ККУ щодо осіб до 14 році було у кількості – 2, 14-15 років – 10 відкритих кримінальних проваджень, у віці 16-17 років ця кількість вже вагомо зростає і становить 67. Але якщо звернути увагу на вік 18-28 років, то ця кількість становить вже аж 1053 зареєстрованих кримінальних правопорушень. У віці 29-39 така кількість є найбільшою і становить 1555 зареєстрованих кримінальних правопорушень. Надалі з більшим віком особи ця кількість падає і варіюється від 200 до 100 зареєстрованих кримінальних правопорушень. Щодо жінок, то загальна кількість становила 925 кримінальних правопорушень за січень-грудень 2023 року, що підтверджує тезу про те, що дії, передбачені ч. 2 – ч. 4 ст. 190 ККУ більше вчиняються саме чоловіками.

Якщо говорити про розумові здібності підозрюваної особи, то у більшості випадків у них була базова середня та профільна середня освіта, а саме у 2699 відкритих кримінальних проваджень проглядалась така

тенденція. Набагато рідше вчиняються шахрайські дії особами, які мають вищу, фахову передвищу та професійну технічну освіту, відповідно – 521 та 573 зареєстрованих кримінальних проваджень. Найменшу кількість становлять особи з початковою освітою, або без такої – 36 та 32 кримінальних провадження.

Щодо національної приналежності підозрюваних осіб, то тут найбільшу кількість становили саме громадяни України у кількості – 3830 відкритих кримінальних проваджень, щодо осіб іноземців, то ця цифра становить лише 27, а осіб без громадянства – 4 [6].

Цікава тенденція проглядається серед осіб, які вчинили шахрайські дії, і мали вищу освіту, адже, як показує практика, особи з вищою освітою вчиняють такі дії з метою збагачення, частіше за все на певних підприємствах, у банківській сфері чи в державній сфері. Такі дії мають назву «білокомірцеве» шахрайство через те, що всі шахрайські дії вчиняються через підробку документів, фінансові махінації, підкупи та змови службовців на певному підприємстві.

Також варто було б про зазначити шахрайські дії у сфері інвестиційно-будівельній сфері, або як деякі вчені їх охарактеризували, як «фінансове шахрайство». Такі дії вчиняються шляхом обману, зловживанням довірою, або службовим становищем у процесі розподілу та використання грошових інвестиційних коштів з корисливих мотивів [2, ст. 223].

Можна зазначити, що рівень шахрайства в будівельній сфері на сьогоднішній день слід характеризувати, як організовану за ступенем конспіративності систему шахрайських дій, які докорінно відрізняються від відомих раніше правоохоронним органам традиційних способів заволодіння майном фізичних осіб. Або, дійти до логічного висновку, що це – нова форма злочинного бізнесу.

Якщо повернутись до теми заволодіння індивідуальним майном громадян, то варто почати з того, що такі кримінальні правопорушення вчиняються найчастіше в мережі Інтернет. На сьогоднішній день, на жаль, проглядається негативна тенденція щодо збільшення кількості таких правопорушень. Можна навести певні приклади, як на цифрових платформах вчиняються кримінальні правопорушення. Наприклад, найчастіше злочинці розміщували оголошення про купівлю-продаж товарів через мережу Інтернет на великих платформах. Так, 67,0 % оголошень розміщено саме на подібних платформах, найбільше – на «OLX.ua». Інші вчинені кримінальні правопорушення, пов'язані з шахрайськими діями, також були вчинені на Інтернет ресурсах, що пов'язані з купівлею-продажем товарів.

Доволі часто також відбуваються ситуації, коли визначивши спосіб оплати й отримання грошей, шахраї просто не надсилають товар, чи відправляють той товар, що не відповідає лоту [4, с. 155].

Щодо способів подолання цієї проблеми можна зазначити, що кримінальні правопорушення, регламентовані саме ч. 4 ст. 190 ККУ, розслідуються слідчим шляхом тимчасового доступу до охоронюваної законом таємниці, через ухвалу суду в порядку ст. 163 Кримінального процесуального Кодексу України [3]. А точніше, наданням доступу до охоронюваної банківської таємниці, збиранням всіх наявних даних щодо особи, яка є підозрюваною у вчиненні такого кримінального правопорушення, відслідковуванням шляху транзакції коштів, які були викрадені у потерпілої особи шахрайськими методами.

Слід звернути увагу на такий момент: кримінальне правопорушення, пов'язане з шахрайськими діями за допомогою електронно-обчислювальних машин, вважається завершеним на території того правоохоронного органу, де відповідне майно було зняте з банківського рахунку та переведено в готівку. Як показує практика, найчастіше місце, де проживає потерпіла особа та місце завершення кримінального правопорушення різняться, отже для правоохоронних органів постає завдання з визначення підслідності і передання матеріалів кримінального провадження на територію іншого правоохоронного органу для притягнення підозрюваної особи до відповідальності.

Варто було б також зазначити проблемні аспекти досліджуваної теми. До них можна віднести такі:

- Правоохоронні органи та суди в питаннях кримінального провадження, пов'язаних з шахрайськими діями, часто діють за старими, усталеними практиками, що в даному випадку не сприяють зібранню доказової бази чи об'єктивного вирішення справи.

- Правоохоронні органи банально не володіють відповідним рівнем знань та належної підготовки для правильної кваліфікації кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайськими діями з допомогою електронно-обчислювальних машин.

Щодо шляхів подолання цих проблем, то тут слід в першу чергу зауважити на необхідності наступних способів:

- Гармонізація міжнародного та вітчизняного законодавства саме у сфері кіберзлочинів, внесення змін в кримінальне процесуальне законодавство нашої держави.

- Розроблення ефективних методів розслідування кіберзлочинів, поглиблення співпраці з країнами Європейського Союзу та запозичення у них певних механізмів для подолання такої нагальної проблеми.

- Забезпечення належних кадрів, які пройшли фахову підготовку в питанні протидії кіберзлочинності.

Висновки. Як висновок, можна зазначити, що в даній науковій роботі було коротко охарактеризовано основні показники кримінальних правопорушень, пов'язаних з шахрайством в сучасній Україні. Встановлено, що за останні роки, в умовах війни, за офіційними даними значно зросла кількість зареєстрованих шахрайств, проте майже в два рази зменшився відсоток серед зареєстрованих проваджень, які скеровані до суду. Дослідження ознак особи шахрая дозволило зробити висновок, що він відрізняється від звичайного корисливого злочинця як за соціально-демографічними ознаками, так і іншими, і більш тяжіє до «білокомірцевого» злочинця. В роботі було більше приділено уваги саме проблемам, які виникають при розслідуванні шахрайств, регламентованих ч. 4 ст. 190 ККУ, тому що такі правопорушення на сьогоднішній день займають одне з перших за кількістю вчинюваних правопорушень, і на основі виділення цих проблем, запропоновано шляхи їх подолання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

2. Чернишов Г.М. До питання про визначення фінансового шахрайства. *Науковий Вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. Вип. 26. Ужгород, 2014. С. 230-234.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI : станом на 16 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 21.03.2024).

4. Бойко А. О., Чещевий Є. І., Безрук В. В. Алгоритмізація процесу підвищення безпеки проведення фінансових операцій в мережі Інтернет. *Вісник СумДУ*. Серія «Економіка». 2017. № 3. С. 152-158.

5. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Сайт Офісу генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 28.03.2024)

6. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Сайт Офісу генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення 28.03.2024)

СТАН ТА ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ОРГАНІЗОВАНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті проаналізовано стан та основні тенденції організованої злочинності в сучасній Україні на основі даних 2020-2023 років. Підкреслено, що поточний стан організованої злочинності становить загрозу національній безпеці та цілісності держави, що вимагає негайних заходів для його протидії. Зазначено, що сьогодні актуальним питанням є комплексна боротьба з організованою злочинністю у сфері цифрової економіки. Визначено, що організована злочинність в сучасній Україні постійно розвивається, включаючи у свою структуру представників державних органів, місцевого самоврядування, правоохоронних органів, судової системи та інших. Наголошено на тому, що на сьогодні немає сумнівів у тому, що торгівля людьми, зброєю, наркотиками, а також нелегальне виробництво цигарок та алкогольних напоїв контролюються організованими злочинними групами та організаціями. Особливо характерною для України є тісна взаємодія між організованими злочинними групами та злочинними організаціями з органами влади, включаючи правоохоронні органи, що є невтішною реальністю. В роботі підкреслено, що організована злочинність становить найбільш складне і небезпечне антисуспільне явище в Україні, яке сьогодні виходить за межі державних кордонів.

Ключові слова: організована злочинність, злочинна організація, стан, дослідження, причини, умови, зв'язки.

The article analyzes the state and main trends of organized crime in modern Ukraine based on data from 2020-2023. It is emphasized that the current state of organized crime poses a threat to national security and the integrity of the state, which requires immediate measures to counter it. It is noted that today the urgent issue is the comprehensive fight against organized crime in the field of the digital economy. It was determined that organized crime in modern Ukraine is constantly developing, including in its structure representatives of state bodies, local self-government, law enforcement agencies, the judicial system and others. It was emphasized that today there is no doubt that the trafficking of people, weapons, drugs, as well as the illegal production of cigarettes and alcoholic beverages are controlled by organized criminal groups and organizations. Close interaction between organized criminal groups and criminal organizations with authorities, including law enforcement agencies, is particularly characteristic of Ukraine, which is a disappointing reality. The work emphasizes that organized crime is the most complex and dangerous anti-social phenomenon in Ukraine, which today goes beyond state borders.

Key words: organized crime, criminal organization, state, research, causes, conditions, connections.

Вступ. Фактори, що впливають на суспільні процеси, а також новітні технології, є не лише головними темами сучасного дискурсу, але й об'єктами конкуренції серед різних учасників соціально-політичного середовища. Кримінальність, особливо у формі організованих її проявів, не виключення в цьому розумінні. Соціальна інженерія, технічні пристрої,

інформаційні технології та засоби комунікації – все це використовується для вчинення кримінальних правопорушень і створення умов для уникнення відповідальності. Світові економічні кризи, конфлікти, соціальна нерівність та низька зайнятість значної частини активного населення створили підґрунтя для трансформаційних процесів у злочинному середовищі. Організована злочинність «збагатилася» не лише корупційними зв'язками, а й фахівцями різних сфер, що дозволяють безперешкодно здійснювати кримінально протиправну діяльність.

Сьогодні, не лише відбувається зрощення кримінального капіталу з політичною сферою, а й його асиміляція з легальним бізнесом. За даними Європолу, серед міжнародних злочинних груп, що стали об'єктом його моніторингу, 80% використовують легальні бізнес-структури, а дві третини встановлюють корупційні зв'язки.

Організована злочинність стає не лише «бізнесом на пороках», а й «бізнесом на суспільстві та державі». Ускладнюється ситуація виходом організованої злочинності на міжнародний рівень, яка є, так звану, «злочинністю без кордонів» або транснаціональною злочинністю. Більшість таких кримінальних правопорушень, як наркобізнес, торгівля людьми, торгівля зброєю, легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, контрабанда та інші, вчиняються саме організованими групами та злочинними організаціями, злочинним спільнотами, що збільшує ступінь їх суспільної небезпеки. Останнім часом спостерігається взаємне навчання та перетворення одне в одне злочинних і терористичних організацій. Все це ставить перед державною владою та правоохоронними органами кожної країни досить складні завдання. В Україні, як і в багатьох країнах світу, останнім часом приділяється значна увага цим питанням та протидії організованій злочинності.

Основний зміст. Організована злочинність тривалий час лишається однією з головних загроз політичному та економічному розвитку багатьох країн світу, зокрема тих, що переживають суспільно-політичні перетворення. Україна, на жаль, не є винятком.

Організовані злочинні угруповання, які діють в Україні, контролюють найбільш прибуткові сфери злочинної діяльності, такі як економіка, фінанси, зокрема банківська сфера, маніпулювання бюджетними коштами та видобування корисних копалин, що найчастіше пов'язані з корупцією [1, с. 90].

На сьогодні немає сумнівів у тому, що торгівля людьми, зброєю, наркотиками, а також нелегальне виробництво цигарок та алкогольних напоїв контролюються організованими злочинними групами та організаціями. Особливо характерною для України є тісна взаємодія між організованими злочинними групами та злочинними організаціями з органами влади, включаючи правоохоронні органи, що є невтішною реальністю.

Дані, надані Офісом Генерального прокурора, про стан та структуру організованої злочинності в Україні, викликають значний інтерес. Дослідження цієї проблеми здійснюється на основі фіксованих кримінальних правопорушень, результатів їх попереднього розслідування та заходів, спрямованих на протидію організованим групам і злочинним організаціям. Узагальнений аналіз статистичних даних дозволяє нам визначити динаміку організованої злочинності в Україні протягом певного періоду [2, с.67].

Протягом 2020 року в Україні було виявлено 377 організованих груп та злочинних організацій, з яких 356 були організованими групами і 21 – злочинними організаціями. Зазначено, що 33 групи мали корупційні зв'язки, а 11 – були транснаціональними. З цих, 330 (злочинних організацій – 18) розслідувалися Національною поліцією України, 12 (злочинних організацій – 3) – Службою безпеки України, 20 (злочинних організацій – 0) – органами, що контролюють дотримання податкового законодавства, 15 (злочинних організацій – 0) – Державним бюро розслідувань України, тоді як Національне антикорупційне бюро України розслідувань не проводило. Кількість осіб, які вчинили злочинні правопорушення у складі організованих груп чи злочинних організацій, склала 1069 осіб, з них 190 – у складі злочинних організацій. Сфери діяльності цих осіб різноманітні, включаючи сферу бюджету, банківську систему та інші.

За 2021 рік в Україні виявили 499 організованих груп та злочинних організацій, з яких 454 – організовані групи і 45 – злочинні організації. Зауважено, що 57 груп мали корупційні зв'язки, а 11 – були транснаціональними. З цих, 428 (злочинних організацій – 41) були розслідувані Національною поліцією України, 22 (злочинних організацій – 2) – Службою безпеки України, 21 (злочинних організацій – 0) – органами, що контролюють дотримання податкового законодавства, 25 (злочинних організацій – 1) – Державним бюро розслідувань України, тоді як

Національне антикорупційне бюро України також не проводило розслідувань. Кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованих груп чи злочинних організацій, склала 2248 осіб, з них 360 – у складі злочинних організацій. Сфери діяльності цих осіб також різноманітні, включаючи сектори бюджету, банківську систему та інші [3, с.32].

За даними Офісу Генерального прокурора у 2023 р. було виявлено 494 організованих груп та злочинних організацій, щодо яких розслідувано кримінальні провадження, з яких 51 становлять злочинні організації. Кількість осіб, які вчинили кримінальні правопорушення у складі організованої групи та злочинної організації, щодо яких досудове розслідування закінчено становить 2103, з них 368 відносяться до злочинних організацій. Найбільше з них становлять злочини, які пов'язані з полікримінальною діяльністю, що становить близько 45% , від діяльності усіх організованих груп та злочинних організацій. Тривалість дії організованої групи та злочинної організації: до одного року – всього 363, з них 22 – це злочинні організації; до двох років – всього 90, з них 17 організовані групи; від 3-х до 6-ти років – всього 17, з яких 4 злочинні організації; більше 6-ти років – виявлено 1 організовану групу.

Згідно з офіційними даними за 2023 рік кількість розслідуваних проваджень, вчинених організованими групами і злочинними організаціями стрімко зростає. Це свідчить про серйозну проблему організованої злочинності в Україні, яка потребує негайного реагування. Більшість злочинів, пов'язаних із діяльністю цих груп, носять полікримінальний характер. Відповідно, в складі таких угруповань вчиняються різноманітні злочини, включаючи крадіжки та шахрайство, а також торгівлю зброєю та наркотиками. Ця полікримінальна діяльність шкодить суспільству та підриває довіру до правоохоронних органів. Групи, які діють протягом короткого періоду часу (до двох років), є найбільш поширеними. Це може бути результатом використання сучасних технологій і методів роботи правоохоронних органів, що робить виявлення та розслідування діяльності організованих груп все легшим. Найчастіше група складається з 3–10 осіб. На наш погляд, це вказує на те, що організовані групи в Україні стають меншими та більш мобільними, що робить виявлення та затримання більш складним.

На сучасному етапі розвитку суспільства, зокрема, його технологічної складової, маємо виявлені тісний взаємозв'язок і в деяких випадках взаємозалежність з проявами організованої злочинності. Цифрова економіка широко застосовується в різних сферах життєдіяльності, включаючи хмарні технології, Інтернет-банкінг, онлайн-покупки за допомогою смартфонів, консультації в мережі та інше. Наразі існуюча нормативна база не може ефективно відповісти на виклики технологічних кримінальних правопорушень. Це призводить до постійного зростання кількості кримінальних правопорушень у сфері IT-технологій.

З цього приводу, здається доцільним зосередити увагу на таких важливих питаннях, як комплексна боротьба з організованою злочинністю у сфері цифрової економіки. Оскільки проблеми цифрової кримінальності мають транснаціональний характер, заходи щодо їх протидії передбачають налагодження ефективного міжнародного співробітництва, яке охоплює організаційно-правові та технічні аспекти.

Протягом останніх років у світі наступним гострим питанням стала проблема кіберзлочинності. Однак, при розгляді Кримінального кодексу України у розділі XVI, присвяченому кримінальним правопорушенням у сфері використання комп'ютерів та мереж, виявлено, що він не передбачає ознаки організованих груп або злочинних організацій у сфері цифрової кримінальності [4, с.61]. Це призводить до відсутності статистичних даних і ускладнює оцінку справжнього рівня кіберзлочинності в контексті організованих злочинних груп або злочинних організацій [5, с.378].

Навіть при інтенсивних дослідженнях та тривалій боротьбі з організованою злочинністю, це явище залишається слабо вивченим. Фахівці відзначають складність оцінки її розмірів і рекомендують збирати інформацію з різних джерел, включаючи офіційні дані, наукові дослідження, розслідування журналістів та інші джерела громадянського суспільства.

Сучасні організовані злочинні групи та спільноти в усьому світі, через процеси глобалізації, стають все більш взаємопов'язаними. Проблему ускладнює те, що природа транснаціональної організованої злочинності та організованої злочинності на національному рівні постійно змінюється. Фахівці вважають, що майбутні тенденції в організованій злочинності будуть визначатися глобальними змінами в таких сферах, як демографія, міграція, урбанізація, конфлікти та економіка.

За даними Європолу, в злочинних мережах, що діють в ЄС, спостерігається наступне [8]:

- Приблизно 40% займаються нелегальною торгівлею наркотиками.
- Приблизно 60% використовують насильство як частину свого кримінального бізнесу.
- Корупція та зловживання законними бізнес-структурами є ключовими рисами організованої злочинності в Європі.

З урахуванням цього варто зауважити, що «мережева» організація злочинних груп ускладнює процес їх виявлення, документування та доведення їх злочинної діяльності.

Висновки. Отже, організована злочинність є складним соціальним явищем, яке вимагає постійного моніторингу та боротьби з боку правоохоронних органів, розумної політики державних установ і консолідації громадянського суспільства. З огляду на ці особливості, в роботі зроблено деякі висновки.

Організована злочинність, як значущий фактор в суспільних та державних процесах, довгий час не набувала належної уваги на практичному та теоретичному рівнях. Лише останнім часом стали помітними процеси перетворення організованих злочинних груп у терористичні організації та навпаки, коли терористичні групи успішно створюють власні держави або «державоподібні» утворення.

Для існування організованої злочинності необхідні: конфлікт та визнання ієрархії взаємовідносин, ресурси (матеріальні та людські) та «невключеність» частини суспільства в соціально-економічні та громадські процеси.

З розвитком технологій, який часто випереджає розвиток моральних цінностей, і зі зростанням кількості суб'єктів, які змагаються за увагу суспільства, організована злочинність має реальні можливості впливати на суспільні процеси на різних рівнях.

Наразі ініціатива щодо боротьби з організованою злочинністю переважно перебуває у руках державних установ і бізнесу, але її перехоплення можливе за умови консолідації державних та громадських інститутів на національному та міжнародному рівнях.

Організована злочинність становить найбільш складне і небезпечне антисуспільне явище, яке виходить за межі державних кордонів. Вона представляє реальну загрозу державі та суспільству, проявляючись у

вторгненні в такі сфери, як політика, економіка, соціальна сфера, безпека, банківська система, фінансово-кредитні установи, правоохоронні органи, приватизація, інвестиції, видобуток природних ресурсів та інші життєво важливі сектори держави.

Організована злочинність створює тіньові схеми в цих сферах, встановлює контроль над митними органами, втручається у розвиток ринкових відносин, блокує ефективні процеси реформування держави. Вона займається різноманітною злочинною діяльністю, такою як наркобізнес, проституція, азартні ігри, нелегальна торгівля зброєю, торгівля людьми, незаконна міграція, трансплантація людських органів, а також має зв'язок з міжнародною злочинністю, створює міжнародні організовані транснаціональні злочинні групи та інші форми злочинної діяльності.

Список використаних джерел

1. Сербін Р.А. Групова злочинність в Україні: поняття та особливості. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. Вип. 1. Т. 3. С. 88–92.
2. Міняйло Н. Співвідношення понять організованої та групової злочинності. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 2. Ч. 2. С. 66–73.
3. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. Сучасні питання протидії організованим злочинностям в Україні та закордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.
4. Бусол О. Ю. Організована злочинність в Україні: стан і проблеми реалізації державної політики у сфері протидії цьому явищу. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2019. №2 (18). С. 60-71.
5. Леган І. М. Сучасний стан та тенденції транснаціональної злочинності в Україні та світі. *Юридичний електронний науковий журнал*. 2021. №3. С. 378-381.
6. Edelman Trust Barometer. 2022 Edelman Trust Barometer. Website. URL : <https://www.edelman.com/trust/2022-trust-barometer> (дата звернення: 6.04.2024)
7. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями. *Головна - Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 20.04.2024).
8. European Union Serious And Organised Crime Threat Assessment. URL : <https://www.europol.europa.eu/activities-services/main-reports/european-union-serious-andorganised-crime-threat-assessment/> (дата звернення: 6.04.2024)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАРКОТИЧНОЇ КРИМІНАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Впродовж років тематика торгівлі наркотиками, їх розповсюдження, виготовлення для власних потреб, або з метою збуту такого товару завжди зацікавлювала як науковців та вчених, так і безпосередньо законодавця. Аналізуючи ситуацію щодо вчинення різного виду кримінальних правопорушень в загальній статистиці все частіше можна побачити тенденцію щодо збільшення кількості кримінальних проваджень у сфері обігу наркотиків, що підтверджено офіційними даними з сайту Офісу Генерального прокурора. В науковій роботі, на основі статистичних даних, здійснена кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють кримінальні правопорушення, пов'язані з обігом наркотиків. У статті проаналізовано першочергові причини наркозлочинності в сучасній Україні. На основі контент-аналізу досліджено питання, пов'язані з транзитом наркотичних засобів, та факти викриття наркотрафіків.

Ключові слова: наркотики, обіг, статистика, кримінальні правопорушення, кримінологічна характеристика, психотропні речовини, наркобізнес.

Over the years, the topic of drug trade, their distribution, production for personal use, or for the purpose of selling such goods has always interested scientists and scientists, as well as legislators. Analyzing the situation regarding the commission of various types of criminal offenses in general statistics, it is increasingly possible to see a trend towards an increase in the number of criminal proceedings in the field of drug trafficking, which is confirmed by official data from the website of the Prosecutor General's Office. In the scientific work, on the basis of statistical data, a criminological characterization of persons who commit criminal offenses related to drug trafficking was carried out. The article analyzes the primary causes of drug crime in modern Ukraine. On the basis of content analysis, the issues related to the transit of narcotics and the facts of drug trafficking were investigated.

Key words: drugs, circulation, statistics, criminal offenses, criminological characteristics, psychotropic substances, drug business.

Вступ. Проблематика наркозлочинності завжди була актуальною для нашої держави. Враховуючи негативну тенденцію до збільшення кількості вчинюваних кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотиків, виникає необхідність дослідження цього проблемного питання та пошук можливих варіантів правових механізмів подолання такої проблеми. Під час дослідження варто буде розглянути основні тенденції та статистику кримінальних правопорушень, пов'язаних з наркотиками, а також причини існування даного виду кримінальності в сучасній Україні.

Основний зміст. Досліджуючи тематику кримінальних правопорушень, пов'язаних з обігом наркотичних засобів в Україні, слід зазначити, що негативна тенденція почалась ще з часів здобуття незалежності. Спершу варто зазначити, що являє собою наркоманія – це психічний розлад, зумовлений залежністю від наркотичного засобу або

психотропної речовини внаслідок зловживання цим засобом або цією речовиною. Варто зазначити, що питання наркоманії було, є і буде актуальною проблемою нашого суспільства. Загальна картина наркоманії в Україні має чітку негативну тенденцію до збільшення, орієнтовно за неофіційними даними на наркоманію страждає майже один мільйон осіб, щоденно помирають 4 особи, що страждали від наркотичної залежності. Найчастіше до наркоманії схильні особи з нижніх верст населення, засуджені, або психологічно нестабільні особи, які шукають у цьому спосіб розслаблення та заспокоєння. Найгірша ситуація з наркоманією притамана таким областям як Донецька, Херсонська, Миколаївська та Одеська, останні три можна аргументувати тим, що вони розташовані на узбережжі Чорного моря, де функціонує велика кількість морських портів, через які налагоджено наркотрафік. І не в останню чергу поширення наркоманії – це постійний розвиток в нашій країні наркобізнесу.

В Україні найбільш розповсюдженими видами наркотиків є: канабіс, амфетамін, героїн, макова соломка, метамфетамін – ці всі види наркотичних речовин та їх аналоги можна визначити, як предмет кримінального правопорушення, пов'язаного з обігом наркотичних речовин. Повний перелік наркотичних речовин, що заборонені на території нашої держави законодавець надає нам в положеннях Закону України «Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори» [6].

Якщо звернутися до тематики наркобізнесу, то слід зазначити, що до нього відносяться різні види діяльності, як окремих осіб, так й організованих злочинних груп, діяння яких спрямовані на продаж та розповсюдження наркотичних речовин. Якщо казати про окремих осіб, то найчастіше вони займаються культивуванням рослин: канабісу, або коноплі, що являє собою одну з самих простих форм виробництва наркотичних речовин, таке виробництво може кваліфікуватися за ст. 307 Кримінального кодексу України, якщо встановлено мету збуту [1]. Або за ст. 309 Кримінального кодексу України – без мети збуту, тобто для власного споживання. Окремо може кваліфікуватися діяння, якщо це незаконний посів або незаконне вирощування конопель у кількості від 10 рослин, за ст. 310 Кримінального кодексу України. Як показують статистичні дані, взяті за 2022 – 2023 роки, зареєстрованих кримінальних проваджень, за статтею 309 КК України, було 20140 та 20155 відповідно, з них скеровано до суду було 10965 та 15610 [2]. Пояснити таку велику різницю між кількістю зареєстрованих і скерованих обвинувальних актів всього за рік можна початком повномасштабної агресії російської федерації та початком

активних бойових дій, коли правоохоронні органи або безпосередньо приймали участь у відчії збройної агресії, або розслідували більш тяжкі злочини.

Цікавим питанням постає діяльність організованих груп, що пов'язані з наркобізнесом. Найчастіше такі групи фокусують власну діяльність на виробництві більш складних хімічних речовин, що мають психотропний ефект, такі як: метамфетамін, амфетамін, РVP та інших прекурсорів, або їх аналогів. В діяльності таких організованих злочинних груп існує класифікація ролей, виробники, постачальники, наркодилери, керуючі особи. Прослідковується негативна тенденція щодо залучення в діяльність, пов'язану з наркобізнесом, і неповнолітніх осіб з неблагополучних родин, або таких, що мають, або вже мали проблеми із законодавством.

Для більш детального дослідження варто звернутись до статистики всіх облікованих кримінальних правопорушень за 2022 – 2023 роки, що міститься на сайті Офісу генерального прокурора України. Отже, всього кримінальних правопорушень за ст. 307 ККУ в 2022 році було обліковано 10162, з них повідомлено про підозру особам 7839, а направлено до суду 6215 кримінальних проваджень. Дані за 2023 рік свідчать, що загальна кількість облікованих таких кримінальних правопорушень становить 14302, з них повідомлено про підозру особам 11612, скеровано до суду 9976 [2].

Щодо питання залучення неповнолітніх осіб, що регламентується ч. 2 ст. 307 ККУ, то тут статистика говорить нам про 167 таких випадків від загальної кількості зареєстрованих кримінальних проваджень за 2022 рік, та 206 випадків у 2023 році. Часто на практиці виникає ситуація рецидиву, коли особа, що раніше вже була засуджена та відбувала покарання за вчинення кримінального правопорушення, вчиняє нове, що регламентоване ст. 307 ККУ, таких випадків у 2022 році було 1094, з них саме у формі злочинної групи осіб – 1023. У 2023 році ця цифра становила 2359, з них у формі організованої злочинної групи 1508 [2].

Отже, можна зробити висновок, що найчастіше особи, що мали раніше проблеми із законом і мають бажання вчиняти дії, пов'язані зі збутом, виробництвом, або ввезенням наркотичних речовин в Україну, формують певні організовані групи, незважаючи на війну.

Окремим цікавим питанням постає транзит наркотичних речовин з країн Азії, Близького Сходу, Латинської Америки до Європи через територію України. Пояснюється це в першу чергу зручним географічним розташуванням нашої держави, велика кількість морських портів дає змогу наркокортелям доставити наркотичні засоби та інші незаконні речовини на

територію нашої держави, а, на жаль, доволі високий рівень корупції, що притаманний нашим державним органам, в цій ситуації Державній прикордонній службі, допомагає без зайвих проблем транспортувати в подальшому такі речовини в країни Європи. Такій сфері притаманні тісні зв'язки з політичними корумпованими системами, високий рівень організованості та залученості осіб, великий обсяг трафіку наркотичних речовин, міжнародний характер зв'язків та великий обсяг коштів, що були здобуті незаконним шляхом.

Найчастіше, як показує практика, предметом таких міжнародних транзитних процесів виступають дороговартісні види наркотичних речовин: кокаїн, героїн, гашиш. Фактом підтвердження саме таких речовин є й постійні вилучення цих речовин у вітчизняних морських портах, наприклад, практиці відомі ситуації, коли ще за часів існування такого державного органу, як БНОН, що співпрацював з міністерствами внутрішніх справ інших країн Чорноморського регіону, особливо Туреччини, було вилучено під час спільних операцій 506 кг героїну та затримано 13 членів злочинних груп [3].

Також доволі нещодавно правоохоронцями Служби Безпеки України було затримано семеро людей з Києва та Запоріжжя, яких підозрюють у контрабанді наркотиків в особливо великих розмірах. За даними слідства, підозрювані організували збут до країн Євросоюзу у розмірі оптових партій синтетичного наркотику – метадону, який одержували від своїх «постачальників» з декількох регіонів України. За даними СБУ, для переправлення до Євросоюзу метадону, лідери угруповання використовували власну мережу наркокур'єрів [4].

Проте, найбільшого розголосу, мабуть, набула ситуація під час затримання в Києві міжнародного наркосиндикату. До такого угруповання входило «дев'ять жителів столиці та області віком від 27-ми до 52-ох років. Загальний обсяг товарів, що були поставлені покупцям, становить більше 100 мільйонів на рік, перелік товарів складався з кокаїну, мефедрону, понад 2,5 кг канабісу, розфасованого у 487 поліетиленові пакетики, понад 2 тис. коробок з електронними цигарками та 1 400 картриджів до них, що містили екстракт канабісу, 232 місткості з маслами з вмістом ТГК (компонент марихуани), понад 20 пігулок МДМА» – зі слів прокурорів, які займались розглядом цього кримінального провадження. У свою чергу майже всі незаконні речовини та препарати ця організована злочина група отримувала від міжнародних постачальників [5].

Тобто, можна прийти до висновків, що організований міжнародний трафік наркотичних речовин досі активно діє та розвивається на території нашої держави, наркодилерами вигадуються все нові способи виробництва та транспортування таких речовин, як всередині країни, так й за її межі.

Характеризуючи соціально-демографічні ознаки особи-наркозлочинця, слід зазначити, що за статистичними даними, взятими з сайту Офісу Генерального прокурора, в зареєстрованих кримінальних правопорушеннях за ст. 307 ККУ громадяни України фігурували в кількості 1784 осіб, а іноземців – 20. Жінки в свою чергу фігурували в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних зі збутом, виготовленням, або ввезенням наркотичних речовин у кількості 230 осіб.

Можна впевнено сказати, що найбільшу кількість таких правопорушень вчиняють особи з початковим, або середнім рівнем освіти – 1191 з даних за 2023 рік, з професійно-технічною освітою – 355, в свою чергу особи, що володіють вищою освітою, такі кримінальні правопорушення вчиняли найменше, у кількості – 243 [7].

Варто зазначити, що обіг певних наркотичних речовин на території нашої держави дозволений, але їх список вузький та обмежений, а можливість вживання таких речовин надана лише особам, які страждають від фізіологічних чи психологічних захворювань та отримали дозвіл – рецепт від лікаря на вживання наркотичних речовин з метою полегшення стану особи.

Актуальною новиною в нашому суспільстві стала легалізація медичного канабісу, що призвело до цілої низки наукових дискусій та суперечок. На нашу думку, таке рішення є правильним, адже після завершення бойових дій в нашому суспільстві буде велика кількість осіб, що страждають на ті чи інші захворювання та психологічні розлади і питання допомоги їм постає нагальною проблемою, закон про легалізацію медичного канабісу стане умовним каталізатором проблематики психологічних порушень в суспільстві [8]. Щоправда, це вимагає клопіткого і уважного нагляду за ним, аби у певних суб'єктів не виникало бажання до вчинення кримінального правопорушення, пов'язаного з вживанням, обігом, виготовленням наркотичних речовин.

Висновки. Розкриваючи питання наркозлочинності, нами було проаналізовано офіційну статистику за останні роки, яка свідчить про певний зріст кількості таких кримінальних правопорушень, що сталось через різні причини: початок повномасштабного вторгнення; недостатня правова регламентація питання боротьби з обігом наркотиків; бажання осіб

легко заробити великі кошти; утворення нових організованих злочинних груп, що провадять свою діяльність саме з наркотиками.

Як висновок, можна також сказати, що обіг наркотиків і на сьогоднішній день є дуже великим, вагомою проблемою залишається обіг та вживання наркотиків в лавах Збройних Сил України. Як зазначає офіцер 67-ї окремої механізованої бригади, військовий психолог Андрій Козінчук, проблема несистемного вживання наркотиків є майже в кожному бойовому підрозділі і головний чинник її поширення – легка доступність і ціна товару. Достатньо немала заробітня плата військовослужбовців дає їм можливість до непостійного вживання наркотичних речовин через різні причини.

Одні можуть страждати на різні посттравматичні синдроми та контузії, інші просто шукають спосіб відпочити та розслабитись. Але той факт, що така проблема є нагальною залишається фактом і власне на період сьогоднішнього відомо, що законодавець спрямовує власну діяльність на знешкодження систем розповсюдження наркотиків та перекриття каналів обігу таких речовин. Отже, будемо вірити, що в недалекому майбутньому питання обігу наркотиків буде вирішено та подолано.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 28 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
2. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Сайт Офісу генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 10.04.2024)
3. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін. ; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна - 2014 р., 440 с., підручник
4. Правоохоронці затримали сім підозрюваних у наркотрафіку із Запоріжжя. *Суспільне / Новини*. URL: <https://suspihne.media/714222-organizuvali-narkotrafik-do-krain-es-pravoohoronci-zatrimali-semero-pidozruvanih-z-kieva-ta-zaporizha/> (дата звернення: 10.04.2024).
5. У Києві викрили міжнародний наркосиндикат із прибутком у 100 млн грн на рік. *Суспільне / Новини*. URL: <https://suspihne.media/660040-u-kievi-vikrili-miznarodnij-narkosindikat-iz-pributkom-u-100-mln-grn-na-rik/> (дата звернення: 10.04.2024).
6. Про наркотичні засоби, психотропні речовини і прекурсори : Закон України від 15.02.1995 р. № 60/95-ВР : станом на 31 груд. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/60/95-vp#Text> (дата звернення: 10.04.2024).
7. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 року. Сайт Офісу генерального прокурора. URL : <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2> (дата звернення 10.04.2024)
8. Закон про легалізацію медичного канабісу ухвалено: ключові положення / ЮРЛІГА. URL: https://jurliga.ligazakon.net/news/224398_zakon-pro-legalzatsyu-medichnogo-kanabsu-ukhvaleno-klyuchov-polozhennya (дата звернення: 10.04.2024).

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ

У статті досліджено поняття і кримінологічні ознаки кіберзлочинності. Визначено види кіберзлочинів, які входять до структури кіберзлочинності відповідно до конвенції Ради Європи «Про кіберзлочинність». Проаналізовано стан та тенденції кіберзлочинності в Україні, зокрема проаналізовано кримінологічні показники динаміки, структури, характеру, географії кіберзлочинності. Звернено увагу на особливості особи злочинця та типологію кіберзлочинця. Визначено суб'єктів протидії кіберзлочинності та основні віктимологічні заходи профілактики.

Ключові слова: кіберзлочинність, кібербезпека, характеристика кіберзлочинності, стан кіберзлочинності, особа кіберзлочинця, детермінанти кіберзлочинності.

The article examines the concept and criminological features of cybercrime. The types of cybercrime that are part of the structure of cybercrime in accordance with the Council of Europe Convention on Cybercrime are identified. The status and trends of cybercrime in Ukraine are analyzed, in particular, the criminological indicators of the dynamics, structure, nature, and geography of cybercrime are analyzed. Attention is drawn to the peculiarities of the offender's personality and the typology of a cybercriminal. The subjects of counteraction to cybercrime and the main victimological prevention measures are identified.

Keywords: cybercrime, cybersecurity, characteristics of cybercrime, state of cybercrime, identity of cybercriminal, determinants of cybercrime.

Вступ. З активним розвитком технологій, ще активніше і швидше розвивається кіберзлочинність. Сьогодні це є проблемою не тільки на національному рівні, а й на міжнародному. Аналізуючи статистичні дані, видно, що кіберзлочинність з кожним роком набуває більших обсягів і стає все більш суспільно небезпечним явищем. Так, на законодавчому рівні, а саме у Законі України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018р. та у Стратегії кібербезпеки України, затвердженою Указом Президента України від 26 серпня 2021 року № 447/2021, визначено, що забезпечення кібербезпеки є одним із пріоритетів у системі національної безпеки України. В умовах воєнного стану, коли відбувається великі кібератаки на державні ресурси, що зумовлює зупинку багатьох процесів, питання кіберзлочинності потребує ще більшої уваги. Таким чином, є потреба в постійному аналізі стану кіберзлочинності України з метою подальшого її прогнозування та вироблення заходів протидії і запобігання.

Основний зміст. Надаючи кримінологічну характеристику, варто спершу розпочати з поняття «кіберзлочинності». Передусім слід розглянути законодавче тлумачення, тому що більшість науковців опираються саме на нього. Так, відповідно до п.8 ч.1 ст.1 Закону України «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» кіберзлочинністю є сукупність кіберзлочинів, а уточнює це тлумачення п.8 цієї ж статті, в якому зазначено, що кіберзлочини – це суспільно небезпечне винне діяння у кіберпросторі та/або з його використанням, відповідальність за яке передбачена законом України про кримінальну відповідальність та/або яке визнано злочином міжнародними договорами України [2]. Іншу наукову думку має Кравцова М.О., яка вважає недоречним вживання в тлумаченні виразу «кіберпростір», адже вважає, що один комп'ютер, який використовується як предмет кіберзлочину, не створює такого «масштабного» простору, і визначає кіберзлочинність як соціально-правовий феномен, що проявляється в забороненій законом про кримінальну відповідальність предметній діяльності (кримінальній активності) частини населення з використанням електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), телекомунікаційних систем, комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку [3, с.157]. Як бачимо, Кравцова М.О. надає розгорнуте визначення, акцентуючи увагу на види знаряддя вчинення такого виду злочинності.

До прикладу, Голіна В.В. надає також влучне наукове тлумачення й визначає кіберзлочинність як «сукупність злочинів, що вчинюються у віртуальному просторі за допомогою комп'ютерних систем або шляхом використання комп'ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору, в межах комп'ютерних мереж, а також проти комп'ютерних систем, комп'ютерних мереж і комп'ютерних даних» [4].

Щодо особливості такого феномену як кіберзлочинність, то варто визначити такі її кримінологічні ознаки:

1) вчиняються в особливому місці – віртуальний простір (кіберпростір). Законодавець визначає такий простір як певне середовище, яке надає можливості для здійснення комунікацій та/або реалізації суспільних відносин, утворене в результаті функціонування сумісних (з'єднаних) комунікаційних систем та забезпечення електронних комунікацій з використанням мережі Інтернет та/або інших глобальних мереж передачі даних [2];

2) транскордонність – використовуючи електронно-обчислювальні машини, злочинець може здійснювати кіберзлочини з будь-якого місця, тобто знаходитися як в межах країни, так і в будь-де в світі, залишаючись при цьому анонімним. Таким чином, тут не потребується зближення злочинця і потерпілого;

3) злочинець володіє спеціальними знаннями у сфері комп'ютерних технологій;

4) умисний характер дій злочинця;

5) висока латентність, що є тут як природною, так і штучною;

6) активний розвиток способів і шляхів вчинення кіберзлочинів, що ускладнює дослідження цього феномену і розробку методів протидії йому.

Щодо правопорушень, що становлять кіберзлочинність, то вони визначені в міжнародних та національних законодавчих актах. Так, в Конвенції Ради Європи «Про кіберзлочинність» визначено перелік таких злочинів шляхом поділу їх на певні групи. Так, перша група – це правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем, а саме незаконний доступ, нелегальне перехоплення, втручання у дані та систему, зловживання пристроями. Друга група – це ті, що пов'язані з використанням комп'ютера (підробка, пов'язана з комп'ютерами, комп'ютерне шахрайство). Третьою групою є правопорушення, що пов'язані зі змістом, зокрема це ті, що пов'язані з дитячою порнографією. Наступну групу складають правопорушення щодо порушення авторських та суміжних прав. І остання група – це ті, що зафіксовані в окремому протоколі – акти расизму та ксенофобії, вчинені за допомогою комп'ютерних мереж.

У національному законодавстві перелік кримінальних правопорушень, що відносяться до кіберзлочинності визначений в Розділі XVI Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК України) і має назву «Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку». Однак, порівняно з Конвенцією Ради Європи, формулювання є доволі складним для сприйняття.

Для повного кримінологічного аналізу кіберзлочинності в Україні проаналізуємо її динаміку, структуру, характер та географію за останні роки.

Зареєстрованих кримінальних правопорушень пов'язаних з кіберзлочинністю у 2019 р. було 2 204, 2020 р. – 2498, 2021 р. – 3 310, 2022 р. – 3 415, у 2023р. – 3 841. Отже, динаміка характеризується негативною тенденцією поступового зростання. Варто не забувати, що однією із ознак кіберзлочинності є її висока латентність, що пов'язано з різними чинниками. За експертними оцінками, рівень латентності кіберзлочинів становить 80-85%.

Щодо структури, то на відміну від динаміки, ситуація тут майже не змінюється в останні роки. Так, у 2023 р. структура мала такий вигляд: за ст. 361 КК України зареєстровано 59,1% (2 273) від усіх правопорушень, ст.361-1КК – 0,9% (35), ст.361-2 КК – 9,2% (165), ст.362 КК – 35,2% (1 355), ст.363 КК – 0,2% (11), ст.366-1 – 0,05% (2). Схожі статистичні дані були й минулих років. Єдине, що можна помітити, аналізуючи структуру, це те, що постійно міняється кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень за ст.361-1 та ст.361-2 КК України.

Цікавим є характер кіберзлочинів. Так, до 2022 р. особливо тяжких злочинів та кримінальних проступків офіційно не реєструвалося. Ситуація змінилася у 2022 р., коли частка особливо тяжких злочинів стала складати 108 (3,1%), тяжких – 2 151 (63%), нетяжких – 905 (26,6%) і проступків – 247 (7,3%). У 2023 р. спостерігаємо ще більше зростання особливо тяжких злочинів, майже в 7 разів, і їх становило 756 зареєстрованих злочинів, нетяжких – 1400, кримінальних проступків – 431, а тяжкі кіберзлочини навпаки зменшилися майже вдвічі – 756. Причиною цього є новели, внесені у 2022 р. до КК України. Так, в ст.361 КК України, за якою, як ми зазначали раніше, реєструється найбільше кримінальних проваджень, було додано як кваліфікуючу ознаку ч.5 «дії, вчинені під час дії воєнного стану» [1]. Отже, якщо воєнний стан буде продовжуватися весь 2024 рік і динаміка кіберзлочинності продовжуватиме зростати, то можемо спрогнозувати і надалі такий характер цього феномену.

Не менш цікава і варта уваги географія кіберзлочинності. Для початку визначимо показник географії кіберзлочинності в довоєнний період. Так, у 2020 р. центром кіберзлочинності була Закарпатська обл., на яку припадало 13,5%, що становить 336 кримінальних правопорушень. Другими після неї були: Одеська обл. – 11.1% (278), м. Київ – 11% (276), Миколаївська обл. – 10,1% (253) [5]. Як бачимо, кіберзлочинність була характерною для різних

регіонів нашої країни. Варто також зазначити, що найменше кіберзлочинів фіксувалося у Житомирській та Кропивницькій областях.

У 2021 р. спостерігаємо перенесення кіберзлочинності на захід України. Так, на першому місці знову опинилася Закарпатська обл. – 11,8% (392). Волинська та Львівська обл. також мали високий рівень кіберзлочинності: відповідно 11,4% та 10,1% (378 та 334). Найменше фіксувалося в Харківській обл. – 1,4%, що повністю змінилося у 2022 р., коли відбувся всплеск кіберзлочинності в Харківській обл. – 21,1%, що є найбільшим показником кіберзлочинності в одному місті за всі часи. Також активними кіберзлочини були у м. Київ – 18%. А от Закарпатська обл., що раніше лідирувала, на початку повномасштабного вторгнення опинилася в кінці рейтингу – 6,7% [5].

Надалі знову відбувається зміна географії кіберзлочинності і знову Харківська обл. займає малий відсоток – 3,5%. Високі показники цього виду злочинності були в м. Київ – 18%, Волинській обл. – 13,8%, Дніпропетровській обл. – 9,8% [5]. Отже, як бачимо, кіберзлочинність постійно «мігрує» з різних областей. Стабільно високі показники є в столиці нашої країни м. Київ.

Аналізуючи сучасний стан кіберзлочинності в Україні, варто одразу зазначити і основні детермінанти цього явища. Зокрема, до них слід віднести активний процес цифровізації та діджиталізації, що охоплює більшість суспільних відносин; низька обізнаність населення щодо правил безпечного користування мережею Інтернет; недостатня захищеність комп'ютерних мереж; нестача кваліфікованих фахівців у правоохоронних органах тощо.

Сучасна особа кіберзлочинця – це громадянин України, віком 29-39 р. (рідше 18-28р.). За статтю, то найчастіше це чоловік, але аналізуючи статистику за останні роки, можна дійти висновку про зростання жіночої злочинності. За освітнім рівнем мають базову середню та профільну освіту і мають певні знання в комп'ютерних процесах. Щодо зайнятості, то зазвичай це працездатна особа, яка не працює і не навчається. Сімейний статус: неодружені або одружені, які проживають окремо від сім'ї. За станом здоров'я ці особи частіше слабо розвинуті, мають певні особливості в фізичній конструкції (худорлявість або зайва вага). Нерухомий спосіб життя часто призводить до серйозних проблем зі здоров'ям [4]. Однак, на

нашу думку, такі ознаки не мають вагомої сили і побудовані на стереотипних уявленнях.

Щодо моральних якостей, для цих осіб характерний правовий нігілізм, викривлена система життєвих цінностей, виражений цинізм, корисливість, мстивість, заглибленість у своїх думках, мріях, фантазіях, боязкість і лякливність у соціальних та міжособистісних стосунках.

Мотиви кіберзлочинця є різноманітними. Наприклад, це користь, ігрові, політичні (шпигунство, злочини, спрямовані на підрив фінансової, кредитної політики уряду, дезорганізацію валютної системи країни), хуліганські мотиви, помста, дослідницькі інтереси.

Варто зазначити, що існують різні наукові підходи до класифікації особи кіберзлочинця, а саме залежно від виду злочину, способу вчинення, мотивації тощо. Наприклад, Ткачова О.В. класифікує їх залежно від форми прояву діяння: активні і пасивні. Так, активні кіберзлочинці – це особи, що здійснюють кібертероризм, кіберпереслідування, розсилають погрози застосування фізичного насилля. Пасивним же характерні кіберкрадіжки, кібернандалізм, кібершахрайство. Останні у свою чергу поділяються на: «хакери (hackers); кракери (crackers): «вандали», «жартівники», «зломщики»; кардери (carders); фішери (fishers); спамери (spammers); фрікер (phone + break = phreak); кіберкруки (cybercrooks)» [6, с.201].

Для протидії кіберзлочинності в Україні був створений спеціальний департамент при Національній поліції України – Кіберполіція. Основними завданнями її є: реалізація державної політики у сфері протидії кіберзлочинності; завчасне інформування населення про появу нових кіберзлочинців; впровадження програмних засобів для систематизації кіберінцидентів.

Окрім Кіберполіції, вживають заходів щодо запобігання кіберзлочинності Рада Національної безпеки України, Міністерство внутрішніх справ України, Державна служба спеціального зв'язку і захисту інформації, Служба безпеки України, Державне бюро розслідування, органи прокуратури тощо.

І наостанок варто зазначити декілька заходів віктимологічної профілактики. Зокрема, це дотримуватися звичайних, на перший погляд, але дуже важливих правил: захист персональних даних шляхом надійних паролей (на сайті Кіберполіції навіть є генератор надійних паролей), встановлення антивірусних програм, не використовувати підозрілих веб-

сайтів та не завантажувати з неофіційних джерел файли тощо. Такі прості правила допоможуть зменшити ризик стати жертвою кіберзлочинності.

Висновки. Кіберзлочинність – суспільно небезпечне явище, що являє собою вчинення кримінальних правопорушень у віртуальному просторі (кіберпросторі) за допомогою комп’ютерних систем або шляхом використання комп’ютерних мереж та інших засобів доступу до віртуального простору. Маючи високий рівень латентності, динаміка кіберзлочинності має негативну тенденцію до зростання, в структурі стає більшою частка особливо тяжких злочинів, а географія розповсюдженості кіберзлочинності кожен рік є різною. Таким чином, протидія кіберзлочинності потребує ще більшої уваги задля вироблення дієвої стратегії запобігання.

Список використаних джерел

1. Кримінальний кодекс України від 05.04.2021р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
2. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України від 05.10.2017р. № 2163-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2163-19#Text> (дата звернення: 15.04.2024).
3. Кравцова М. О. Сучасний стан і напрями протидії кіберзлочинності в Україні. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2018. № 2 (19). С. 157.
4. Кримінологія: Загальна та Особлива частини : навч. посібник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін. Харків : Право, 2014. 284 с.
5. Статистика кримінальної протиправності. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://erdr-map.gov.ua/csp/map/index.html#/map> (дата звернення: 15.04.2024).
6. Ткачова О.В., Науменко К.В. Кримінологічна характеристика кіберзлочинця. *Юридичний науковий електронний вісник*. 2018. №2. С. 200-204.

СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОЇ КРИМІНАЛЬНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

У статті наведене кримінологічне поняття кримінальності неповнолітніх, здійснено аналіз основних показників кримінальної протиправності неповнолітніх, а саме динаміки, тенденцій, характеру та структури за останні роки. Досліджувались детермінанти криміналізації неповнолітніх, зокрема в період воєнного стану. Були розглянуті заходи, які спрямовані на боротьбу з кримінальністю неповнолітніх.

Ключові слова: *кримінальність, кримінальність неповнолітніх, динаміка, структура, характер, запобігання кримінальній протиправності неповнолітніх.*

The article presents the criminological concept of juvenile delinquency, analyses the main indicators of juvenile delinquency, namely, dynamics, trends, nature and structure in recent years. The determinants of criminalisation of minors, in particular during martial law, were studied. The measures aimed at combating juvenile delinquency were considered.

Keywords: *criminality, juvenile delinquency, dynamics, structure, nature, prevention of juvenile delinquency.*

Вступ. Сучасний світ стикається зі складнощами, пов'язаними зі зростанням кримінальності серед неповнолітніх. Кримінальність серед молоді є однією з найактуальніших проблем, що порушує громадську безпеку та соціальний порядок. Розуміння стану та тенденцій сучасної кримінальності неповнолітніх має вирішальне значення для розроблення ефективних стратегій запобігання та протидії цьому явищу.

У роботі будуть розглянуті різноманітні аспекти цієї проблеми, типові види кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, а також соціально-правові аспекти боротьби з цим явищем.

Мета даного дослідження полягає в розкритті сутності та обґрунтуванні актуальності проблеми кримінальності неповнолітніх, а також у визначенні шляхів її подальшого вирішення.

Основний зміст. Наразі Україна перебуває на шляху різних соціально-політичних та економічних змін, на жаль, ці зміни торкнулись і криміногенної ситуації в країні. Простежуються негативні процеси у кримінальному середовищі серед неповнолітніх, зокрема, кримінальні правопорушення мають не ситуативний, а умисний характер, містять не дитячу, а дорослу мотивацію. Саме в підлітковому віці більшість рецидивістів та представників організованої злочинності розпочинали свою кримінальну «кар'єру». Така негативна тенденція викликає занепокоєння,

адже кримінальність неповнолітніх є загрозою для нормального розвитку всього суспільства в майбутньому.

Однією з важливих сфер кримінологічних досліджень є кримінальність неповнолітніх. Це пов'язано з тим, що підлітковий вік (14-18 років) є найбільш вразливим у суспільстві. Піддаючись негативному впливу навколишнього середовища, неповнолітні більш схильні до свідомого та добровільного вчинення правопорушень, прагнучи таким чином підтвердити свій соціальний статус серед однолітків [1]. У цьому випадку правопорушення є результатом зовнішньої або внутрішньої втрати соціального контролю, що є дуже поширеним фактором для неповнолітніх.

Спочатку потрібно визначити, що розуміється під поняттям «кримінальність неповнолітніх». Відповідно до ст. 6 Сімейного кодексу України неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [2]. Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Згідно із ч. 1 ст. 34 Цивільного кодексу України повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття) [3].

Варто зазначити, що національне законодавство в цьому питанні відрізняється від приписів міжнародних актів. Так, Конвенція про права дитини передбачає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку [4]. З цим погоджується й Організація Об'єднаних Націй, адже її стандарти передбачають, що будь-яка особа у віці до 18 років вважається дитиною. До речі, в українському законодавстві таке розуміння віку дитинства відбито в Законі «Про охорону дитинства», а саме, відповідно до ст.1, дитина – особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно із законом, застосованим до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше. Також, цим Законом передбачено таке поняття як «діти у конфлікті із законом», але, на жаль, визначення цього терміна в законі не передбачено. Відповідно до ст. 1 Закону дитина, що перебуває у складних життєвих обставинах, – дитина, яка потрапила в умови, що негативно впливають на її життя, стан здоров'я та розвиток у зв'язку з інвалідністю, тяжкою хворобою, безпритульністю, перебуванням у конфлікті із законом, залученням до найгірших форм дитячої праці, залежністю від психотропних речовин та інших видів залежності, жорстоким поводженням, зокрема домашнім насильством, ухилянням батьків, осіб, які їх замінюють, від виконання своїх обов'язків, обставинами стихійного лиха, техногенних

аварій, катастроф, воєнних дій чи збройних конфліктів тощо, що встановлено за результатами оцінки потреб дитини [5].

Відповідно, до п. 12 ч. 2 ст. 3 Кримінального процесуального кодексу України, неповнолітня особа – малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років [6].

Кримінальний кодекс України такого визначення не містить. Неповноліття розглядається в кримінальному праві, як ознака, що впливає на реалізацію кримінальної відповідальності за кримінальні правопорушення вчинені такими особами (вік від 14 до 18 років), а також визначає інші кримінально-правові заходи, які можуть застосовуватись до цих осіб (вік з 11 до 18 років) [7].

Необхідно відрізнити поняття «кримінальність неповнолітніх» від суспільно небезпечних вчинків дітей до 14 років, а також таких понять як «молодіжна», «підліткова», «юнацька», «дитяча» кримінальність, в силу того, що ці поняття містять медичне, психологічне та педагогічне підґрунтя. Це групи кримінальних правопорушень, які вчиняються неповнолітніми в різні періоди соціалізації дитини, які не закріплюють юридичний статус дитини, передбачений Сімейним кодексом України.

Отже, кримінальна протиправність неповнолітніх – складне соціальне історично обумовлене явище, яке являє собою сукупність кримінальних правопорушень, учинене особами від 14 до 18 років за певний період часу на певній території [8, с. 218].

Кримінальна протиправність неповнолітніх характеризується досить високим рівнем латентності. Спочатку діяння неповнолітнього розцінюються як дитячі пустощі, тому правоохоронні органи не повідомляються про такі діяння особи. На думку багатьох експертів, рівень підліткової злочинності в три-чотири рази перевищує рівень реєстрації [9]. Враховуючи цей факт, слід додати, що реєстрація тяжких злочинів, скоєних неповнолітніми (наприклад, вбивства, пограбування, розбійні напади), є більш точною та ефективною.

Багато криминологів сходяться на думці, що ті, хто скоїв правопорушення в дитинстві, з більшою ймовірністю вчинять правопорушення в подальшому житті, що ускладнює їхню реабілітацію і є резервом для повторного вчинення правопорушень. Варто зазначити, що негайне застосування профілактичних заходів до молодих людей, які

вчиняють правопорушення, може запобігти формуванню у дітей схильності до правопорушень.

Для того, щоб зрозуміти загальний рівень кримінальної протиправності, необхідно проаналізувати ситуацію та тенденції щодо виявлення та розкриття кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми за останні роки, використовуючи статистичні дані Офісу Генерального прокурора. Отже, відповідно до статистичних даних в 2020 році всього кримінальних правопорушень неповнолітніми було вчинено – 2820, 2021 році – 2492. В період воєнного стану ці показники зменшилися: 2022 рік – 1291, а в 2023 році зареєстровано 1638 кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми, що пояснюється тим, що з початком війни значно зменшилася в цілому кількість дітей в Україні. Аналізуючи структуру кримінальної протиправності неповнолітніх за видами кримінальних правопорушень, можна встановити висновок, що «лідером» стали кримінальні правопорушення проти власності: 2020 р. – 2080, 2021 р. – 1793, 2022 р. – 820 та в 2023 р. – 1013. Дві третини всіх злочинів становлять крадіжки, і майже кожен десятий неповнолітній правопорушник є грабіжником. На другому місці кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я: 2020 р. - 409; 2021р. – 403; 2022 р. – 274; 2023 р. – 345. Та третьому місці – кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспортного засобу: 2020 р. – 313, 2021 р. – 238, 2022 р. – 115, 2023 р. – 158 [9], зокрема більшість з них – корисливого типу – незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 284 КК України). Крім того, досить вагоме місце в структурі кримінальності неповнолітніх займають кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів (6% у 2022, 2023 роках і 4% в 2021 році) та проти громадського порядку і моральності (3% у 2021, 2022 роках та 4% у 2023 році). При тому майже всі зареєстровані випадки – це хуліганство (ст. 296 КК України). Всіх інших кримінальних правопорушень, що вчиняються неповнолітніми, в структурі – невелика частка, яка становить від 3% до 5% за останні три роки. Отже бачимо, що структура кримінальності неповнолітніх є дещо специфічною, що можна пояснити як віком притягнення до кримінальної відповідальності (з 14 років якраз за вказані види кримінальних правопорушень і настає кримінальна відповідальність), так і мотивацією вчинення кримінальних правопорушень неповнолітніми.

Характер кримінальності – це показник, який вказує на загальну кількість тяжких та особливо тяжких злочинів у структурі всієї кримінальності. Попрацювавши зі статистичними даними, можна зробити такий висновок: в 2020 р. зареєстровано тяжких злочинів, вчинених неповнолітніми – 1281, особливо тяжких – 53; 2021р. тяжких – 1116, особливо тяжких – 41; 2022 р. тяжких – 776, особливо тяжких – 57. З кожним роком, ми бачимо, що абсолютні показники падають, але в 2023 р. вони зростають: тяжких – 1068 та особливо тяжких кримінальних правопорушень, вчинених неповнолітніми особами – 86. Однак, відносний показник – характер кримінальності неповнолітніх – змінюється з 60% у довоєнний час (2021 р.) до 64% у 2022 р. та 68% у 2023 р.

Розглядаючи наведені дані, ми можемо побачити, що в період війни (2022-2023 рр.) різні показники кримінальності неповнолітніх в деякій мірі змінюються порівняно з довоєнним часом. Це пов'язано з тим, що війна змінила звичний порядок суспільства, знижуючи рівень безпеки та стабільності, що призвело до зростання соціальних проблем, таких як безробіття, бідність, які часто є детермінантами вчинення кримінальних правопорушень і серед неповнолітніх в тому числі. Сприяє кримінальності неповнолітніх відсутність нагляду та контролю з боку батьків чи осіб, які їх замінюють, так як багато дітей втратили своїх батьків через бойові дії. Вплив пропаганди, який є маніпулятором спонукання до вчинення кримінально протиправних діянь, агресія, яку діти можуть спостерігати навкруги, поширення зброї, також є вагомими детермінантами кримінальності неповнолітніх. Щоб зменшити кримінальність неповнолітніх під час війни потрібно впроваджувати такі заходи, як соціальна підтримка для сімей, забезпечення освіти, дозвілля та надання психологічної допомоги дітям.

Аналіз структури кримінальності неповнолітніх свідчить про необхідність постійного моніторингу цього питання та пошуку шляхів запобігання таким правопорушенням.

Для того, щоб рівень кримінальності неповнолітніх не зростав з кожним роком, щоб ми не спостерігали негативні тенденції кримінальності неповнолітніх, зокрема збільшення частки тяжких, особливо тяжких злочинів, варто проводити діяльність щодо запобігання цьому негативному явищу, яке може мати прямий вплив на інші види кримінальності в майбутньому.

Проблеми кримінальності неповнолітніх завжди були під контролем держави, яка у свою чергу, впроваджувала різноманітні стратегії щодо нагляду за кримінальністю серед осіб, що не досягли 18 років. Перш за все, приймаються різні закони та положення, які регулюють поведінку неповнолітніх та встановлюють відповідальність за вчинення кримінального правопорушення. Звісно ж, існують кримінологічні заходи протидії кримінальності неповнолітніх, які узгоджуються зі спеціальними суб'єктами щодо усунення та мінімізації дії криміногенних факторів. Система ювенальної юстиції може застосовувати програми реабілітації та виховання, а також альтернативні форми покарання.

Відповідно до положень Закону України «Про органи і служби у справах з неповнолітніми» суб'єктами запобігання злочинності неповнолітніх є такі державні органи: Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту; служби у справах дітей, створені при органах місцевої виконавчої влади; відділи кримінальної поліції у справах дітей органів внутрішніх справ; центри медико-соціальної реабілітації; служби у справах дітей; центри соціально-психологічної реабілітації та інші [11]. Важливим спеціалізованим суб'єктом в сучасній Україні, на який покладається основне завдання – запобігання кримінальності серед молоді є ювенальна поліція – це спеціалізована група правоохоронних органів, яка спеціалізується на роботі з підлітками та молодіжжю.

Існують заходи загальносоціального запобігання кримінальності неповнолітніх, які спрямовані на підвищення соціального захисту сімей з дітьми, збільшення матеріальної допомоги дітям-сиротам і дітям-інвалідам. Вони націлені на зменшення протиріч і стабілізацію соціально-економічних, політичних, морально-психологічних, правових відносин у державі і суспільстві.

Важливу роль відіграють освітні кампанії, які здійснюють розвиток місцевих молодіжних спільнот, направляючи неповнолітнього на шлях законослухняного громадянина України. Варто більше створювати культурних закладів, які відіграють запобіжну роль, зокрема, центри юнацької творчості, спортивні гуртки та секції. Кримінологи вважають безцільне марнування часу і неструктуроване дозвілля неповнолітніх негативним чинником, який впливає на підвищення рівня кримінальності. Навпаки, «свідоме» дозвілля може утримувати їх від деліктних вчинків. Проте це дуже часто залежить від конкретних форм проведення вільного

часу і, безперечно, не може бути панацеєю від деліктних форм поведінки. Відомо, що чимало кримінальних правопорушень вчиняються заради розваги або бажання пережити «гострі відчуття».

Слід звернути увагу на те, що громадські організації також зможуть допомогти у протидії кримінальності неповнолітніх. Великої ваги набуває виховання шанобливого ставлення до пам'яток культури та національних надбань.

Враховуючи всі факти, можна визначити механізми, які регулюють і нейтралізують кримінальність неповнолітніх. Для ефективного запобігання кримінальності необхідна система, що базується на принципах суспільних цінностей, стабільного та здорового морального стану сім'ї, відповідної правової бази та правового виховання.

Висновки. Узагальнюючи підходи як національного, так і міжнародного законодавства щодо визначення поняття «кримінальність неповнолітніх», можна сформулювати таку дефініцію: це складне соціальне історично сформоване явище, яке являє собою кримінальну активність дітей у віці від 14 до 18 років, і виявляється у сукупності кримінальних правопорушень, вчинених за певний період часу на певній території.

Сьогодні, в умовах війни, показники кримінальності неповнолітніх змінюються, і не в кращу сторону порівняно з довоєнним часом, тому проблема є гострою в нашому суспільстві.

Основними причинами кримінальності неповнолітніх є соціальні та економічні чинники, вплив сім'ї, школи та медіа, а також доступність нових технологій. Тому для запобігання кримінальності серед молоді необхідно розробити комплексні соціально-правові заходи, спрямовані на вирішення цих проблем.

Важливою складовою стратегії боротьби з кримінальністю серед неповнолітніх є законодавче регулювання, роль правоохоронних органів, освітніх та соціальних установ у вихованні та попередженні правопорушень, а також реалізація програм та проєктів з реабілітації та реінтеграції молодих правопорушників.

У підсумку, вирішення проблеми кримінальності серед неповнолітніх потребує комплексного підходу та спільних зусиль усього суспільства. Це вимагає системної роботи з дітьми та молоддю, підтримки та розвитку освіти, а також зміни у суспільних структурах та цінностях, спрямованих на

підтримку та захист прав індивідуальної особистості кожного неповнолітнього.

Список використаних джерел

1. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність. *Вісник Верховного Суду України*. 2003. № 4. с. 41
2. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № № 2947-III: станом на 1 січня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#n46> (дата звернення: 30.03.2024).
3. Цивільний кодекс України від 16.02.2003 р. № № 435-IV: станом на 8 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#top> (дата звернення: 30.03.2024).
4. Конвенція про права дитини: конвенція від 20.11.1989 р.: станом на 16 листопада 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 30.03.2024).
5. Закон України "Про охорону дитинства": Закон України від 26.05.2001 р. № № 2402-III : станом на 5 жовтня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#top> (дата звернення: 30.03.2024).
6. Кримінальний процесуальний кодекс від 13.05.2012 р. № № 4651-VI : станом на 28 березня 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.03.2024).
7. Мусиченко О.М., Шурдук І.В. Система примусових кримінально-правових заходів щодо неповнолітніх. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2019. №2. С. 50-54.
8. Пилипась В. Стан і тенденції сучасної кримінальної протиправності неповнолітніх. *Новітні кримінально-правові дослідження – 2021 : Альманах наукових праць* / за ред. проф. Є.Л. Стрельцова, проф. О.В. Козаченка, PhD О.М. Мусиченко. Миколаїв : МПП НУ ОЮА, 2021. С. 214-223.
9. Закалюк А. П. Курс сучасної Української кримінології: теорія і практика. У 3 кн. К. Видавничий дім "Ін Юре", 2007. С. 467.
10. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування. Головна – Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 30.03.2024).
11. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закон України від 24.01.1995 р. № № 20/95-ВР : станом на 3 серпня 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 30.03.2024).

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМКИ ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті визначено основні напрямки боротьби з організованою злочинністю, що передбачені чинним національним законодавством. Здійснено огляд офіційної статистики щодо кількості виявлених організованих груп оперативними підрозділами правоохоронних органів та кількості організованих груп, щодо яких розслідувано кримінальні провадження. Обґрунтовано наявність правової прогалини та колізії з посиланням на Закон України «Про Національну поліцію». Запропоновано власні пріоритетні напрямки протидії організованим злочинностям з конкретизацією необхідності їх застосування.

Ключові слова: *організована злочинність, офіційна статистика, напрямки протидії, правоохоронні органи.*

The article specifies the main directions of combating organized crime provided for by the current national legislation. A review of official statistics was carried out regarding the number of organized groups identified by operational units of law enforcement agencies and the number of organized group in respect of which criminal proceedings were investigated. The existence of a legal gap and conflict with reference to the Law of Ukraine «On the National Police». Own priority areas of countermeasures with specification of the need for their application are proposed.

Key words: *organized crime, official statistics, countermeasures, police.*

Вступ. Досить серйозною проблемою в сучасній Україні, а особливо в умовах воєнного стану залишається питання інертності протидії організованим злочинностям і кримінальній протиправності загалом. Офіційні статистичні дані, що містяться на вебсайті Офісу Генерального прокурора, свідчать про велику кількість наявної латентності серед виявлених організованих груп та щодо яких розслідувано кримінальні провадження. Очевидно, що та статистика, яка є, не дає повного уявлення про всі кримінальні правопорушення та їх кількість, що вчиняються організованими групами осіб, спосіб їх вчинення та ефективність засобів стримування кримінально-протиправної поведінки. Тому, даний аспект потребує наукового дослідження та надання рекомендацій щодо оновлення галузевого законодавства, що є морально застарілим, та пріоритетних напрямків протидії організованим злочинностям в сучасній Україні.

Основний зміст. Наявність Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30.06.1993 р., на жаль, не має жодного ефективного впливу на боротьбу і протидію формування, а послідовно і розвитку досліджуваного об'єкта. В ст. 6

вищезазначеного нормативно-правового акта передбачено основні напрямки боротьби з організованою злочинністю:

- 1) створення правової основи, організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби з організованою злочинністю, організація міжнародного співробітництва у цій сфері;
- 2) виявлення та усунення або нейтралізація негативних соціальних процесів і явищ, що породжують організовану злочинність та сприяють їй;
- 3) запобігання нанесенню шкоди людині, суспільству, державі;
- 4) запобігання виникненню організованих злочинних угруповань;
- 5) виявлення, розслідування, припинення і запобігання правопорушенням, вчинюваним учасниками організованих злочинних угруповань, притягнення винних до відповідальності;
- 6) забезпечення відшкодування шкоди фізичним та юридичним особам, державі;
- 7) запобігання встановленню корумпованих зв'язків з державними службовцями та посадовими особами, втягненню їх у злочинну діяльність;
- 8) протидія використанню учасниками організованих злочинних угруповань у своїх інтересах об'єднань громадян і медіа;
- 9) запобігання легалізації коштів, здобутих злочинним шляхом, використанню суб'єктів підприємницької діяльності для реалізації злочинних намірів [1].

Стратегією воєнної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 25.03.2021 р. визначається, що на глобальному рівні основними аспектами воєнної безпеки є руйнування створеної після Другої світової війни системи міжнародної безпеки, підвищення рівня невизначеності і непередбачуваності безпекового середовища, яке характеризується поширенням міжнародного тероризму та злочинності, загрозою розповсюдження зброї масового ураження.

Ця проблема потребує комплексного підходу, в даному випадку тимчасові заходи змінити наявну ситуацію на краще не зможуть. Успішна протидія організованій злочинності потребує продовження удосконалення галузевого законодавства, інституційно-організаційних змін у правоохоронній системі, і найголовніше – подолання прихильності до правового нігілізму серед осіб, які займають державні посади в органах державної влади і місцевого самоврядування та суспільства в цілому. Тільки за таких умов може бути мінімізована діяльність організованої злочинності. Тому, визначимо пріоритетні напрями протидії організованій злочинності в сучасній Україні. Так, до них належить :

1) Здійснення підвищення професійного рівня працівників правоохоронних органів задля попередження розвитку організованої злочинності та протидії її діяльності. Насамперед, мова йде про постійне підвищення фахового рівня особового складу правоохоронних органів, взаємодія з іноземними колегами, що супроводжується спільною участю у міжнародних програмах, проведення операцій та навчально-підготовчих заходів.

Законодавець визначає систему органів, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю. До них віднесено: органи Національної поліції і Служби безпеки України; прокуратури України; органи доходів і зборів, органи Державної прикордонної служби України та органи державного фінансового контролю; органи і установи виконання покарань та слідчі ізолятори; розвідувальний орган Міністерства оборони України; Служба зовнішньої розвідки України; Державне бюро розслідувань; Національне антикорупційне бюро України; Бюро економічної безпеки України. Для виокремлення провідного державного органу із зазначенням необхідності удосконалення правового механізму протидії розвитку організованої злочинності, проаналізуємо статистичні дані, опубліковані на вебсайті Офісу Генерального прокурора (Табл. 1, 2, 3) [2] щодо кількості організованих груп, які були виявлені, в тому числі оперативними підрозділами правоохоронних органів та розслідувано кримінальні провадження за останні три роки (два останні звітні періоди супроводжуються наявністю прямого посягання на територіальну цілісність, суверенітет, державність та національну безпеку України).

Таблиця 1. Кількість організованих груп, які були виявлені, в тому числі оперативними підрозділами правоохоронних органів та щодо яких розслідувано кримінальні провадження у 2021 році.

Орган, який здійснює боротьбу з організованою злочинністю	Кількість організованих груп, щодо яких розслідувано кримінальні провадження	Кількість організованих груп, які були виявлені оперативними підрозділами правоохоронних органів
Національна поліція	387	353
Органи безпеки	20	36

Органи, що здійснюють контроль за додержання податкового законодавства	21	9
ДБР	24	0
НАБУ	2	2

Таблиця 2. Кількість організованих груп, які були виявлені, в тому числі оперативними підрозділами правоохоронних органів та щодо яких розслідувано кримінальні провадження у 2022 році.

Орган, який здійснює боротьбу з організованою злочинністю	Кількість організованих груп щодо яких розслідувано кримінальні провадження	Кількість організованих груп, які були виявлені оперативними підрозділами правоохоронних органів
Національна поліція	324	269
Органи безпеки	10	27
БЕБ	0	0
ДБР	20	1
НАБУ	1	1

Таблиця 3. Кількість організованих груп, які були виявлені в тому числі оперативними підрозділами правоохоронних органів та щодо яких розслідувано кримінальні провадження у 2023 році.

Орган, який здійснює боротьбу з організованою злочинністю	Кількість організованих груп щодо яких розслідувано кримінальні провадження	Кількість організованих груп, які були виявлені оперативними підрозділами правоохоронних органів
Національна поліція	377	364
Органи безпеки	22	41
БЕБ	11	1
ДБР	32	7
НАБУ	1	1

З огляду на зазначену статистику – Національна поліція займає провідне місце серед суб'єктів, яким надано повноваження на здійснення протидії організованій злочинності. Створення у 2016 році департаменту «КОРД», що діє у складі поліції особливого призначення започаткувало значні зміни у виявленні організованих груп. Основним завданням «КОРД» є здійснення заходів у сфері протидії злочинності, які пов'язані з підвищеною загрозою для життя і здоров'я поліцейських, високою ймовірністю збройного опору та передбачають, що поліцейські повинні мати високий рівень фізичної підготовленості, професійної майстерності та вміння впевнено діяти в екстремальних умовах. Дійсно, якщо порівнювати загальну кількість виявлених організованих груп у 2016 (становить 133 організованих груп) [2], 2017 (виявлено 205 організованих груп) [2] та 2021, 2022, 2023 роках (див. Табл. 1, 2, 3) показники є парадоксальними, і це не означає, що кількість організованих груп збільшилась, дані свідчать про виявлення латентної організованої злочинності. Звісно, стверджувати, що в умовах сьогодення кількість кримінальної протиправності зменшилась є протиріччям дійсності, проте, це початковий крок для більшого виявлення та тотальної протидії організованій злочинності в Україні.

Активно розвивається діяльність кіберполіції, що виступає засобом протидії як організованій злочинності, так і кримінальності загалом. Особливо в умовах повномасштабної війни держава-агресор активно застосовує масові кібератаки на українські реєстри, підприємства, що забезпечують життєдіяльність суспільства, держави, а також є основою національної економіки. Тому, підрозділи кіберполіції долучені до забезпечення кібероборони України та виконання завдань з кіберборотьби проти збройної агресії російських військ. Зокрема, кіберполіцією у 2023 році забезпечено блокування близько 2,9 тисяч важливих інформаційних ресурсів рф та рб (урядових сайтів, банківської та медіасфери, авіап перевезень тощо). Постійно здійснюються заходи з блокування російських ресурсів, які поширюють фейки та пропаганду в інформаційному просторі за допомогою платформи «BRAMA» (до ребрендингу – «StopRussia|MRIYA»), де майже 180 тисяч осіб успішно протидіють джерелам дезінформації рф [3, с. 5].

2) Удосконалення та прийняття галузевого законодавства. Законодавець покладає на керівника повноваження, що визначені Законом України «Про Національну поліцію», зокрема, п. 3. ч. 1 ст. 22 внесення на розгляд Міністра внутрішніх справ України пропозиції щодо забезпечення формування державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і

порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, надання поліцейських послуг. Якщо підійти зі сторони логіки та наукового погляду, то дане положення є цілком не зрозумілим, та виконання повноваження виявляється неможливим. На чому мають ґрунтуватися такі пропозиції керівника Національної поліції, якщо, в цілому, відсутнє нормативне визначення аналітичної та інформаційної діяльності щодо вироблення пропозиції? А також, цікавим є те, що якщо пропозиції щодо формування державної політики у сфері протидії злочинності, в тому числі і організованої як структурної складової загальної, вносяться Міністру внутрішніх справ, то чому серед повноважень останнього відсутні положення щодо розгляду, врахування, затвердження цих пропозицій. Тобто, по суті, наявна в комплексі правова прогалина і колізія. Національному законодавцю варто звернути на зазначене увагу і терміново подолати прогалину і усунути колізію.

Як спосіб подолання наявної проблеми, можна зазначити і запропонувати внести зміни до Закону України «Про Національну поліцію» і сформуванню окремих розділів, що буде присвячений протидії злочинності. Такий шлях є доречним і набагато зрозумілішими будуть напрями протидії для працівників Національної поліції.

3) Основою для розвитку будь-якої кримінальної протиправності є наявність високого рівня корупції. Пріоритетним напрямом є реальна боротьба з корупцією в органах державної влади та місцевого самоврядування. Запровадження найжорсткішого контролю та кримінальної відповідальності за їхню діяльність з боку правоохоронних органів, тобто, в даному випадку йдеться про виконання принципу невідворотності відповідальності. Наголошується про обов'язковість дотримання правоохоронними органами в процесі контролю та викриття корупції виключно принципу законності, будь-який відступ від норм права вважатиметься сприянням корупційним зв'язкам.

4) Проведення навчання серед працівників правоохоронних органів шляхом моделювання ситуацій, коли їм пропонується прийняття неправомірної вигоди. Даним способом виключається одразу два складники: 1) формування особистого алгоритму дії у разі отримання пропозиції неправомірної вигоди (інтелектуальний критерій); 2) відсіювання та покарання корумпованих державних службовців (юридичний критерій).

5) Стимулювання подолання «тіньової економіки». Оптимізація податкових та митних органів, процесу оподаткування, тим самим формування довіри підприємців щодо «прозорості» підприємницької діяльності та сплати податків. Малий та середній бізнес має стати основним важелем формування національної економіки, побудови інвестиційного клімату в Україні тощо. Гарантування для підприємств в процесі сплати податкових зобов'язань відсутності неправомірного втручання у підприємницьку діяльність зі сторони органів контролю за дотриманням податкового законодавства та правоохоронних органів. Добросовісна та вільна конкуренція як складовий елемент системи гарантій де, в разі кримінально-протиправного посягання на охоронювані законом права, присутність належного реагування та притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які свідомо нехтують правилами поведінки. За умов «прозорості» підприємницької діяльності представникам організованої злочинності дуже важко протистояти державі і приховувати свою протиправну діяльність.

6) Потрібно невідпинно здійснювати превентивну роботу в суспільстві. Правове виховання має вагомий внесок в процесі протидії вчинення організованої злочинності. Він проявляється у формулювання «Знання як протидія і прогнозування загроз» – спрямовування діяльності на підвищення знань, отриманих на різних рівнях боротьби з організованою злочинністю. Даний напрям полягає в прагненні сприяти розвитку правової свідомості населення, рівня знань як засобу передбачення суспільно-небезпечних явищ, які сприяють організованій злочинності. Знання ситуації, алгоритму дій при виявленні кримінальної протиправності, напрямків протидії, новизни кримінальної дійсності з використанням сучасних тенденцій має важливе значення в боротьбі з організованою злочинністю.

Налагодження якісної системи соціально-виховних заходів, які застосовуються за рішенням суду до засуджених органами пробації. Удосконалення методики профілактики та попередження вчинення нових кримінальних правопорушень, особами, що раніше були засуджені для покращення кримінологічного особистісного портрету правопорушника, що діяв у складі організованої групи.

7) Продовження застосування і удосконалення сучасних технологій, які можуть відповісти на виклики організованої злочинності ХХІ століття. В даному випадку мова йде про підтримку кіберполіції, міжнародного співтовариства з країнами Європейського Союзу. Важливим видається

вдосконалення системи електронних закупівель товарів, робіт та послуг за кошти централізованого та децентралізованого бюджетів, здійснення процесу закупівель розпочинаються лише після перевірки обґрунтованості такої потреби. Діджиталізація закупівель зменшує присутність «людського фактору», що в окремих випадках спрямований на отримання неправомірної вигоди і тим самим створює сприятливе середовище для розвитку та вільної діяльності організованої злочинності.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що зважаючи на становище в державі та серед суспільства, під час збройної агресії, вчинення міжнародних кримінальних правопорушень, від яких кожен день потерпає українська нація, зобов'язує законодавця проаналізувати наявне чинне законодавство, що сприяє покращенню здійснення боротьби з організованою злочинністю та визначенню пріоритетних напрямків протидії, адже організована злочинність є складовою злочинності в цілому. Внесення змін до законодавства в умовах гострої необхідності для чіткої регламентації повноважень працівників правоохоронних органів в частині забезпечення протидії злочинності, відсіювання корумпованості в органах державної влади і місцевого самоврядування, вихід з «тіні» економіки, правове виховання населення України, розробка нових стратегій протидії, подолання прогалини та усунення законодавчої колізії. Ці фактори є основою безперервної протидії кримінальній протиправності, запропоновані в дослідженні напрямки заслуговують мати місце серед майбутнього рекодифікованого законодавства.

Список використаних джерел

1. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3341-12/conv#Text> (дата звернення: 08.04.2024)
2. Про результати боротьби з організованими групами та злочинними організаціями за 2016, 2017 2021, 2022, 2023 роки / вебсайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-rezultati-borotbi-z-organizovanimi-grupami-ta-zlochinnimi-organizaciyami-2> (дата звернення: 07.04.2024)
3. Звіт Національної поліції України про результати роботи у 2023 році: річні звіти / офіційний вебпортал Національної поліції. 2023. – 12 с. URL: https://media-www.npu.gov.ua/npu-pre-prod/sites/1/Docs/Dialnist/Richni_zvity/zvit_NPU_2023.pdf

ОКРЕМІ КРИМІНОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВОЇ КРИМІНАЛЬНОСТІ

У даній статті проаналізовано поняття і ключові ознаки військової кримінальності, розкрито значення даного феномену для кримінологічної науки. Розглянуто різноманітні кримінологічні аспекти, такі як причини виникнення кримінальності серед військовослужбовців, особливості її прояву у військовому середовищі, тенденції та динаміка кримінальності у Збройних Силах України. Крім того, в роботі розглянуті можливі шляхи запобігання кримінальності в армії та пропоновані заходи для підвищення ефективності контролю та протидії кримінальності у військових структурах.

Ключові слова: *аналіз, кримінологічний аналіз, військова кримінальність, детермінанти військової кримінальності, запобігання.*

This article analyzes the concept and key features of military criminality and reveals the significance of this phenomenon for criminological science. Various criminological aspects are considered, such as the causes of criminality among military personnel, the peculiarities of its manifestation in the military environment, trends and dynamics of criminality in the Armed Forces of Ukraine. In addition, the paper examines possible ways to prevent crime in the army and proposes measures to improve the effectiveness of control and counteraction to crime in military structures.

Keywords: *analysis, criminological analysis, military criminality, determinants of military criminality, prevention.*

Вступ. У сучасному геополітичному контексті військова сфера стає сценою не лише збройних конфліктів та війн, але й специфічної кримінальної діяльності, яка викликає серйозні загрози для безпеки та стабільності. Зростання транснаціонального тероризму, нелегальний обіг зброї та наркотиків, корупція військових структур та інші прояви кримінальної активності у військовому середовищі стають предметом серйозного обурення та занепокоєння.

Мета даної роботи – здійснити кримінологічний аналіз сучасної військової кримінальності. Об'єктом дослідження вступають різноманітні аспекти кримінальної діяльності, пов'язаної з військовими силами, їх персоналом, а також діяльністю учасників війни або залучених до військових конфліктів.

Основний зміст. Перш ніж почати аналіз кримінальності у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), слід зазначити, що стаття 65 Конституції України визнає обов'язок громадян України захищати Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, шанувати державні символи. Відповідно, громадяни України проходять військову службу у ЗСУ та інших військових формуваннях відповідно до закону [1].

З моменту здобуття Україною незалежності багато вчених зосередили свої зусилля на дослідженнях кримінальності у ЗСУ: П.П. Богуцький

[2, с. 67–72], В.М. Білоконев [3, с. 231], В.В. Бабаніна [4, с. 309–318], І.Г. Богатирьов [5, с. 8–12], І.В. Боднар [6, с. 184–186], В.В. Бондарєв [7, с. 20], В.І. Касинюк [3], М.Б. Головка [8, с. 24–29], І.М. Коропатнік [9, с. 138–140], Є.Л. Стрельцов [10, с. 340], О.С. Ткачук [11, с. 17], М.С. Туркот [12, с. 246], С.О. Харитонов [13, с. 328], І.О. Харь [14, с. 138–174].

Недостатній рівень дослідження проблеми кримінальності у ЗСУ та ефективності заходів її запобігання у військових частинах вкрай негативно впливає на функціонування ЗСУ та виконання поставлених перед ними державних завдань. Давня потреба в удосконаленні законодавства щодо запобігання кримінальності у ЗСУ також підвищує актуальність цього питання.

Проблема кримінальності в ЗСУ має значний вплив на формування соціально-політичного, правового та економічного середовища в країні. Це також опосередковано впливає на обороноздатність та національну безпеку держави.

Про значення деяких понять у житті людини відомий французький мислитель Р. Декарт, розмірковуючи над значенням понять у житті людини, зазначав, що, визначивши значення слів, ми можемо усунути багато помилок у нашому світі. Ці дискусії вказують на наступну важливість і непересічну наукову цінність розробки концепцій у конкретних галузях знань і темах, у тому числі у сфері кримінологічних досліджень.

Визначення поняття кримінальних правопорушень проти військового порядку є, без перебільшення, методологічно важливим адже допомагають:

- а) з'ясувати зміст та матеріальну природу таких деліктних діянь;
- б) окреслити місце цих правопорушень у структурі воєнних злочинів;
- в) з'ясувати загальний характер (загальні ознаки) цих кримінальних правопорушень;
- г) деталізувати їх типові відмінності (ознаки);
- д) з урахуванням попередніх двох пунктів визначити спільні риси наступних кримінальних правопорушень.

Розпад Радянського Союзу і здобуття Україною незалежності в 1991 році не забезпечили уникнення консервативних систем, таких як військова. Те, що залишилося у спадок від Радянського Союзу, змусило новий уряд діяти наступним чином:

- 1) реорганізувати систему управління в Збройних силах;
- 2) дослідити вплив державних та ідеологічних структур на матеріальне оснащення Збройних сил;

3) забезпечити захист країни від агресорів та перехід до нових форм оборони тощо.

Як справедливо стверджують М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк та І.М. Мельник, такі дії негативно вплинули на кримінально-правовий статус військовослужбовців. Багато хто дезертирував з армії, інші вдавалися до крадіжок, грабежів та інших правопорушень. Наприклад, у 1991 році було зареєстровано 31 260 злочинів, скоєних військовослужбовцями; у 1992 році (коли кількість військовослужбовців зменшувалася) ця цифра становила 40 315, тобто збільшилася на 29% [15, с. 40].

Численні дослідження і статистика свідчать, що з 2001 року кількість насильницьких інцидентів в українських Збройних силах, правоохоронних органах та інших військових установах зменшується, хоча і дуже повільно.

Так, за даними військової прокуратури за останнє десятиліття загальна кількість насильницьких злочинів, скоєних військовослужбовцями, зменшилася на 32,2%, а військових кримінальних правопорушень – на 31%. Водночас частка загальнокримінального насильства (тобто насильства проти цивільних осіб) у структурі насильницьких злочинів, скоєних військовими, зросла з 46,7% до 54,8%.

Не викликає сумнівів, що ефективні заходи із запобігання, стримування, припинення та виправлення військових кримінальних правопорушень мають ґрунтуватися на глибокій науковій базі, яка дозволяє детально проаналізувати феномен «військової кримінальності». У ньому розглядається їхня структура та динаміка, оцінюється потенційна та реальна шкода, а також окреслюються перспективні шляхи подолання таких соціально-правових відхилень [16, с. 3].

Більше того, рівень кримінальності в суспільстві має великий вплив на прояви кримінальності в Збройних Силах України. Це проявляється у поширенні нестатутних відносин, ухиленнях від військової служби та крадіжках зброї, боєприпасів і вибухових речовин, в тому числі зі складів військових частин. Вітчизняні криміналісти мають справу з різними типами правопорушень [17, с. 122–125].

Сьогодні Україна переживає серйозну соціально-економічну трансформацію у ситуації, коли багато сфер життя криміналізовані як на рівні масових явищ, так і на рівні міжособистісних стосунків.

Кримінальність у військових структурах може серйозно підривати обороноздатність країни та загрожувати національній безпеці. Кримінальні правопорушення, пов'язані з крадіжками зброї та іншого військового

обладнання, можуть призвести до серйозних наслідків, включаючи збройні конфлікти та терористичні акти.

Знання про кримінальність у ЗСУ дозволить:

- по-перше, платникам податків знати реальний розмір збитків, завданих військовослужбовцями кримінально протиправними діями;
- по-друге, держава, знаючи ціну вчиненого кримінального правопорушення, зможе не тільки повноцінно планувати доходи та видатки бюджету країни, а й здійснювати ефективну розробку загальнодержавних програм регіональної профілактики та боротьби з кримінальністю в ЗСУ;
- по-третє, потрібно розглянути фактори, що спричинили формування нової стратегії кримінально-правової політики, яка має на меті гарантувати ефективний захист прав і свобод громадян [18, с. 114–120].

Негативний вплив кримінальності в армії становить серйозну загрозу стабільності, що значно впливає не лише на ЗСУ, але й на загальну національну безпеку країни. Зростання рівня національної безпеки має прямий взаємозв'язок з можливістю використання армії як ефективного інструменту для вирішення внутрішніх і зовнішніх викликів [19].

Ключовими характеристиками кримінальності в ЗСУ є: по-перше, зростання кількості випадків кримінальних порушень, вчинених військовослужбовцями, що спостерігається в контексті загальної динаміки кримінальності в цілому по країні; по-друге, важливим аспектом є зростання кількості прихованих кримінальних правопорушень у Збройних Силах України; по-третє, існує проблема недостатнього соціально-правового контролю з боку керівництва ЗСУ над таким видом кримінальності; по-четверте, важливо враховувати вплив зовнішніх факторів на кримінальність у ЗСУ, які перетинаються з внутрішніми детермінантами.

Вчені-кримінологи, політики, журналісти і громадяни, розглядають проблему кримінальності з різних позицій, виробляють власні теорії та знаходяться у пошуку ефективних шляхів боротьби з нею.

Відсутність конкретної статистики та достовірних даних про збитки внаслідок кримінальних правопорушень ускладнює аналіз ситуації. Статистика, яка зазвичай використовується, не відображає повний обсяг кримінальності та її наслідків для суспільства.

Для вирішення цієї проблеми Р.С. Веприцьким пропонується розробка узагальненої методики обчислення вартості кримінальності та проведення її для різних видів кримінальних правопорушень. Це допоможе

отримати більш об'єктивні дані і сприятиме формуванню більш точної стратегії протидії кримінальності в Україні [20, с. 31].

Нестабільна ситуація в Україні на світовій політичній та економічній аренах призвела до зростання криміногенної ситуації як у країні в цілому, так і в ЗСУ. За останні роки в ЗСУ став помітно зростати обсяг кримінальних правопорушень, зокрема виявлено різке збільшення тяжких злочинів, що є особливо тривожним. За період з 2014–2020 рр. кількість вчинених у ЗСУ військових кримінальних правопорушень становила майже 30 000, це зокрема пропаганда війни, розв'язування та ведення агресивної війни, порушення законів та звичаїв війни, поширення забороненої символіки, виправдання або заперечення російської агресії, екоциду, геноциду з яких: у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, у 2017 р. – 4577, у 2018 р. – 3694, у 2019 р. – 3616, у 2020 р. – 4055 (з яких: особливо тяжких – 187, тяжких – 3546 (87 %), нетяжких – 128, кримінальних проступків – 7), у 2021 році – 253. А за перший рік повномасштабної війни – 62 128. Торік правоохоронці зафіксували 62 667 таких злочинів. Таке суттєве зростання, звичайно, насамперед пов'язане з повномасштабною війною, яка вже третій рік ведеться на території нашої країни.

Один із ключових аспектів у кримінологічному аналізі військових кримінальних правопорушень – це їх кількісно-якісні показники. Аналіз динаміки кримінальних правопорушень у ЗСУ показує, що починаючи з 2014 року відбувається значне зростання кількості зареєстрованих кримінальних правопорушень, вчинених військовослужбовцями. Приблизно 40–60% кримінальних правопорушень, які стосуються ЗСУ, направляються до суду з обвинувальним актом. У 2014 році цей показник становив лише 20,5%, що пояснюється великою кількістю таких правопорушень, які були скоєні.

У період з 2015 року до першого півріччя 2020 року рівень вчинених у ЗСУ злочинів невеликої тяжкості коливався в межах 0,5–1%, за винятком 2014 року, коли цей показник становив майже 9% від загальної кількості військових кримінальних правопорушень. Протягом другого півріччя 2020 року було виявлено 7 кримінальних проступків у ЗСУ.

Безперечно, на таку негативну ситуацію у сфері законності та правопорядку у військових формуваннях України значно впливають бойові дії, що тривають протягом тривалого часу на сході держави, а також складна економічна та соціально-політична обстановка в суспільстві загалом, яка довгий час не покращується. У такому контексті державним правоохоронним органам, командирам та керівникам на всіх рівнях

доводиться вживати максимальних зусиль для покращення військової дисципліни серед військовослужбовців [21, с. 6].

На сьогоднішній день рівень вчинених у ЗСУ кримінальних правопорушень є високим. У зв'язку з повним масштабним вторгненням російської федерації на територію України та оголошенням загальної мобілізації, одним з «найпоширеніших» кримінальних правопорушень стало ухилення від призову на військову службу під час мобілізації, яке передбачене статтею 336 Кримінального кодексу України. Щороку кількість таких кримінальних правопорушень зростає, про що свідчить статистика судів щодо розгляду матеріалів кримінального провадження. Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду опублікував статистику результатів розгляду кримінальних справ щодо військовослужбовців у 2022 році. Хоча загальна кількість засуджених у цьому році була трохи меншою, ніж у 2021 році, проте деякі кримінальні правопорушення значно зросли. Особливо варто відзначити відмову виконувати накази, погрози насильством військовому командуванню, самовільне залишення поля бою, порушення правил поведінки зі зброєю тощо. Згідно з даними ККС ВС, у 2022 році українськими судами за різними кримінальними правопорушеннями було засуджено 2 138 військовослужбовців, що трохи менше, ніж у 2021 році (2 176 військовослужбовців). Також варто зазначити, що більше ніж у три рази збільшилася кількість військовослужбовців, які були направлені до дисциплінарних батальйонів для відбування покарання. За даними ККС ВС, у 2022 році на різні строки до тримання в дисциплінарному батальйоні були засуджені (за вироками, які набрали законної сили) 115 військовослужбовців, що у порівнянні з 2021 роком складає майже 3,6 рази більше (в 2021 році було лише 32 вироки).

За статистичними даними, які були опубліковані на сайті судової влади України, лише у 2023 році на розгляді в судах першої інстанції перебувало 2021 провадження, з яких 1847 надійшло у звітному році.

Висновки. На нашу думку, кримінологічне поняття «кримінальність у ЗСУ», слід визначити як невід'ємну та зумовлену внутрішньою й зовнішньою детермінацією сукупність кримінальних дій, які вчиняються особами з особового складу ЗСУ або громадянами, що перебувають у запасі, під час військових зборів, або персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або перебуванням у місцях їх дислокації, які порушують кримінальне законодавство.

У підсумку, кримінологічний аналіз сучасної військової кримінальності показав, що сучасна військова кримінальність в Україні викликає серйозні занепокоєння. Помітне зростання кількості кримінальних правопорушень, особливо серед військовослужбовців, вимагає негайних заходів з боку держави та військових влад. Це обумовлює комплексний підхід до проблеми, що включає у себе покращення умов служби, підвищення ефективності контролю за військовим персоналом, а також зміцнення системи правопорядку та правової відповідальності.

Необхідно також активно впроваджувати програми профілактики кримінальності та забезпечити адекватну підтримку військових, що потрапили в складні життєві ситуації. Важливо пам'ятати, що ефективне управління кримінальністю у військовій сфері має стратегічне значення для забезпечення безпеки та стабільності в країні.

Список використаних джерел

1. Конституція України прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 р. № 254к/96–ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30.
2. Богуцький П.П. Особливості військово-правових відносин. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. 2006. Вип. 29. С. 67–72.
3. Касинюк В.І., Білоконев В.М. Кримінальна відповідальність військовослужбовців за порушення правил водіння або експлуатації машин. Запоріжжя : Вид-во Глазунов С.О., 2011. 231 с
4. Бабаніна В.В. Лаконічність формулювання змін до закону про кримінальну відповідальність (на прикладі Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за окремі військові злочини» від 12 лютого 2015 р. № 194-VIII). *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2015. № 1(4). С. 309–318.
5. Богатирьов І.Г., Колб О.Г. Національна безпека України: теоретичні і нормативно-правові підходи відносно визначення даного поняття. *Феміда*. 2021. № 1(301). С. 8–12
6. Боднар І.В., Шеремета О.П. Сучасні тенденції розвитку кримінальної та кримінально-виконавчої політики стосовно відповідальності за військові злочини, порядку та умов виконання кримінальних покарань відносно військовослужбовців. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 4. С. 184–186.
7. Бондарев В.В. Нестатутні взаємовідносини серед військовослужбовців Збройних Сил України: кримінологічний аналіз та попередження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2001. 20 с
8. Головка М.Б. Спеціальні види покарання за вчинення військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету* Серія: Юридичні науки. 2014. Вип. 5. Т. 3. С. 24–29.
9. Коропатнік І.М. Інституалізація Збройних Сил України в сучасний період. *Актуальні питання публічного та приватного права*. 2015. № 3 (11). С. 138–140.

10. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика : колективна монографія / за заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон : Гельветика, 2015. 340 с.
11. Ткачук О.С. Судовий розгляд кримінальних справ про порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями Збройних Сил України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 1999. 17 с.
12. Туркот М.С. Особливості кримінально-правової кваліфікації злочинів проти порядку несення військової служби. *Кримінально-правові та кримінологічні основи забезпечення воєнної безпеки України* : наук-практ. посіб. / М.С. Туркот, П.П. Богущкий, С.І. Дячук, І.В. Вернидубов, С.П. Сегеда. Київ : АртЕк : Національна академія прокуратури України, 2014. 246 с.
13. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328с.
14. Харь І.О. Суб'єкт злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. *Юридична наука*. 2017. № 12(78). С. 138–174.
15. Курс кримінології. Особлива частина : підручник : у 2 кн. / М.В. Корнієнко, Б.В. Романюк, І.М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. Кн. 2. 480 с.
16. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 21 с
17. Пчеліна О.В. Структура методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2014. № 10–2. Т. 2. С. 122–125.
18. Богатирьов І.Г. Злочинність в Україні: ціна та соціальні наслідки. *Публічне право*. 2014. № 4. С. 114–120.
19. Реформа війська: підсумки 2016 року. Вид. «Народна Армія». 2016. URL: <http://na.mil.gov.ua/43251-reforma-vijska-pidsumky-2016-roku> (дата звернення: 01.04.2024).
20. Веприцький Р.С. Феноменологія злочинності в регіоні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. : 12.00.08. Харків, 2016. 40 с.
21. Карпенко М.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : наук.-метод. посіб. / за заг. ред. В.К. Матвійчука. Харків : Право, 2016. 316 с.

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ДОМАШНЬОМУ НАСИЛЬСТВУ

Актуальність обраної теми полягає у тому, що домашнє насильство є глобальною проблемою, яка потребує комплексного підходу для її подолання. Наша держава розробила низку заходів запобігання та протидії домашньому насильству, яких варто дотримуватися для розв'язання цієї проблеми.

У статті аналізується рівень проявленого домашнього насильства в Україні, які форми домашнього насильства існують та які заходи вживає держава задля запобігання та протидії домашньому насильству.

Ключові слова: *насильство, домашнє насильство, протидія насильству, фізичне насильство, психологічне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство.*

The relevance of the chosen topic lies in the fact that domestic violence is a global problem that requires an integrated approach to overcome it. Our state has developed a number of measures to prevent and combat domestic violence, which should be followed to solve this problem.

The article analyzes the level of domestic violence in Ukraine, what forms of domestic violence exist and what measures the state takes to prevent and combat domestic violence.

Key words: *violence, domestic violence, combating violence, physical violence, psychological violence, economic violence, sexual violence.*

Вступ. У повсякденному житті ми нерідко зустрічаємо такий прояв суспільної небезпеки, як домашнє насильство. Прийняття Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», внесення змін до Кримінального Кодексу України, Кримінального процесуального Кодексу, дає чітко зрозуміти, що наша держава не стоїть осторонь даної проблеми, а навпаки демонструє та усвідомлює всю її реальність та серйозність, таким чином створивши цілу систему заходів запобігання та протидії домашньому насильству.

Проблемам домашнього насильства значну увагу у своїх працях приділяли такі науковці як Альошкін С.В., Даценко О.В, Ботнаренко І.А., Бугайчук К. Л., Малиновська Т.М., Степаненко О.В., Шаргородська С., Шеремет К.Ю. та багато інших.

Основний зміст. Незважаючи на те, що війна триває, проблема домашнього насильства залишається досі актуальною. Війна – це той період, який застав нас, українців, у несподіваний момент, залишаючи за собою болючі та неприємні спогади. Останні у свою чергу негативно вплинули на наш емоційний, фізичний та психологічний стан, поглибили проблеми людей, що існували навіть до її початку. Перебуваючи в

постійному стресі, людина стає дратівливою, непродуктивною та пригніченою, з нею важко знайти спільну мову. В подальшому це призводить до таких проблем, як психічний розлад. Саме на ґрунті психічного розладу породжується домашнє насильство.

Ст. 32 Конституції України визначає, що ніхто не може втручатися в особисте і сімейне життя особи, крім випадків, передбачених Конституцією України [1].

Відповідно до ст. 126-1 Кримінального Кодексу України, домашнє насильство – умисне систематичне вчинення фізичного, психологічного або економічного насильства щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах, що призводить до фізичних або психологічних страждань, розладів здоров'я, втрати працездатності, емоційної залежності або погіршення якості життя потерпілої особи [2].

Також поняття «домашнього насильства» роз'яснює і Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами – всі акти фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, які відбуваються в лоні сім'ї чи в межах місця проживання або між колишніми чи теперішніми подружжями або партнерами, незалежно від того, чи проживає правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні або незалежно від того, чи проживав правопорушник у тому самому місці, що й жертва, чи ні [4].

У свою чергу існує ще й наукові визначення поняття «домашнього насильства». С. Шаргородська трактує його так: «Домашнє насильство – це дії однієї особи щодо іншої, які порушують її конституційні права, а також завдають шкоду її моральному, психічному та фізичному здоров'ю» [12, с. 14]. З її думкою також погоджується і М. Козирєв. Він зазначає, що домашнє насильство – це негативне соціально-психологічне явище, яке супроводжується діями однієї особи щодо іншої у формі фізичного, економічного, психологічного або сексуального насильства, що в подальшому призводить до розладів здоров'я та водночас порушує її конституційні права [7, с. 206].

На думку І.А. Ботнаренка, домашнє насильство – це прояв суспільно небезпечного явища, який впливає не тільки на суспільне життя, а й становить загрозу всьому навколишньому середовищу [5, с. 83].

Отже, домашнє насильство – це умисний прояв фізичного, психологічного, сексуального або економічного насильства, що

проявляється до подружжя або колишнього подружжя, батьків, дітей та інших осіб, порушуючи їхні конституційні права та завдаючи їм фізичної, моральної, психологічної або економічної шкоди.

Характеризуючи домашнє насильство, як суспільно небезпечний вид діяння, слід звернути увагу на те, що це є:

по-перше, однією з найпоширеніших порушень прав людини;

по-друге, однією з найскладніших форм насильства;

по-третє, домашнє насильство практикується в багатьох інших країнах, незважаючи навіть на рівень їх розвитку та досягнень.

За даними офісу Генерального прокурора України ми проаналізували статистику зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства за ст. 126-1 Кримінального Кодексу України за 2019–2023 рр., а також за січень-березень 2024 року.

За даними статистики ми бачимо, що рівень облікованих у звітному періоді офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства у 2019 році становив 1068 випадків, у 2020 році – 2212, у 2021 році – 2432 випадки, натомість у 2022 році ми помічаємо різкий спад до 1498. Це можна пояснити тим, що на початку збройної агресії російської федерації проти України, багато людей почало виїжджати за кордон і це значно зменшило кількість звернень громадян щодо домашнього насильства. Проте, через рік війни, у 2023 році, більшість людей почали повертатися додому, кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства зросла до 2702 випадків. Також ми не змогли проігнорувати кримінальні правопорушення щодо домашнього насильства за січень-березень місяць 2024 року. Рекордну кількість на січень 2024 року становив 431 випадок, це майже на 50 % більше у порівнянні із січнем 2023 року. У лютому 2024 року офіційно зареєстрованих кримінальних правопорушень щодо домашнього насильства становив 291 випадок, натомість у березні 2024 року органи Національної поліції України зафіксували 256 випадків домашнього насильства [9]. Отже, ми бачимо, що показники домашнього насильства мають напрочуд нестабільний характер. Це пов'язано з тим, що за останні роки Україна взяла на себе велику відповідальність щодо ефективного розслідування кримінальних правопорушень та створенню потенційних програм для притягнення кривдників до відповідальності.

На нашу думку, кількість повідомлень про домашнє насильства може зростати, у порівнянні з попередніми періодами минулих років, адже війна триває, проблеми не зникають, починаються економічні кризи. Такої ж

думки дотримуються нинішні експерти, які працюють в даній галузі. Вони вважають, що після закінчення війни ця кількість може різко збільшитися через повернення з фронту додому військових, яким вкрай буде потрібна психологічна допомога та підтримка.

З власної ініціативи було опитано 31 людину про домашнє насильство, шляхом проведення опитування «Forms». Опитувальники повинні були відповісти на три запитання, які ми поставили для здійснення аналізу щодо їхнього досвіду про домашнє насильство у власній родині. Такими запитаннями були:

1) «Чи проявлялося у Вашій сім'ї домашнє насильство?» 16 % відповіли «так», 84 % «ні».

2) «Можливо ти або хтось із твоїх друзів, знайомих, рідних ставали свідками домашнього насильства?» 42 % відповіли «так», інші 58 % «ні».

3) «Чи проявляли ви коли-небудь домашнє насильство щодо своїх рідних та близьких?» 10 % відповіли «так», 90 % відповіли «ні».

Опитування показує, що проблема домашнього насильства таки існує у сім'ях і вона потребує негайної уваги, щоб запобігти в майбутньому жахливих наслідків щодо себе та своєї родини.

До речі, в одному з інтерв'ю керівниця Центру гендерної рівності, запобігання та протидії домашньому насильству зазначила, що найбільше від домашнього насильства страждають особи жіночої статі та діти. Однак, за її словами, під дану категорію також підпадають і чоловіки у віці від 18 до 44 років, і кількість щодо проявленого до них домашнього насилля, становила близько 9-10% [6].

Свою думку висловила і Т. М. Малиновська щодо дітей, які потерпають від домашнього насильства. Вона зазначає, що діти є окремою, найбільш вразливою категорією населення, які страждають або стають свідками домашнього насильства. Також вона вважає, що діти, які потерпали від домашнього насильства, в майбутньому стають «несоціалізованими» людьми, вони втрачають зв'язок з навколишнім середовищем та перестають вірити у дійсність, також їм важко знайти спільну мову з оточуючими і т.д. [8, с. 105].

Своє дослідження провела Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі – ОБСЄ) щодо кількості жінок, які стали жертвами домашнього насильства в Україні. За даними, отриманими від дослідження ОБСЄ, можна зробити висновок, що 67 % жінок потерпали від домашнього насильства в більшості від своїх партнерів, і тільки мізерна кількість з них звернулися до органів Національної поліції за допомогою [13].

Як писалось раніше, наша держава не стоїть осторонь даної проблеми з питань домашнього насилля в Україні і, в свою чергу, розробила низку планів-дій щодо реагування на такі повідомлення та у 2017 році прийняла Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Він представляє нам спеціальні заходи протидії домашньому насильству, які застосовуються до осіб, які вчинили дане кримінальне правопорушення:

1. Терміновий заборонний припис стосовно кривдника. Законодавство має на меті відгородити кривдника від потерпілої особи, а саме заборонити йому з'являтися до місця проживання потерпілої особи, а також підтримувати з нею (ним) спілкування [10].

2. Обмежувальний припис. Даний спеціальний захід протидії домашньому насильству обмежує права та обов'язки кривдника задля безпеки потерпілої особи.

3. Взяття на профілактичний облік кривдника. Інакше кажучи, спеціальні органи Національної поліції беруть під свій контроль кривдника, щоб контролювати його дії та запобігти повторному вчиненню даного правопорушення.

4. Відправлення судом кривдника для проходження програм для кривдників. Програму кривдник може проходити за власною ініціативою та добровільною згодою [3].

Відповідальність за вчинене домашнє насильство також передбачає і Кодекс України про адміністративні правопорушення. Ст. 173-2 КУпАП тягне за собою накладення штрафу від 10 до 20 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 30 до 40 годин, або адміністративний арешт на строк до 10 діб. У разі повторного вчинення даного кримінального правопорушення тягне за собою накладення штрафу від 20 до 40 неоподаткованих мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від 40 до 60 годин, або адміністративний арешт на строк до 15 діб.

Як вже зазначалося, встановлено і кримінальну відповідальність в ст. 126-1 «Домашнє насильство» Кримінального кодексу України. Крім того, кримінальним законом як обтяжуюча покарання обставина вказана така – вчинення кримінального правопорушення щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах (п. 6-1 ч. 1 ст. 67). В кримінальному законі також з'явився окремий розділ XIII-1 «Обмежувальні заходи», яким розширено систему кримінально-правових заходів. Вказані в ст. 91-1 КК України обмежувальні заходи застосовуються в інтересах потерпілого від злочину,

пов'язаного з домашнім насильством, одночасно з призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання.

В межах кримінального процесуального законодавства про застосування додаткових обов'язків, пов'язаних з обмежувальними заходами, йдеться в нормах, які визначають порядок застосування запобіжних заходів. Відповідно до ч. 6 ст. 194 Кримінального процесуального кодексу України, до особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, пов'язаного з домашнім насильством, в інтересах потерпілого від такого злочину, разом з покладенням загальних обов'язків, суд може застосувати один або декілька обмежувальних заходів.

Крім законодавчих обмежень до особи-насильника, існують загальні правила, які сформовані кримінологами, як запобігти домашньому насиллю. Якщо особа опинилася в даній ситуації, то потрібно:

1. Спокійно себе вести та уникати конфлікту;
2. Звернутися до правоохоронних органів та інших спеціальних органів за допомогою;
3. Покинути небезпечне місце та знайти тимчасовий притулок;
4. Знайти відповідних осіб, які захистять права потерпілої особи.

Висновки. Отже, під час вивчення і аналізу теми, ми дійшли висновку, що домашнє насильство – це серйозна проблема, яка потребує негайної уваги та дій. Воно має різні форми, включаючи фізичні, психологічні, сексуальні та економічні насильства, які залишають за собою глибокі рани особі. Щоб запобігти домашньому насильству, необхідний комплексний підхід, який дозволить підвищити свідомість людей про дану проблему, покращити стосунки у відносинах, покарати винних у вчиненому діянні та надати психологічну підтримку жертвам, які постраждали від рук кривдників.

Наша держава розробила комплексний підхід до вирішення даного питання, включаючи ратифікацію Стамбульської конвенції, прийняла Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» та внесла зміни в Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний кодекс України, додавши ст. 126-1 «Домашнє насильство» та низку інших змін, Кримінальний процесуальний кодекс України. Такий комплексний підхід вказує на посилення реакції держави правовими методами на факти домашнього насильства, зокрема шляхом встановлення різного виду юридичної відповідальності, додаткових правових заходів, визначення нових заходів для запобігання таким випадкам, зокрема

заборонних приписів, обмежувальних приписів, включення правопорушників до профілактичного обліку та направлення їх на програми для кривдників.

Крім того, важливим міжнародним документом у цій сфері варто також визначити Конвенцію про запобігання та протидію насильству в сім'ї та гендерному насильству, яка встановлює стандарти для запобігання домашньому насильству.

І тільки шляхом спільних зусиль можна подолати будь-які перешкоди, в тому числі і домашнє насильство.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 01.04.2024).
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
3. Кримінальний Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення 31.03.2024 р.)
4. Про запобігання та протидію домашньому насильству від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text> (дата звернення 01.04.2024 р.)
5. Стамбульська конвенція від 11.05.2011 р. № 2319-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text (дата звернення 01.04.2024 р.)
6. Ботнаренко І. А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 83–96.
7. Київський міський Центр гендерної рівності, запобігання та протидії насильству – КМЦ гендерної рівності, запобігання та протидії насильству. URL: <https://kmc-gender.kyiv.ua/> (дата звернення: 14.03.2024).
8. Козирев М. П. Насильство у сім'ї як соціально-психологічна потреба. *Соціально-правова студія*. 2020. Випуск 3 (9). С. 202–207.
9. Малиновська Т. М. До проблеми захисту дітей, що потерпіли від домашнього насильства. *Наше право*. 2021. № 1. С. 102–107. URL: <https://nashe-pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/85-Malynovska-2.pdf> (дата звернення 01.04.2024 р.)
10. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/> (дата звернення 01.04.2024 р.)
11. Протидія домашньому насильству органами Національної поліції: метод. посіб. / С.В. Альошкін, О.В. Даценко, К.Л. Бугайчук, Т.М. Малиновська, К.Ю. Шеремет. Харків: Харк. нац. ун-т внутр. справ, 2019. 93 с.
12. Шаргородська С. Насилля в сім'ї: види, наслідки, шляхи подолання. *Соціальний педагог*. 2007. № 2. С. 14–16.
13. Council of Europe. Домашнє насильство – від фактів до дій. Як Стамбульська конвенція поліпшить становище? - Офіс Ради Європи в Україні - www.coe.int. Офіс Ради Європи в Україні. URL: <https://www.coe.int/uk/web/kyiv/-/domestic-violence-from-facts-to-acts-how-will-the-istanbul-convention-improve-the-situation-> (дата звернення 01.04.2024 р.)

Розділ III
АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОТИЧНИХ ДО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРОБЛЕМ

УДК 343.541

Чорнозуб Лариса

<https://orcid.org/0000-0002-2819-9192>

Анакіна Тетяна

<https://orcid.org/0000-0002-5819-9097>

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА: НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ У ПРАВІ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У статті розглядаються особливості правового регулювання використання можливостей цифрових технологій задля найкращого забезпечення права на справедливий судовий розгляд при розгляді цивільних, комерційних та кримінальних справ на основі законодавчих актів ЄС та актів «м'якого права», а також проєктів нормативних актів ЄС у цій сфері. Підкреслюється, що диджиталізація усіх форм судочинства є однією із ключових тенденцій розвитку права ЄС на сучасному етапі. Окрема увага присвячена зобов'язанням держав-членів на основі Регламенту 2023/2844 (Регламенту про цифрову юстицію).

***Ключові слова:** диджиталізація судочинства, цифрова юстиція, дистанційні комунікаційні технології, право ЄС, простір свободи безпеки і справедливості ЄС.*

The article examines the peculiarities of legal regulation of the use of digital technologies in order to best ensure the right to a fair trial in the consideration of civil, commercial and criminal cases on the basis of EU legislative acts and "soft law" acts, as well as draft EU regulatory acts in this area. It is emphasized that digitization of all forms of judicial proceedings is one of the key trends in the development of EU law at the current stage. Particular attention is paid to the obligations of member states based on Regulation 2023/2844 (Digital Justice Regulation).

***Key words:** digitization of the judiciary, digital justice, remote communication technologies, EU law, Area of freedom, security and justice of the EU.*

Вступ. 14.12.2023 Європейська Рада ухвалила важливе політичне рішення щодо доцільності відкриття з Україною переговорів про вступ. Це вимагає від української сторони ретельної підготовки до подальшого скринінгу Європейським Союзом стану наближення законодавства, який відбуватиметься у межах 33-х переговорних розділів. Одним із засадничих орієнтирів для вдосконалення та розвитку вітчизняного права є Звіт щодо України, який оприлюднений у рамках Повідомлення про політику розширення ЄС [1] (далі – Повідомлення). Це перший звіт Європейського

Союзу у рамках політики розширення ЄС щодо України. У ньому представлено офіційну деталізовану оцінку законодавству нашої країни поряд із іншими країнами, які перебувають у процесі набуття членства в ЄС, та окреслюються подальші заходи, які мають бути реалізовані задля приєднання до родини її держав-членів.

Зокрема, у Повідомленні відзначено, що наша держава досягла «деякого рівня підготовки до імплементації *acquis* у сфері правосуддя, свободи і безпеки» [1, с. 54]. Водночас наголошується, що «задля посилення відкритості, ефективності та доступу до судочинства, Україна має продовжувати реалізацію заходів щодо диджиталізації судочинства» [1, с. 5]. У цьому контексті вивчення чинних нормативних підходів ЄС та тенденцій їхнього розвитку, які слугують дороговказами для подальшого удосконалення вітчизняного законодавства, є важливим практичним завданням. Відсутність комплексних праць, представлених українськими науковцями, та динаміка розвитку права ЄС у сфері використання цифрових технологій визначають особливу актуальність проведення досліджень у зазначеній царині задля пошуку і обрання найбільш оптимальних правових моделей у законодавстві України у світлі *acquis* Європейського Союзу.

Основний зміст. Нині на рівні Європейського Союзу прийнято низку юридично обов'язкових актів та актів «м'якого» права, які спрямовані на удосконалення цивільного та кримінального судочинства у державах-членах, зокрема, шляхом якнайширшого використання цифрових технологій задля найкращого забезпечення права на справедливий судовий розгляд, що охоплює посилення процесуальних гарантій учасників судового провадження, а також із метою зміцнення співпраці компетентних органів держав-членів при розгляді транскордонних справ. Можемо констатувати, що диджиталізація (цифровізація) усіх форм судочинства нині є однією із ключових тенденцій розвитку права ЄС у рамках Простору свободи, безпеки і справедливості Європейського Союзу.

Важливо відзначити, що значним практичним імпульсом до законодавчих змін у бік розширення використання цифрових інструментів у сфері судочинства стали виклики пандемії COVID-19, яка спонукала до пошуку нових ефективних механізмів співпраці держав. Вони визначили загальну політичну стратегію Союзу у сфері юстиції, яка знайшла відображення в актах «м'якого» права ЄС. Зокрема, у Повідомленні Європейської Комісії «Диджиталізація судочинства в Європейському

Союзу – інструментарій можливостей» від 02.12.2020 [2] наголошено на подальшій стратегії розвитку усіх форм судочинства в умовах нових реалій, зумовлених серед іншого міграційними обмеженнями через спалах захворюваності серед населення, та зауважується на необхідності подальшої модернізації законодавчих інструментів ЄС із використанням переваг цифрових технологій. В Європейській стратегії електронного судочинства на 2024-2028 роки, узгодженій на міністерському рівні держав-членів 04.12.2023 [3] (далі – Стратегія), проголошено низку завдань на наступне п'ятиріччя: удосконалення доступу до диджитал-юстиції (цифрового судочинства); розширення співробітництва держав-членів ЄС у сфері електронного судочинства; підвищення ефективності функціонування цифрової юстиції; підтримка інновацій у сфері диджитал-юстиції.

У Стратегії наголошується, що однією із значних практичних проблем є відсутність єдиних законодавчих підходів держав-членів щодо використання цифрових технологій у системах національного судочинства, що суттєво знижує ефективність переваг диджитал-технологій у межах об'єднання. Відтак вказану нагальну проблему покликані вирішити нормативні акти ЄС, що запроваджують уніфіковані стандарти, обов'язкові для держав-членів. Упродовж 2019-2023 років Рада Європейського Союзу, Європейська комісія та Європейський парламент доклали значних зусиль для прискорення процесу цифровізації та сприяння використанню цифрових послуг в електронному правосудді, що високо оцінюється дослідниками у праві ЄС [4; 5].

Зокрема, 30.05.2022 було прийнято Регламент 2022/850 про комп'ютеризовану систему електронного обміну даними у транскордонних справах у сфері судового співробітництва в цивільних і кримінальних справах (e-CODEX), яким було запроваджено систему електронного документообміну, включно із європейськими наказами про розслідування та електронними доказами, що дозволяє взаємодіяти компетентним органам держав-членів, а також надавати відповідні документи сторонам провадження та їхнім представникам у швидкий та безпечний спосіб.

Ще до схвалення вказаного нормативного акту Союзу 25.11.2020 законодавчий веб у сфері диджитал-юстиції було поповнено Регламентом 2020/1783 про співпрацю між судами держав-членів у зборі доказів у цивільних або комерційних справах (збір доказів) та Регламентом 2020/1784 про вручення в державах-членах судових та позасудових документів у

цивільних або комерційних справах (вручення документів), які визначили особливості використання децентралізованої ІТ-системи з сумісними точками доступу на основі e-CODEX для відповідних комунікацій.

12.07.2023 схвалено Регламент 2023/1543 про Європейські ордери на пред'явлення та Європейські ордери на збереження електронних доказів у кримінальному провадженні та для виконання покарань у вигляді позбавлення волі після розгляду кримінальної справи. Вказаний нормативний акт визначив правила та встановив гарантії для національних органів, які зобов'язують постачальників цифрових послуг, розташованих в іншій державі-члені, зберігати та надавати електронні докази для їхнього використання в кримінальному провадженні на запити компетентних органів інших держав-членів ЄС. Того ж дня було прийнято також Директиву 2023/1544, що встановлює гармонізовані правила визначення призначених установ і призначення законних представників із метою збору електронних доказів у кримінальному провадженні. Вона визначила правові засади повноважень компетентних представників правоохоронних органів держав-членів в іншій державі-члені ЄС задля належного забезпечення дотримання та виконання розпоряджень, виданих компетентними органами держав-членів з метою збору електронних доказів згідно з Регламентом 2023/1543.

Серед останніх законодавчих актів, які були ухвалені з метою зближення національних правових підходів у сфері електронного судочинства, важливе місце обіймає Регламент 2023/2844 від 13.12.2023 про диджиталізацію судового співробітництва та доступ до правосуддя у транскордонних цивільних, комерційних та кримінальних справах (далі – Регламент 2023/2844 або Регламент про цифрову юстицію) [6], а також пов'язана із ним Директива 2023/2843 щодо цифровізації у сфері судової співпраці. Вказані законодавчі акти спрямовані на оптимізацію електронного зв'язку для транскордонного судового співробітництва в цивільних, комерційних і кримінальних справах та є обов'язковими для усіх держав-членів Союзу (окрім Данії та Ірландії). Власне такі заходи ґрунтуються на нещодавно ухваленій стратегії електронного правосуддя на 2024-2028 роки, яка має на меті прискорити цифрову трансформацію сектору юстиції. З огляду на новаторський характер вказаних нормативних актів, зупинимося більш детально на їхніх положеннях.

Так, Регламент 2023/2844 визначає єдині правила використання електронного зв'язку між компетентними органами в процедурах судового співробітництва в цивільних, господарських і кримінальних справах, а також між фізичними або юридичними особами та компетентними органами в судових процедурах у цивільних і господарських справах (ст. ст. 3-4). Окрім того, він встановлює правила щодо участі сторін та інших зацікавлених осіб в усних слуханнях у цивільному, господарському та кримінальному судочинстві за допомогою засобів відеоконференцзв'язку та інших технологій дистанційного зв'язку (ст. ст. 5-6); застосування електронних підписів та електронних печаток (ст. 7); правові наслідки електронних документів (ст. 8); електронну оплату зборів (ст. 9).

Аналізований Регламент ґрунтується на «цифровому за замовчуванням» принципі (англ. «digital by default» principle). Вказаний принцип вперше було проголошено у згаданому Повідомленні Європейської Комісії «Диджиталізація судочинства в Європейському Союзі – інструментарій можливостей» від 02.12.2020 [2], який визначив новий підхід щодо використання електронних комунікацій у рамках національного судочинства, перетворивши його на обов'язкову засадничу вимогу у співробітництві компетентних органів держав-членів. Оскільки його чітка дефініція не представлена у політичних та правових документах Союзу, в сучасній доктрині права ЄС представлені узагальнення щодо його змісту. Так, М. О-Дак визначає цей принцип як такий, що передбачає пріоритетність цифрової форми процесуальних актів у сфері судочинства через єдиний контактний центр поряд з неелектронними (фізичними) формами обміну інформацією у транскордонних справах [4]. Вказаний принцип поширюється на обмін інформацією між національними органами влади та сторонами відповідного провадження. Він спрямований на підвищення ефективності такого обміну та зменшення витрат і адміністративного тягаря. У той же час він вимагає надійних гарантій його забезпечення – взаємну довіру між органами влади, сумісність і безпеку передачі інформації за допомогою засобів електронних комунікацій через інтернет-з'єднання або інші електронні комунікаційні мережі.

Відповідно до ст. 26(2) Регламенту 2023/2844 «цифровий за замовчуванням» принцип набуде практичної реалізації з 01.05.2025. Відповідно, з цієї дати документообіг між компетентними національними органами або між національними органами та органами/агенціями Союзу,

такими як Євроюст, здійснюватиметься за замовчуванням через децентралізовану ІТ-систему, яка відповідає певним умовам щодо безпеки, цілісності та надійності. Держави-члени будуть зобов'язані використовувати програмне забезпечення, розроблене Комісією (довідкове програмне забезпечення для реалізації), замість національної ІТ-системи (ст. 3). Окрім того, з метою спрощення доступу фізичних та юридичних осіб до компетентних органів у цивільних та комерційних справах ст. 4 Регламенту 2023/2844 передбачено заснування «Європейського електронної точки доступу» на рівні Союзу як частину децентралізованої ІТ-системи, яка серед іншого містить інформацію для фізичних та юридичних осіб щодо їхнього права на правову допомогу. Передбачається, що індивіди зможуть подавати позови, надсилати запити, отримувати процесуально важливу інформацію, в тому числі оцифровані матеріали справи, спілкуватися з компетентними органами, а також отримувати судові або позасудові документи. Європейська електронна точка доступу буде розміщена на Європейському порталі електронного правосуддя (European e-Justice Portal), який слугуватиме єдиним диджитал-центром для судової інформації та послуг у Європейському Союзі (ст. 4).

Значна увага у Регламенті 2023/2844 приділяється положенням щодо використання відеоконференцзв'язку з провадженні. Зокрема, відповідно до загальних вимог ст. 5 Регламенту використання засобів відеоконференцзв'язку або інших дистанційних комунікаційних технологій у цивільному судочинстві та інших прирівняних до нього видах судочинства є дискрецією компетентних органів держав-членів. Зокрема, при прийнятті рішення про доцільність застосування такого засобу комунікації національний орган має оцінити можливість застосування такої технології, думку сторін про доцільність застосування такого засобу комунікації та прийнятність його використання у світлі можливих специфічних обставин справи. Водночас використання відеоконференцзв'язку є обов'язковим у разі клопотання сторони або її представника, а також за ініціативою суду, а також якщо така форма комунікації вимагається національним законодавством у разі розгляду транскордонних справ у цивільних та комерційних правах, у яких одна зі сторін або їхні представники перебувають в іншій державі-члені. При цьому процедура застосування відеоконференцзв'язку або інших комунікаційних технологій має визначатися національним законодавством держави-члена.

У рамках кримінального судочинства передбачені спеціальні правила і вимоги (ст. 6 Регламенту 2023/2844). Зокрема, передбачається можливість застосування відеоконференцій зв'язку або інших комунікаційних технологій у транскордонних справах у рамках механізму Європейського ордеру на арешт та процедури передачі відповідно до Рамкового Рішення 2002/584/ЈНА; механізмів, що стосуються визнання судових рішень в кримінальних справах, які пов'язані із виконанням вироків, пов'язаних із позбавленням свободи, або заходів, що стосуються позбавлення волі відповідно до Рамкового Рішення 2008/909/ЈНА; взаємного визнання рішень щодо пробації відповідно до Рамкового Рішення 2008/947/ЈНА; взаємного визнання наглядових рішень як альтернативи тимчасового ув'язнення відповідно до Рамкового Рішення 2009/829/ЈНА; Європейського охоронного ордеру відповідно до Директиви 2011/99/EU; взаємного визнання ордерів на заморожування активів та ордерів на конфіскацію майна за Регламентом 2018/1805.

Використання дистанційних технологій у кримінальному провадженні згідно з чинною редакцією Регламенту про цифрову юстицію є обов'язковим для запитуваного компетентного органу держави-члена ЄС за двох умов: 1) якщо обставини справи вимагають використання таких технологій; 2) підозрюваний, обвинувачений, засуджений або потерпілий надали згоду на застосування зазначених технологій.

Регламентом 2023/2844 передбачено гарантії, які мають бути забезпечені щодо відповідних учасників справи у провадженні за допомогою відеоконференцій або інших технологій дистанційного зв'язку (пункти 3-8 ст. 6 Регламенту). Зокрема, особи повинні мали доступ до необхідної інфраструктури для використання відеоконференцій або інших технологій дистанційного зв'язку, а спілкування з адвокатом має бути конфіденційним до та під час слухання. При цьому підозрюваний, обвинувачений, засуджений або постраждала особа у разі порушення вимог або гарантій, передбачених Регламентом, повинні мати можливість звернутися за ефективним засобом правового захисту відповідно до національного законодавства та вимог, передбачених Хартією ЄС про фундаментальні права 2000 р.

Важливо зауважити, що необхідність широкого використання можливостей цифрової юстиції також передбачена у проєктах нормативних актів ЄС у сфері кримінального судочинства, які представлені

Європейською Комісією і передані для розгляду Європейському Парламенту та Раді ЄС. Зокрема, проектом змін до Директиви 2012/29/EU про мінімальні стандарти прав, підтримки та захисту жертв злочинів, який представлений Європейською Комісією 12.07.2023 [7], передбачено зобов'язання держав-членів гарантувати потерпілим право на інформацію та доступ до правосуддя за допомогою електронного зв'язку. Запропоновані заходи також полегшують доступ до правосуддя для потерпілих, які перебувають в іншій державі-члені ЄС, на підставі клопотання про використання відеоконференцзв'язку і телефонних конференц-дзвінків. Така вимога є більш широкою, оскільки не обмежується вимогою чинної редакції Директиви 2012/29/ЄС, яка передбачає таку можливість лише з метою заслуховування потерпілих відповідно до Конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах між державами-членами Європейського Союзу від 29.05.2000.

Проект Директиви про боротьбу з насиллям щодо жінок і домашнім насиллям від 08.03.2022 доповнює заходи, визначені вищевказаною законодавчою пропозицією. Він містить низку положень, спрямованих на застосування диджитал-технологій у кримінальних справах. Зокрема, у разі прийняття на держав-членів ЄС буде покладено обов'язок забезпечити можливість повідомляти про акти насилля щодо жінок та домашнє насилля, у тому числі у кіберпросторі, через онлайн або через інші інформаційні та комунікаційні технології, включаючи можливість подання доказів (ст. 16). Вимагається також забезпечити спеціалізовану підтримку жертв злочинів через електронні засоби комунікації, у тому числі цілодобові безоплатні служби підтримки (ст. ст. 27, 31).

Висновок. Диджиталізація (цифровізація) усіх форм судочинства є однією із сучасних ключових тенденцій розвитку права ЄС у рамках Простору свободи, безпеки і справедливості Європейського Союзу. З метою зближення національного законодавства держав-членів на рівні Європейського Союзу прийнято низку юридично обов'язкових актів та актів «м'якого» права, які спрямовані на забезпечення якнайширшого використання можливостей цифрових технологій задля зміцнення права справедливий суд, що має супроводжуватися посиленням процесуальних гарантій учасників судового провадження, а також підвищенням ефективності співпраці компетентних органів держав-членів при розгляді транскордонних справ. У процесі вступу України до ЄС при наближенні

вітчизняного законодавства до *acquis* ЄС важливо враховувати динаміку розвитку *acquis* ЄС у сфері цифрового судочинства та орієнтуватися на основні тенденції правового регулювання процесів диджиталізації у системі юстиції.

Список використаних джерел

1. Ukraine 2023 Report / 2023 Communication on EU Enlargement policy of 08.11.2023. URL: <http://surl.li/mzqyk>
2. Digitalisation of justice in the European Union - A toolbox of opportunities: Communication from Commission of 02.12.2020. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:L_202302844&qid=1714312725285
3. European e-Justice Strategy 2024-2028, Council of the European Union, 17.11.2023. URL: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15509-2023-INIT/en/pdf>
4. Ho-Dac M. Digitalisation of Justice Systems of the European Union: Towards a European Judicial Area 2.0 / The EAPIL Blog of 06.02.2024. URL: <https://eapil.org/2024/02/06/digitalisation-of-justice-systems-in-the-european-union-towards-a-european-judicial-area-2-0/#top>
5. Pinggen A., Wahl T. The New Legal Framework on Digitalisation of Judicial Cooperation / EUCRIM, 04.04.2024. URL: <https://eucrim.eu/news/new-legal-framework-on-digitalisation-of-judicial-cooperation/>
6. Regulation (EU) 2023/2844 of 13.12.2023 on the digitalisation of judicial cooperation and access to justice in cross-border civil, commercial and criminal matters, and amending certain acts in the field of judicial cooperation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2844>
7. Proposal for a Directive amending Directive 2012/29/EU establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime of 12.07.2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52023PC0424#footnote9>
8. Proposal for a Directive on combating violence against women and domestic violence of 08.03.2022. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0105>

ЗАПОБІГАННЯ ТА БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ

У статті досліджується становлення та розвиток законодавства України про державну службу та антикорупційне законодавство за весь час незалежності країни. Проблеми боротьби та запобігання корупції є дуже актуальним та важливим питанням, адже це негативне явище суттєво впливає на економічний стан держави, забезпечення правопорядку, формування правосвідомості, розвиток економіки, визначення позитивного ставлення та довіри до державного апарату та інші складові економічної безпеки.

Ключові слова: *корупція, державна служба, відповідальність, економічна безпека, декларування.*

The article examines the formation and development of Ukrainian legislation on civil service and anti-corruption legislation throughout the country's independence. The problems of combating and preventing corruption are a very relevant and important issue, because this negative phenomenon significantly affects the economic state of the state, ensuring law and order, forming legal awareness, developing the economy, determining a positive attitude and trust in the state apparatus and other components of economic security.

Keywords: *corruption, public service, responsibility, economic security, declaration.*

Вступ. Корупція – соціально негативне явище, яке наносить шкоду не тільки економічній безпеці держави, а й пересічним громадянам та бізнесу. Вирішення питань, що виникають протягом життя громадянина або діяльності юридичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності з використанням корупційних схем призводять до порушення не тільки антикорупційного законодавства, але й згубно впливає на фінансову, бюджетну стабільність, підриває авторитет органів публічної влади та держави в цілому.

Основний зміст. Після проголошення незалежності перед Україною постала одна з численних задач – побудувати якісно нову, відмінну від радянської республіки країну. Серед перших законів, які були прийняті на початку 90-х років, був Закон України «Про державну службу» [1].

Цей закон був присвячений регулюванню суспільних відносин, які виникали в процесі створення нової системи органів управління державою. Так, був вперше започаткований інститут державної служби, визначено поняття державного службовця. Прийняття цього закону стало визнанням необхідності формувати нових спеціалістів, які будуть працювати на благо нової, незалежної, орієнтованої на побудову ринкової економіки держави.

У першій редакції Закону України «Про державну службу» не використовувався термін «корупція», але вже тоді у статті 16, яка була

присвячена встановленим обмеженням для державних службовців зазначалось, що державний службовець не може сприяти, використовуючи своє службове становище, фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності з метою одержання за це винагороди у грошовому чи іншому вигляді, послуг, пільг; самотійно або через представника входити до складу керівних органів підприємств, господарських товариств тощо, організацій, спілок, об'єднань, кооперативів, що здійснюють підприємницьку діяльність; приймати подарунки чи послуги від фізичних або юридичних осіб у зв'язку із своєю службовою діяльністю [1].

У юридичній енциклопедії надається наступне визначення корупції: корупція – діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямована на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [2].

У 1995 році Верховна Рада України прийняла перший спеціальний антикорупційний закон «Про боротьбу з корупцією» [3]. Суб'єктами корупційних діянь та інших правопорушень, які пов'язані з корупцією, до яких застосовувались заходи відповідальності, були державні службовці, народні депутати України, АРК; депутати місцевих рад та їх голови.

Назва цього закону визначала основну мету його прийняття – боротьбу проти будь-яких проявів корупційного характеру.

До органів, які мали повноваження здійснювати заходи щодо виявлення, припинення корупційних діянь та притягнення до відповідальності, відносились спеціальні підрозділи, які створювались в системі органів Міністерства внутрішніх справ України, СБУ та органів прокуратури.

За вчинення корупційного проступку до винних осіб застосовувались заходи адміністративного та дисциплінарного впливу, у разі коли у діях (бездіяльності) осіб був склад злочину – застосовувалась кримінальна відповідальність.

Порядок притягнення винних осіб до відповідальності за Законом України «Про боротьбу з корупцією» був досить недосконалим та суперечним. Це в свою чергу призводило до проблем реалізації норм, спрямованих на припинення правопорушень та застосування санкцій.

Так, відповідно до частини першої статті 7 вищезазначеного закону особа, винна в скоєнні корупційного правопорушення, крім притягнення до адміністративної відповідальності у вигляді застосування штрафу,

підлягала звільненню із займаної посади. Але, відповідно до Наказу від 29.07.93 № 58 Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України, який зареєстрований в Міністерстві юстиції України 17 серпня 1993 р. за № 110 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях» всі записи в трудових книжках про звільнення повинні були містити відповідне посилання на конкретну норму Кодексу законів про працю України [4].

У свою чергу Кодекс законів про працю передбачав вичерпний перелік підстав для розірвання трудових відносин за ініціативою роботодавця та не містив таку підставу як скоєння корупційного правопорушення [5].

Така ситуація часто слугувала тому, що у судовому порядку скасовували накази про звільнення винних у скоєні корупційних проступків.

Ще однією проблемою було питання притягнення до відповідальності осіб, які виконували функції держави (характеристика їх посад в повній мірі відповідала визначенню державного службовця), але поряд з цим на них розповсюджувались норми спеціальних законів: «Про прокуратуру», «Про статус суддів», «Про державну податкову службу в Україні» тощо, а не Закон «Про державну службу». Це у свою чергу давало можливість оскарження рішення про притягнення до відповідальності винних осіб, аргументуючи тим, що суб'єктом визначено саме державного службовця, а не суддю, прокурора, слідчого або інспектора-аудитора.

У жовтні 2014 року Верховною Радою України було прийнято закон «Про запобігання корупції» [6]. При розробці та прийнятті цього закону законодавець врахував проблеми, прогалини, які існували в період дії першого антикорупційного закону. Крім того, було змінено і назву. Тим саме було визначено, що основною метою в країні є запобігання корупції, тобто вжиття заходів по недопущенню здійснення будь-яких проявів корупційного характеру та вчасне їх виявлення з подальшим притягненням винних осіб до відповідальності.

Стаття 3 Закону України «Про запобігання корупції» визначає осіб, на яких поширюються вимоги цього закону. На відмінну від визначеного переліку, який існував до цього, де було зазначено тільки дві позиції, стаття складається з чотирьох груп, до яких, у свою чергу, входять декілька видів суб'єктів.

До визначення суб'єктів, на яких розповсюджується дія закону законодавець підійшов шляхом:

- зазначення конкретного статусу (Президент України, Генеральний прокурор, державні службовці, посадові особи органів місцевого самоврядування, судді тощо);
- визначення функцій, які виконує особа (посадові особи юридичних осіб публічного права, аудитори, нотаріуси, приватні виконавці тощо);
- особи, які мають значну політичну та економічну вагу у суспільстві (олігархи), кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати.

Тобто перелік осіб значно збільшився, при цьому визначальним є не тільки статус, але й функціонал та джерела отримання заробітної плати (із державного або місцевого бюджету).

Ще однією новацією цього закону є запровадження е-декларування. Особи, які визнані суб'єктами, зобов'язані щороку подавати електронні декларації про фінансовий та майновий стан. Такі декларації заповнюються та розміщуються на офіційному веб-сайті НАЗК та є доступні для загалу.

Декларування, що існувало раніше, відбувалось на паперових носіях та мало обмежений режим доступу: ознайомлюватись та працювати з деклараціями могли тільки спеціально уповноважені особи, які здійснювали функції по боротьбі з корупцією.

Електронне декларування є дієвим заходом запобігання та виявлення проявів корупції. Сучасний стан діджиталізації в нашій країні дозволяє виявляти всі невідповідності та порушення, які знаходять відображення в декларації або повинні бути відображеними.

У червні 2018 року був прийнятий Закон України «Про утворення Вищого антикорупційного суду». На виконання цього закону було створено ще один спеціальний орган судової влади, діяльність якого спрямована на запобігання та боротьбу з корупцією. Вищий антикорупційний суд діє як суд першої та апеляційної інстанцій, який розглядає справи, що належить до його юрисдикції: за статтями 206-2, 209, 211, 366-1 та ін. Кримінального кодексу України.

За результатами підведення підсумків роботи Вищого антикорупційного суду, на жаль, можна сказати, що кількісні показники діяльності суддів збільшуються. Так, згідно зі Звітом Голови цього суду за 2023-2024 роки загальний показник справ та матеріалів, що були розглянуті

у 2023 році складає 10990. Якщо порівнювати цей показник у 2022 році – 6675, тобто відбулось збільшення аж на 65 відсотків [7].

На сьогоднішній день питаннями запобігання та боротьби з корупцією у нашій країні опікуються як органи публічної влади, які мають окремі повноваження в цій сфері поряд з їх основною компетенцією, так і органи, спеціально створені з цією метою. До першої групи можна віднести Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, міністерства та відомства, які у своєму складі мають спеціальні підрозділи.

До другої групи належать Національне агентство з питань запобігання корупції, Вищий антикорупційний суд, Національне антикорупційне бюро України, Спеціалізована антикорупційна прокуратура.

Україна пройшла два етапи організації боротьби з корупцією. На першому етапі – формування законодавчої бази, на другому – удосконалення антикорупційного законодавства та створення системи державних органів, діяльність яких спрямована на запобігання та боротьбу з цим негативним явищем.

Необхідно зазначити, що досвід інших країн свідчить про те, що якісна боротьба з корупцією не залежить напряму тільки від створення спеціалізованих органів антикорупційного функціоналу.

Так, наприклад, у Естонії не має органів із спеціальною юрисдикцією, але рівень корупції різко зменшився після проголошення незалежності цією державою. Це результат політичних змін, які відбулись у країні зразу ж після виходу із складу Радянського союзу. Громадяни були налаштовані на побудову нової держави без хабарництва, кумівства тощо. Започаткування інституту державної служби супроводжувалось досить великими заробітними платами. Як наслідок, ми бачимо, що Естонія посідає 14 місце в рейтингу країн за рівнем корупції [8].

Україна, на жаль, перебувала на 116 місці у 2022 році [9] і трохи покращила своє становище у 2023 році, посівши 104 місце в рейтингу [10].

Висновки. Тож можна зробити висновок, що заходи, які здійснюються у нашій країні, мають певні позитивні наслідки, але все ще недостатні для подолання високого рівня корумпованості.

Враховуючи здійснений аналіз, досвід інших країн, які успішно долають корупцію, треба визначити наступні напрямки діяльності:

- удосконалювати діюче законодавство, передбачаючи суворе покарання для порушників;

- здійснювати підтримку осіб, які сприяють викриттю корупційних правопорушень (викривачів);
- сприяти та використовувати громадянське суспільство, яке активно почало формуватись у нашій країні після лютого 2022 року;
- висвітлювати в засобах масової інформації результати розгляду справ проти корупціонерів;
- здійснювати дієвий контроль за проведенням конкурсів на заміщення вакантних посад в органах публічної влади.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про державну службу» від 16 грудня 1993 року N 3723-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3723-12#Text> (дата звернення 19.04.24).
2. Юридична енциклопедія : В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К. : Укр. енцикл., 2001. Т. 3 : К – М. 1999. 792 с.
3. Закон України «Про боротьбу з корупцією» від 05.10 1995 року N 356/95-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/356/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення 19.04.24).
4. Наказ Міністерства праці України, Міністерства юстиції України, Міністерства соціального захисту населення України від 29.07.93 року № 58 «Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок на підприємствах, в установах і організаціях» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0110-93/ed19930729#top> (дата звернення 19.04.24).
5. Кодекс законів про працю України 10.12.1971 року 322-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed19960926#Text> (дата звернення 19.04.24).
6. Закон України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 року № 1700-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення 19.04.24).
7. Звіт Голови Вищого антикорупційного суду за 2023-2024 роки URL: https://court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/hcac/documents/reports/chief_2023-2024.pdf (дата звернення 19.04.24).
8. Рейтинг країн за рівнем корупції. URL: <https://nonews.co/directory/lists/countries/corruption> (дата звернення 19.04.24).
9. Індекс сприйняття корупції – 2022. URL: <https://ti-ukraine.org/research/index-spryjnyattya-koruptsiyi-2022/> (дата звернення 19.04.24).
10. Індекс сприйняття корупції СРФ2 23. URL: <https://cpi.ti-ukraine.org/> (дата звернення 19.04.24).

ВПЛИВ ПРАКТИКИ ЄСПЛ НА ДОТРИМАННЯ СТАНДАРТІВ З ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглядається ключова роль та значення Європейського суду з прав людини у гарантуванні прав людини в Україні. Передусім, здійснюється аналіз впливу рішень, які приймаються ЄСПЛ на забезпечення дотримання стандартів прав людини. В роботі докладно розглядається значущість цих рішень у контексті їх впливу на ситуацію з правами людини в Європі, зокрема в Україні. В статті аналізуються важливі рішення, прийняті ЄСПЛ, і їхні наслідки для правової системи України. Досліджуються конкретні випадки порушень прав людини, що були розглянуті ЄСПЛ, а також шляхи, якими ці рішення впливають на правозастосування в Україні. Важливим аспектом є також розгляд впливу рішень ЄСПЛ на законодавство та практику судочинства в Україні, в тому числі на рівень правової захищеності громадян.

Ключові слова: *Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), стандарти прав людини, дотримання прав людини, вплив правозастосування, судово практика, захист прав людини, юридична відповідальність, індивідуальні скарги, механізми правозахисту.*

This article discusses the key role and significance of the European Court of Human Rights in guaranteeing human rights in Ukraine. Primarily, it analyzes the impact of decisions made by the European Court of Human Rights on ensuring compliance with human rights standards. The paper thoroughly examines the significance of these decisions in the context of their influence on the human rights situation in Europe, particularly in Ukraine. The article analyzes important decisions taken by the European Court of Human Rights and their implications for the legal system of Ukraine. It explores specific cases of human rights violations considered by the European Court of Human Rights, as well as the ways in which these decisions affect legal enforcement in Ukraine. Another important aspect is the examination of the impact of decisions by the European Court of Human Rights on legislation and judicial practice in Ukraine, including the level of legal protection for citizens.

Key words: *European Court of Human Rights (ECtHR), human rights standards, human rights compliance, impact of legal enforcement, judicial practice, human rights protection, legal liability, individual complaints, mechanisms of human rights protection*

Вступ. Актуальність обраної теми дослідження полягає в тому, що у сучасному світі, де глобалізація та міжнародне співробітництво відіграють ключову роль, дотримання загальноприйнятих стандартів прав людини стає необхідністю. В умовах зростаючої взаємозалежності країн і зближення національних правових систем стандарти прав людини стають основою для побудови справедливого та гуманного суспільства. Рішення, прийняті Європейським судом з прав людини (далі – ЄСПЛ) мають велике значення в цьому контексті, оскільки вони є еталоном дотримання прав людини для країн-членів.

Основний зміст. ЄСПЛ виступає важливим механізмом контролю за дотриманням прав людини в Європі та встановленням стандартів, які

визнаються всіма країнами-членами. Рішення ЄСПЛ є обов'язковими для виконання країнами, які підписали та ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція). Це дозволяє уніфікувати підходи до правозастосування та забезпечувати здійснення справедливих та об'єктивних судових вироків [5, с. 240- 241].

Забезпечення належних умов для застосування норм міжнародного права щодо захисту прав людини в першу чергу здійснюється через конституційну гарантію забезпечення судового захисту прав та свобод людини і громадянина [2, ст. 55, 26-68]. Така гарантія реалізується через дію судової системи, яка забезпечує доступ до незалежних, об'єктивних та справедливих судів, та в якій кожна особа має право на справедливий судовий розгляд справ щодо захисту та (або) відновлення порушених прав і свобод [11, с.115].

Крім того, що кожна особа в нашій державі може скористатися можливістю захисту своїх прав у національних судах загальної юрисдикції, існує також право звертатися (в разі, якщо усі національні засоби захисту вичерпано) за захистом порушених прав до ЄСПЛ. На сьогодні це єдиний у світі наддержавний судовий орган, який приймає заяви безпосередньо від фізичних осіб і захищає права та свободи людини, а держави – члени Ради Європи, які ратифікували Конвенцію, визнають усі його рішення обов'язковими для себе.

ЄСПЛ має велике значення для України з декількох причин. По-перше, ЄСПЛ є ключовим механізмом захисту прав людини в Європі. Для України це означає, що громадяни мають можливість звернутися до Суду у випадках, коли вони вважають, що їхні права порушено національними владами. По-друге, рішення ЄСПЛ можуть стати каталізатором для проведення реформ в Україні. Прийняття рішень Суду, які визнають порушення прав людини, змушує владні структури здійснювати зміни у законодавстві та практиці з метою уникнення подібних порушень у майбутньому. По-третє, це підвищення рівня правової культури: Україна, як країна-член Ради Європи, зобов'язана дотримуватися рішень ЄСПЛ. Це сприяє підвищенню рівня правової культури серед українських громадян, а також серед представників влади та правоохоронних органів. Крім того, виконання рішень ЄСПЛ є важливим для збереження довіри міжнародних партнерів України.

Ефективність виконання рішень ЄСПЛ Україною є важливим показником для оцінки стану правової системи та захисту прав людини в країні. Виконання рішень ЄСПЛ визначає, наскільки Україна дотримується

міжнародних зобов'язань щодо захисту прав людини та відповідає стандартам, прийнятим у рамках Європейської конвенції.

ЄСПЛ виносить рішення у випадках, коли вважає, що права людини порушені і українська влада не виконала своїх обов'язків щодо їх захисту. Відповідно, ефективне виконання цих рішень стає кроком до виправлення правових порушень і поліпшення захисту прав громадян. Затримки у виконанні рішень, відмови чи недостатнє вирішення проблем, виявлених ЄСПЛ, можуть підірвати довіру до національної правової системи та образ країни на міжнародній арені. Крім того, неефективне виконання рішень ЄСПЛ може призвести до подальших порушень прав людини та сприяти безкарності [10, с. 46-47].

Статистичний звіт, опублікований у 2024 році на сайті ЄСПЛ містить інформацію про кількість поданих заяв в 2023 році. За наданою інформацією до ЄСПЛ в 2023 році було подано 34 650 заяв (у 2022 році ця кількість становила 45 500). Це є найменшим показником за останні 10 років. Серед них 2531 заяву було подано проти України. Також у 2023 році у справах проти України було прийнято 130 рішень, з яких у 123 випадках Європейський суд визнав щонайменше одне порушення статті Конвенції. Загалом проаналізувавши статистичні звіти, можна дійти до висновку, що наразі все менше стає звернень до ЄСПЛ проти України, що можна пояснити усвідомленням ролі та значення ЄСПЛ, а також наслідком позитивного впливу практики ЄСПЛ на дотримання стандартів з прав людини.

Практика ЄСПЛ має значний вплив на національне законодавство нашої держави. Рішення та рекомендації ЄСПЛ часто стають основою для внесення змін до законодавства України, спрямованих на забезпечення дотримання стандартів прав людини та основних свобод. Це означає, що українське законодавство адаптується до вимог ЄСПЛ з метою забезпечення відповідності міжнародним стандартам прав людини. На основі рішень ЄСПЛ в Україні проводяться реформи у сфері судочинства, пенітенціарної системи та інших сферах, що сприяє покращенню захисту прав і свобод громадян [4, с.50].

Рішення ЄСПЛ можуть вказувати на недоліки у процедурах судового провадження, таких як тривалий строк розгляду справ, недостатня можливість захисту та пред'явлення доказів, або непрозорість судового процесу [11, с. 160]. Для виправлення цих проблем можуть вноситися зміни процесуального характеру, наприклад, шляхом скорочення строків розгляду справ, підвищення стандартів доказової бази та забезпечення більшої прозорості у судочинстві. Рішення ЄСПЛ можуть наголошувати на потребі

підвищення кваліфікації суддів та підвищення їхньої компетентності в застосуванні міжнародних стандартів прав людини у своїй роботі. Це може включати проведення спеціалізованих навчальних курсів та тренувань для суддів, а також забезпечення доступу до актуальної інформації та матеріалів щодо міжнародних стандартів прав людини [11, с. 163].

Рішення ЄСПЛ можуть також вказувати на недоліки у доступі до правосуддя для певних груп населення. Рішення ЄСПЛ у таких справах можуть вказувати на порушення статті 6 Конвенції про право на справедливий суд, що вимагає, щоб кожна особа мала реальну можливість користуватися правом на справедливий процес. Внаслідок таких рішень можуть бути реформи у судовій системі з метою забезпечення більшого доступу до правосуддя для всіх груп населення. Для виправлення цих проблем можуть бути прийняті заходи, спрямовані на забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх громадян, включаючи надання безкоштовної правової допомоги та інших форм підтримки.

Велика кількість рішень у справах проти України стосується недосконалості пенітенціарної системи. Прикладом впливу практики ЄСПЛ на дотримання стандартів з прав людини щодо умов утримання в установах виконання покарань, може бути справа «Бойко та інші проти України» (Заява № 24753/13), в якій заявники стверджували про жорстоке поводження з ними працівників правоохоронних органів та непроведення ефективного розслідування їхніх відповідних скарг [7]. Іншим прикладом може бути справа «Каверзін проти України» (Заява № 23893/03), в якій ЄСПЛ визначив, що відмова органів державної влади в проведенні оперативного та ретельного розслідування скарг на насильство з боку працівників правоохоронних органів є системною проблемою у контексті статті 46 Конвенції [8]. Суд прийшов до висновку, що держава несе відповідальність за зловживання працівниками правоохоронних органів. У справі «Александровська проти України» (Заява № 38718/16) заявниця висунула скарги на декілька інших аспектів: 1) надання їй неналежної медичної допомоги під час утримання під вартою; 2) відсутність можливості отримати належну медичну допомогу під час утримання під домашнім арештом; 3) тримання її у металевих клітках під час проведення судових засідань; 4) застосування наручників під час транспортування до судової зали. Суд визнав, що утримання особи у металевій клітці під час судового розгляду є порушенням статті 3 Конвенції, оскільки це принижує людську гідність [6].

Позиція ЄСПЛ в таких справах спонукає до проведення реформ у пенітенціарній системі України. Для кращого розуміння цього процесу, розглянемо детальніше кілька можливих напрямків цих реформ:

1. Забезпечення доступу до медичної допомоги: Рішення ЄСПЛ можуть також вказувати на недоліки у наданні медичної допомоги ув'язненим. Уряд може реагувати на ці проблеми, забезпечуючи доступ ув'язненим до якісної медичної допомоги та обладнання медичних установ у в'язницях [11, с. 202].

2. Покращення умов утримання: Рішення ЄСПЛ можуть вказувати на проблеми з умовами утримання в установах виконання покарань, такі як погані санітарні умови та недостатня гігієна. Уряд може реагувати на ці проблеми шляхом проведення реформ, спрямованих на покращення умов проживання в установах, зокрема, шляхом будівництва нових сучасних приміщень, ремонту і покращення умов існуючих установ, а також забезпечення гігієнічних та санітарних стандартів [11, с. 205].

3. Підвищення контролю за дотриманням прав людини: Рішення ЄСПЛ можуть спонукати до підвищення контролю за дотриманням прав людини у в'язницях. Це може охоплювати впровадження механізмів незалежного моніторингу умов утримання, забезпечення доступу до правозахисних організацій та надання ув'язненим можливості подавати скарги щодо порушень їхніх прав.

Подібні реформи спрямовані на забезпечення гідного утримання ув'язнених, забезпечення їхніх прав та підвищення якості пенітенціарної системи. Вони є важливим елементом у зміцненні правової держави та забезпеченні дотримання стандартів прав людини в Україні.

Практика ЄСПЛ здійснює вплив на широкий спектр сфер і аспектів життя громадян. Особливої уваги заслуговує питання щодо впливу практики ЄСПЛ на журналістську діяльність щодо захисту свободи слова та свободи преси. Рішення ЄСПЛ часто підтримують право на свободу слова, визнаючи її як основний елемент демократії. Це стимулює держави до прийняття законів, які захищають журналістів від цензури, обмежень на висловлювання думок та переслідування за висловлення власної думки. Рішення ЄСПЛ можуть визнавати порушення прав журналістів, які були об'єктом цензури, фізичного нападу, затримання або іншого тиску з боку владних структур. Це стимулює держави до реформування законодавства та правопорядку для захисту журналістів від таких порушень [3, с. 31].

Окрім того, судова практика ЄСПЛ має вплив на право громадян на інформацію, зокрема, забезпечуючи доступ до публічної інформації та захищаючи журналістів від перешкод у їхній професійній діяльності. Також

рішення ЄСПЛ можуть спонукати держави до відмови від цензури та інших форм обмежень свободи преси, що є несумісними з міжнародними стандартами прав людини. Рішення Суду визначають обсяг та межі свободи слова, правила доступу до інформації, обов'язки держави щодо захисту журналістів та інших осіб, які використовують інформаційні засоби, від цензури та недопущення до переслідування за вираз думок. Такий вплив сприяє розвитку прозорості, свободи слова та доступу до інформації в Україні, а також забезпечує відповідність національного законодавства міжнародним стандартам прав людини [3, с. 38-39].

У сучасних умовах розвитку української державності, важливе значення має питання впровадження європейських цінностей та стандартів. Серед таких цінностей, важливою є проблема запобігання та боротьби з дискримінацією. Питання заборони дискримінації є актуальним для усіх держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини. Слід наголосити, що згідно ст. 14 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, користування правами та свободами, визнаними в цій Конвенції, має бути забезпечене без дискримінації за будь-якою ознакою – статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, належності до національних меншин, майнового стану, народження, або за іншою ознакою [1, ст. 14].

Рішення ЄСПЛ від 7 листопада 2013 року у справі «Пічкур проти України» (Заява № 10441/06) вказує на те, що дискримінація полягає у нерівних стосунках до осіб у подібних обставинах, коли відсутнє об'єктивне та розумне обґрунтування для такого поводження [9]. ЄСПЛ вирішує значну кількість справ, які стосуються дискримінації за віком, що особливо актуально в контексті трудових відносин [5, с. 402-408].

Дискримінація за віком у сфері праці означає нерівне та негативне ставлення до людей на робочому місці через їхній вік, що прямо суперечить принципам рівних можливостей та недискримінації. Це може виявлятися у різних формах, включаючи відмову у прийнятті на роботу, неправомірне звільнення, обмеження можливостей професійного розвитку, нерівні умови праці, меншу оплату тощо. ЄСПЛ розглядає подібні справи з докладним аналізом, зокрема, звертає увагу на те, чи мали місце об'єктивні та розумні обґрунтування для подібного ставлення до працівників з огляду на їхній вік. У разі визнання дискримінації ЄСПЛ може винести рішення, спрямоване на відшкодування завданої шкоди та встановлення попереджувальних механізмів, щоб запобігти подібним порушенням у майбутньому [10, с. 68-70]. Такі справи мають велике значення для розвитку трудового законодавства та практики в країнах-членах Європейської конвенції про

захист прав людини, оскільки вони сприяють створенню більш справедливого та рівного робочого середовища для всіх працівників

Висновки. Отже, підсумовуючи вищезазначене, можна дійти до висновку, що практика ЄСПЛ є невід’ємною частиною процесу захисту прав людини. Це важливий інструмент для забезпечення дотримання стандартів з прав людини в Європі. Для більшості осіб, що подають скарги, можливість звертатися до ЄСПЛ стала основним способом протистояти недолікам в національній системі правосуддя. Для держав рішення ЄСПЛ встановлюють правові стандарти, яких вони повинні дотримуватися у сфері прав людини, та слугують індикаторами виявлення системних проблем, надаючи при цьому шляхи їх вирішення. У разі визнання ЄСПЛ порушення прав людини, держави повинні здійснювати зміни у законодавстві, щоб уникнути подібних порушень у майбутньому. Та попри все, залишається відкритим питання щодо виконання Україною рішень ЄСПЛ, без чого говорити про повноцінний захист прав людини та основоположних свобод в нашій країні неможливо.

Список використаних джерел

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 13.04.2024).
2. Конституція України від 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
3. Захист прав людини в сучасному міжнародному та європейському праві : навч.-метод. посібник [Електронне видання] / Х. Бехруз, А. Гриб [та ін.] ; за ред. Х. Бехруз; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 62 с.
4. Макеева О.М. Права людини в системі базових європейських цінностей. *Юридичний вісник*. 2 (63) 2022. С. 48-55. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/16709> (дата звернення 13.04.2024).
5. Міжнародний захист прав людини : навчальний посібник / кол. авторів ; за ред. О. Б. Онишко. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.
6. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Александровська проти України» (Заява № 38718/16) від 25 березня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_f73#Text (дата звернення 13.04.2024).
7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Бойко та інші проти України» (Заява № 24753/13) від 17 червня 2021 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g45#Text (дата звернення 13.04.2024).
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Каверзін проти України» (Заява № 23893/03) від 15 травня 2012 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g45#Text (дата звернення 13.04.2024).
9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі "Пічкур проти України" (Заява № 10441/06) від 7 листопада 2013 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text (дата звернення 13.04.2024).
10. Основи міжнародно-правових стандартів прав людини: навч.-метод. посібник / за ред. завідувача кафедри міжнародного та європейського права О. В. Бігняка. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 168 с.
11. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. 2-ге вид. випр., допов. К., 2015. 208 с.

ПОНЯТТЯ ТА СУТНІСТЬ ПОЧЕРКОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

У статті досліджено питання щодо поняття та сутності почеркознавчої експертизи. Зазначено про те, що сутність судової почеркознавчої експертизи зводиться до формування знань про почерк на основі наук. З практичного погляду найбільш складними випадками є ті, коли необхідно зібрати експериментальні зразки почерку чи підписів у змінених або незвичних умовах.

Зазвичай лише фахівець у галузі почеркознавства може створити необхідні умови для отримання відповідних зразків, оскільки експерт не має права самостійно збирати матеріали для проведення експертизи. Це може становити проблему, адже іноді експертові можуть надавати обмежену кількість вільних чи умовно-вільних зразків підпису, що ускладнює ідентифікацію особи, що здійснила підпис. З цих причин рекомендується залучати спеціаліста у галузі почеркознавства для ефективного збору достатньої кількості експериментальних зразків.

Ключові слова: діагностика, ідентифікація, почерк, підпис, письмо, експертиза.

The article examines the issue of the concept and essence of handwriting examination. It is noted that the essence of forensic handwriting examination is reduced to the formation of knowledge about handwriting on the basis of sciences. From a practical point of view, the most difficult cases are those where it is necessary to collect experimental samples of handwriting or signatures under altered or unusual conditions.

Usually, only a specialist in the field of handwriting can create the necessary conditions for obtaining relevant samples, since the expert does not have the right to independently collect materials for the examination. This can be a problem, as the examiner may sometimes be provided with a limited number of free or conditional signature samples, making it difficult to identify the signer. For these reasons, it is recommended to engage a specialist in the field of handwriting to efficiently collect a sufficient number of experimental samples.

Key words: diagnosis, identification, handwriting, signature, writing, examination.

Вступ. Судова експертиза, як форма експертного дослідження, є практичним видом роботи. Однак будь-яка практика потребує теоретичного базису. Теорія виступає основою для будь-якої практичної діяльності, але завдяки практиці можна розвивати і збагачувати науковий фундамент теорії, доповнюючи його корисними джерелами інформації щодо актуальних положень наукових розробок.

Практика також дозволяє відстежити ефективність теоретичних концепцій при їх застосуванні, виявити можливі помилки або недоліки при застосуванні різних методів та методик, а також об'єктивно оцінити обґрунтованість положень та їхнє інформаційне значення під час проведення досліджень.

У певних ситуаціях, таких як написання рукописного тексту або підпису стоячи, лежачи чи при розташуванні документа на колінах, експерти в галузі графології використовують вільні зразки почерку або підпису, що були створені в схожих умовах. Це може допомогти здійснити

більш точне порівняння та визначення особливостей почерку в реальних життєвих умовах.

Однак у цьому процесі можуть виникати проблеми на етапі надання експертові відібраних зразків для особи, яку потрібно ідентифікувати. Недостатня кількість або низька якість представлених матеріалів може суттєво ускладнити завдання експерта та призвести до неповного порівняння або навіть до експертної помилки. В цьому і проявляється дискусійність даної теми.

Питанню щодо поняття та сутності почеркознавчої експертизи були присвячені праці таких вчених як Абрамова В.М., Ігнат'єва Я.Ю., Свобода Є.Ю. та інших.

Мета даної статті – висвітлення основних аспектів щодо поняття та сутності почеркознавчої експертизи.

Основний зміст. Почерк – це спосіб написання, виявлений у системі рухів, що фіксуються в рукописі. Вплив на почерк справляє рівень розвитку особи та її вміння писати. Характер почерку визначається певними загальними та окремими ознаками.

Властивості почерку, що визначають його – це індивідуальність (виявляється в унікальних ознаках) та відносна сталість (основні риси залишаються стійкими протягом ідентифікаційного періоду).

Протягом усього життя людини почерк може змінюватися, розвиватися та вдосконалюватися. Сформований почерк, який часто залишається сталим, найбільш стійкий приблизно у 25-річному віці особи. Наявність різниці у варіантах ознак почерку не заважає процесу ідентифікації.

Почерк людини пов'язаний із її умовно-рефлекторними діями та активністю півкуль головного мозку.

Процес навчання письму та повторення написання символів допомагають формуванню графічних навичок. Індивідуальні риси почерку (його унікальність та стійкість) пов'язані із динамічним стереотипом, що є нейрофізіологічною основою цих навичок.

Експертиза почерку в суді є широко використовуваним видом криміналістичної експертизи.

Навіть у сучасних умовах, коли записи у мобільних гаджетах стають все більш поширеними, рукописні документи, такі як угоди, заповіти, акти і заяви, залишаються важливим джерелом інформації з юридичним значенням. Судові почеркознавчі експерти розглядають усі можливі види документів для виявлення ознак підробки.

Основне завдання судової почеркознавчої експертизи – ідентифікація виконавця рукописного тексту та його підпису. Це також включає в себе визначення факту написання різних текстів або фрагментів тексту однією особою.

Експерти проводять діагностичні завдання для визначення факту виконання рукопису чи підпису в незвичних умовах, наприклад, в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Судово-почеркознавча експертиза також включає класифікаційні завдання, такі як встановлення статі, віку, особливостей характеру та рівня освіти особи за її рукописом. Ці дослідження допомагають обмежити коло осіб, які можуть бути потенційними авторами тексту.

Для успішного вирішення завдань ідентифікації виконавця тексту, експерт повинен володіти методикою порівняльного аналізу почерку та правильно вибрати ознаки, які необхідно враховувати при ідентифікації.

Для проведення почеркознавчої експертизи чи дослідження обов'язково надаються зразки для порівняння, а саме: вільні зразки почерку чи підписів (у будь-яких документах, листах, заявах, щоденниках, рецептах, квитанціях тощо), виконані ймовірним виконавцем, не у зв'язку з досліджуваною подією; умовно-вільні зразки почерку чи підписів (у поясненнях, заявах, інших документах), виконаних ймовірним виконавцем після порушення справи, але не спеціально для почеркознавчої експертизи та експериментальні зразки почерку чи підписів, які спеціально відбираються слідчим згідно зі ст. 245 КПК України з метою направлення їх для проведення експертизи.

Зразки для порівняльного дослідження повинні не викликати сумніву в їх походженні, обсяг повинен перевищувати обсяг досліджуваного тексту приблизно в 3-4 рази, зразки повинні бути взаємно порівнюваними, як по фрагментах рукописного тексту чи слів, так і по письмовому приладдю та часу виконання.

Завданнями ідентифікації, які є найбільш поширеними в судово-почеркознавчій експертизі, є встановлення конкретного виконавця рукописного тексту та підпису. У зв'язку з цим розвиток судового почеркознавства визначався та формувався як теорія судово-почеркознавчої ідентифікації протягом тривалого часу.

Пізніше з'явилися інші напрями цієї галузі. Диференціація завдань в межах класів відбувається відповідно до ступеня спільності і має свої особливості.

Ідентифікаційні завдання розділяються враховуючи систематизацію об'єктів дослідження, умов їх виконання, подібності чи їх відсутності в

почерках виконавця та підозрюваних осіб, а також наявність або відсутність ймовірних виконавців декількох рукописних об'єктів.

Діагностичні завдання утворюють ієрархічну систему завдань, пов'язаних із встановленням наявності чи відсутності незвичності письма. Вони також визначають природу цієї незвичності (природна або навмисна викривленість почерку) та вид природної незвичності [2]. Ці завдання також ставлять перед собою мету встановлення причин і видів штучної незвичності у використанні почерку, таких як маскування або наслідування іншої особи. Ці завдання можуть бути самостійними чи проміжними і ставляться експерту на вирішення.

У судовому почеркознавстві причини, що впливають на зміну почерку, включають змінену позу під час написання, незвичний спосіб тримання письма, різноманітні травми та порушення психічного стану.

Зважаючи вплив факторів на формування письмово-рухових навичок та їх виявлення в почерку, проводяться діагностико-класифікаційні дослідження.

Ці дослідження стосуються визначення загальнофізичних і індивідуальних якостей людини, а також виявлення соціально-демографічних та професійних характеристик особи. Результатом таких експертних досліджень є звуження кола осіб, які можуть бути визначені як ймовірні виконавці тексту.

Експерту мають надати детальну інформацію стосовно наявності у особи певних особливостей, такими є перенесені захворювання, освіта особи тощо, оскільки ці фактори можуть впливати на почерк. Також зміни в підписі можуть виникати внаслідок різних обставин, таких як зміна імені чи прізвища.

Існують випадки, коли рукописний текст або підпис виконується в незвичних умовах для особи, наприклад, стоячи, лежачи чи при розташуванні документа на колінах. У таких випадках експерт використовує вільні зразки почерку або підпису, які були виконані в аналогічних умовах [3].

Проте виникають проблеми на етапі надання експертові відібраних зразків для особи, яку слід ідентифікувати. Недостатня кількість або низька якість наданих матеріалів може призвести до неповного порівняння або експертної помилки.

У таких випадках експерт подає клопотання про надання додаткових матеріалів, щоб уникнути невірних висновків. Якщо матеріали не надаються протягом визначеного терміну, справа повертається органу, що призначив експертизу.

Це може також призвести до затягування судового процесу, оскільки судові працівники не мають спеціальних знань у галузі експертних досліджень та не можуть самостійно збирати матеріали. Таким чином, виникає колізія у правовому регулюванні відібрання зразків почерку, яка потребує уваги та вирішення.

Наразі виникає проблема у сфері судово-почеркознавчого дослідження рукописів і підписів, пов'язана із вимогами, встановленими Науково-методичними рекомендаціями щодо судових експертиз та експертних досліджень. Згідно з пунктом 1.1 цих рекомендацій, що були затверджені Міністерством юстиції України, оригінали документів надаються для проведення почеркознавчих досліджень рукописів та підписів [1].

В Україні на сьогодні не проводяться почеркознавчі дослідження за копіями чи технічними зображеннями документів, навіть якщо електрофотокопії є доказами, прийнятними слідчими та судовими органами. Однак у випадках, коли оригінали неможливо надати, призначається почеркознавча експертиза за електрофотокопіями.

У таких ситуаціях важливий комплексний підхід до дослідження, який поєднує експертизу почеркознавства та судово-технічну експертизу документів [4].

Потрібно звернути увагу, що при дослідженні електрофотокопій неможливо вирішити питання відносно факту технічної підробки, тому експертом у висновку досліджується зображення. Копії, які надаються експерту повинні бути чіткими, якісними і виконані в одному масштабі до оригіналу документів.

При почеркознавчому аналізі електрофотографічного зображення запису експерт повинен вміло розрізняти почеркові ознаки об'єкта-оригінала від ознак, спричинених методом нанесення зображення.

Висновки. Отже, функціональний характер почерку визначає використання, як основи судового почеркознавства, принципів природних наук, психології і точних наук.

Сутність судової почеркознавчої експертизи передбачає формування знань про почерк на основі криміналістики, судової експертизи та визначень правових аспектів, зокрема, процесуальних дисциплін. З практичного погляду найбільш складними випадками є ті, коли необхідно зібрати експериментальні зразки почерку чи підписів у змінених або незвичних умовах, таких як зі зміною швидкості написання.

Зазвичай лише фахівець у галузі почеркознавства може створити необхідні умови для отримання відповідних зразків, оскільки експерт не має права самостійно збирати матеріали для проведення експертизи.

Як було зазначено, у певних ситуаціях, таких як написання рукописного тексту або підпису стоячи, лежачи чи при розташуванні документу на колінах, експерти в галузі графології використовують вільні зразки почерку або підпису, що були створені в схожих умовах. Це може допомогти здійснити більш точне порівняння та визначення особливостей почерку в реальних життєвих умовах.

Однак у цьому процесі можуть виникати проблеми на етапі надання експертові відібраних зразків для особи, яку потрібно ідентифікувати. Недостатня кількість або низька якість представлених матеріалів може суттєво ускладнити завдання експерта та призвести до неповного порівняння або навіть до експертної помилки.

Ця проблема свідчить про важливість якісної та адекватної підготовки матеріалів для експертизи. Важливо забезпечити достатню кількість репрезентативних зразків почерку, які відображають різноманітні умови написання. Додатково, можливо розглядати використання новітніх технологій та методів аналізу для підвищення точності та ефективності експертизи в умовах обмеженої кількості доступних зразків.

Це може становити проблему, оскільки іноді експертові можуть надавати обмежену кількість вільних чи умовно-вільних зразків підпису, що ускладнює ідентифікацію особи, що здійснила підпис. З цих причин рекомендується залучати спеціаліста у галузі почеркознавства для ефективного збору достатньої кількості експериментальних зразків.

Список використаних джерел

1. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень. Наказ Міністерства юстиції України. 08.10.98 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text> (дата звернення 10.04.2024 року)
2. Свобода Є. Ю., Абрамова В. М. Судово-почеркознавча експертиза: деякі проблемні питання та сучасні можливості. Часопис Академії адвокатури України. № 22. 2014. Ст. 3
3. Ігнат'єва Я. Ю. Науково-теоретичні положення та завдання судового почеркознавства як основні поняття для експерта. Південноукраїнський правничий часопис. №3. 2019. Ст. 4.
4. Все про почеркознавчу експертизу. 2019. URL: https://protocol.ua/ua/vse_pro_pocherkoznavchu_ekspertizu/ (дата звернення 10.04.2024 року)

ПРОТИДІЯ КАТУВАННЯМ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню та аналізу розвитку практики Європейського суду з прав людини щодо виявлення та розслідування фактів катування й вплив війни на цей процес. Крім того, у межах дослідження було акцентовано увагу на існуючих проблемах у виконанні рішень Європейського суду з прав людини Україною. Проблема забезпечення прав і свобод людини у теперішніх умовах в Україні набуває особливого значення, адже інститут обмеження прав та свобод людини, з моменту повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України, набув визначальної актуальності.

Ключові слова: війна, катування, права людини, ефективність розслідування, Європейська конвенція з прав людини.

The article is devoted to the study and analysis of the development of the European Convention on Human Rights case-law on the detection and investigation of torture and the impact of war on this process. In addition, the study focuses on the existing problems in the implementation of the judgments of the European Court of Human Rights by Ukraine. The problem of ensuring human rights and freedoms in the current conditions in Ukraine is of particular importance, as the institution of restriction of human rights and freedoms has been in the forefront of other legal institutions since the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine.

Keywords: war, torture, human rights, investigation efficiency, European Convention on Human Rights.

Вступ. Право не бути підданим катуванням – одне з небагатьох абсолютних прав, яке не підлягає легітимним обмеженням навіть під час війни. Це означає, що ніхто – ніколи і ніде – не має «права» на катування, і що кожен – завжди і всюди – має право не бути підданим катуванням. Це також означає, що будь-хто, хто застосовує катування або підбурює до них, скоює злочин. Абсолютна заборона катувань є центральною для правових систем сучасних держав, зокрема й України, Конституція якої крім прямої заборони катувань та інших видів неналежного поводження також містить низку норм, що визначають центральну роль людини та її гідності у діяльності держави. Враховуючи чергову російську збройну агресію проти України та усього українського народу, перед органами кримінальної юстиції постали виклики та завдання щодо забезпечення їх стабільного функціонування та дотримання політики нульової толерантності до будь-яких форм жорстокого поводження.

Основний зміст. Згідно зі статтею 3 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню [1].

Конвенція ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 р. регламентує загальновизнане визначення катувань на міжнародному рівні. Відповідно до цієї Конвенції термін «катування» означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково [2].

У практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) були справи, де поводження могло бути визначено лише як катування: «Аксой проти Туреччини», «Айдин проти Туреччини», «Селмуні проти Франції». Заявників постійно тримали у стані фізичного болю та насильства, якому вони піддавалися під час його перебування під вартою в поліції. Подібне поводження було умисним та застосовувалося з метою отримати зізнання або інформацію щодо злочинів, у вчиненні яких вони підозрювалися. За таких умов акти насильства, яким піддавалися заявники, беручи до уваги тривалість та мету таких актів, були серйозними та жорстокими, й такими, що були здатні викликати жорстокий біль та страждання. Тому ці акти мають розцінюватися як катування. Серйозні фізичні ушкодження, завдані заявникам під час їх перебування під контролем поліції, а також страх, болісні страждання й почуття неповноцінності, породжені жорстоким поводженням, безперечно, спричиняли їм страждання, сила яких була достатньою для того, щоб кваліфікувати дії поліції як нелюдське і таке, що принижує гідність, поводження у значенні статті 3 Конвенції.

У справі «Афанасьєв проти України» ЄСПЛ знайшов факт порушення статті 3 через побиття заявника під час його перебування у районному

відділі міліції. Заявник стверджував, що на нього надягали наручники і примушували визнати свою вину шляхом застосування до нього побойів, один із міліціонерів вдарив його в ліве вухо, наслідком чого стали пухлина і часткова глухота. Медичний огляд показав, що було нанесено шкоду лівому вуху, зафіксовано було існування слідів синців на його тілі і дата таких ушкоджень збіглася із датою затримання цієї особи. Суд встановив, що заявник зазнав нелюдського та такого, що принижує гідність, поводження, перебуваючи під вартою міліції, за яке Уряд має нести відповідальність за Конвенцією [3].

Відповідно до вищенаведеної норми Конвенції на державі лежить як негативний обов'язок – не застосовувати катування, так і позитивний – належним чином розслідувати факти катувань і притягувати винних осіб до відповідальності у випадку їх встановлення.

Тарас Вавринчук, старший юрист Секретаріату ЄСПЛ, під час Міжнародного судово-правового форуму у своїй доповіді зазначив, що «Хоча Конвенція розроблялася в першу чергу для того, щоб допомогти країнам-учасникам розвивати демократію та забезпечувати ефективний захист основоположних прав людини в мирний час, вона застосовується також під час війни та збройних конфліктів. Відповідно, чинними є конвенційні вимоги проведення ефективних офіційних розслідувань випадків позбавлення життя, катувань, нелюдського поводження та в певних особливих ситуаціях позбавлення житла та майна. Як неодноразово наголошував ЄСПЛ, їх тлумачення та застосування відбувається, наскільки це можливо, з урахуванням та у світлі норм міжнародного гуманітарного права. ЄСПЛ, звісно, враховуватиме, що в таких ситуаціях державні органи часто мусять виконувати свої процесуальні обов'язки згідно зі статтями 2 і 3 Конвенції в складних і, можливо, небезпечних умовах, що може створювати серйозні перешкоди та обмеження для слідства або призводити до суттєвих затримок» [8].

Заступниця Генпрокурора Вікторія Літвінова на зустрічі з делегацією Комітету Ради Європи з питань запобігання катуванням у жовтні 2023 року підкреслила, що наразі Офіс Генерального прокурора має два ключові напрями. Перший – практика документування випадків катувань й інших тяжких порушень прав людини в контексті російської агресії, у тому числі сексуального насильства в умовах конфлікту та поводження з військовополоненими. Другий – застосування в Україні міжнародних

стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності. Обидва є однаково важливими. І в мирний час, і під час війни заборона катування – абсолютна. Ми зосереджуємо свої зусилля на покращенні практики та політики відповідно до міжнародних зобов'язань, взятих на себе Україною, враховуючи виклики, які постали перед нами у зв'язку з повномасштабною збройною агресією [6].

28 жовтня 2021 року постановою Кабінету Міністрів України [5] було схвалено Стратегію протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затверджено План заходів з її реалізації. Стратегія визначила напрями розвитку національної системи протидії катуванням, вчиненим працівниками правоохоронних органів. Вона також спрямована на забезпечення належного виконання Україною рішень ЄСПЛ, у яких констатовано порушення Україною статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо непроведення ефективного розслідування випадків катування працівниками правоохоронних органів.

Як зазначено в самій Стратегії, рішення, які стосуються проблеми катування працівниками правоохоронних органів, десятиліттями перебувають під посиленням наглядом Комітету міністрів Ради Європи, який відповідно до статті 46 Конвенції уповноважений здійснювати нагляд за виконанням державами членами Ради Європи рішень Європейського суду.

У рішенні у справі «Каверзін проти України» Європейський суд вказав на системний характер проблеми катування працівниками правоохоронних органів осіб, які тримаються під вартою, та відсутність ефективного розслідування скарг на таке поводження: «Безсумнівно, одним з найбільш ефективних засобів запобігання жорстокому поводженню з особами, позбавленими волі, є ретельне розслідування компетентними органами всіх скарг на таке поводження і, у разі потреби, відповідне покарання винних. Органи влади завжди повинні добросовісно намагатись з'ясувати те, що трапилось, та не покладатися на поспішні та необґрунтовані висновки для закриття кримінальної справи або використовувати такі висновки як підставу для своїх рішень. Розслідування має бути спроможним забезпечити встановлення та покарання винних осіб. В іншому випадку загальна юридична заборона катування та нелюдського і такого, що принижує людську гідність, поводження та покарання була б неефективною на практиці» [4].

Вплив війни на ефективне розслідування й на роботу органів правопорядку щодо протидії катувань збільшує навантаження в першу чергу на правоохоронні органи, тому що вони мають розслідувати і надавати оцінку кримінальним правопорушенням, які пов'язані з катуванням.

Відповідно до статистики останніх років щодо кримінальних правопорушень, яка розміщена на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора у 2022 році усього було відкрито 68 кримінальних проваджень за статтею 127 Кримінального кодексу України, за 2023 рік – 94 кримінальних проваджень [9].

Згідно з висновками ЄСПЛ, порушення є наслідком недоліків нормативно-правового характеру та адміністративної практики державних органів щодо їх зобов'язань за статтею 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Ця категорія справ перебуває під посиленням наглядом Комітету міністрів Ради Європи.

Вищезгадана Стратегія визначала також основні причини виникнення та існування проблеми катування в системі кримінальної юстиції. По-перше, це замовчування катування всередині системи кримінальної юстиції. За інформацією, викладеною на офіційних веб-сайтах Міністерства внутрішніх справ України та Служби безпеки України, невинуватене насильство також є джерелом доходу для працівників правоохоронних органів і, як наслідок, корупції. По-друге, це неефективність розслідування катувань, уникнення відповідальності та перешкоджання здійсненню правосуддя, що призводить до замовчування цієї проблеми в суспільстві і невжиття дієвих заходів для її розв'язання. Й у підсумку тотальна недовіра до правоохоронних органів, у зв'язку із чим жертви не завжди скаржаться на катування.

За даними офіційного сайту Міністерства юстиції України, у плані реалізації Стратегії передбачено: проводити превентивні заходи, зокрема навчання для представників правоохоронних органів, інформування суспільства про засоби юридичного захисту від катувань, забезпечення нульової толерантності замовчування випадків катувань; розробити чіткий механізм дій правоохоронних органів у разі отримання повідомлення про катування; розробити чіткий механізм фіксації фактів катувань медичними працівниками та передачі даних про такі випадки безпосередньо до правоохоронного органу; розробити чіткий механізм періодичного огляду

осіб, які перебувають в установах попереднього ув'язнення або виконання покарань, з метою виявлення фактів катувань; забезпечити своєчасне, незалежне та ефективне розслідування катувань правоохоронними органами, розроблення необхідних методичних рекомендацій взаємодії з іншими органами; запровадити механізм відшкодування завданої шкоди особам, які постраждали від насильницьких злочинів (особливо для заявників у справах, де Європейський суд констатував порушення статті 3 Конвенції у зв'язку із катуванням, нелюдським поведженням працівників правоохоронних органів, у випадку, коли процесуальні дії у кримінальному провадженні вчинити неможливо) [5].

Як повідомила Уповноважена у справах ЄСПЛ Маргарита Сокоренко: «Зважаючи на введення з 24.02.2022 в Україні воєнного стану, у системі кримінальної юстиції виникли нові виклики, у зв'язку з чим переглядаються методології задля ефективного розслідування тверджень про катування та жорстоке поведження» [10].

Висновки. Катування є однією із найбільш серйозних форм нападу на психологічну та фізичну цілісність людини. Мета й серйозність нападу на жертву відрізняють катування від інших форм жорстокого поведження. У своїх рішеннях ЄСПЛ встановлює, що «катування» – це дії, які завдають найтяжчих, найжорстокіших страждань особі, й міра цих страждань найбільша при розгляді різних видів поведження. У часи боротьби із російською федерацією Україна лишається на шляху поступального прогресу у дотриманні своїх міжнародних зобов'язань й підтверджує, що Україна є частиною демократичного, цивілізованого світу, де верховенство права та права людини – у центрі всього. Заборона катувань і боротьба за дотримання цієї заборони – це, буквально передові лінії глобальної боротьби за єдине основне право, на яке може претендувати кожна людина. Якщо прихильникам катувань, як меншого зла, вдасться відновити легітимність каральної практики, то не знайдеться кращих слів, ніж слова Джорджа Орвелла з книги «1984»: «Якщо ви хочете уявити собі майбутнє, уявіть підошву черевики, що чавить людське обличчя – чавить вічно».

Використані джерела

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 р. Ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.04.2024 р.).
2. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10.12.1984 р. Ратифікована

Указом Президії ВР № 3484-XI від 26.01.1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text (дата звернення: 07.04.2024 р.).

3. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Афанасьєв проти України» (від 5 квітня 2005 року заява № 38722/02). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#o130 (дата звернення: 09.04.2024 р.)

4. Рішення Європейського суду з прав людини по справі «Каверзін проти України» (від 15 травня 2012 року, заява № 23893/03). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_851#Text (дата звернення: 08.04.2024 р.)

5. Про схвалення Стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції та затвердження плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 28.10.2021 р. № 1344-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1344-2021-%D1%80#Text> (дата звернення: 10.04.2024 р.)

6. Вікторія Літвінова зустрілася з представниками Європейського комітету з питань запобігання катуванням. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/posts/viktoriya-litvinova-zustrilasya-z-predstavnikami-jevropeiskogo-komitetu-z-pitan-zapobigannya-katuvanniam> (дата звернення: 12.04.2024 р.)

7. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 серпня 2022 р. – 31 січня 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2023/23-03-24-Ukraine-35th-periodic-report-UA.pdf> (дата звернення: 13.04.2024 р.)

8. Захист прав в умовах війни – у фокусі уваги спікерів XI Міжнародного судово-правового форуму. URL: <https://pravo.ua/zakhyst-prav-v-umovakh-viiny-v-fokusi-uvahy-spikeriv-khi-mizhnarodnoho-sudovo-pravovoho-forumu/> (дата звернення: 11.04.2024 р.)

9. Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 14.04.2024 р.)

10. До стратегії протидії катуванням у системі кримінальної юстиції внесені зміни. URL: <https://minjust.gov.ua/news/ministry/do-strategii-protidii-katuvanniam-u-sistemi-kriminalnoi-yustitsii-vneseni-zmini> (дата звернення: 14.04.2024 р.)

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ФІЗИЧНУ НЕДОТОРКАННІСТЬ ОСОБИ: АНАЛІЗ ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Ця стаття присвячена аналізу відповідальності держави за порушення права на фізичну недоторканність особи на основі практики Європейського суду з прав людини. Авторка вивчає рішення, ухвалені ЄСПЛ у справах, де було встановлено порушення цього права згідно зі статтями 3 та 5 Європейської конвенції з прав людини. В статті вказано, в яких випадках держава несе відповідальність за дії своїх представників або інших осіб, які вчиняють порушення права на фізичну недоторканність. Представлені рішення Європейського суду з прав людини, які розкривають мету статті 5 та статті 3 Європейської конвенції з прав людини. Аналізується значення ЄСПЛ у встановленні порушень права на фізичну недоторканність особи та накладенні відповідальності на державу. Робота спрямована на виявлення найбільш суттєвих аспектів відповідальності держави в контексті захисту прав людини в Європейському контексті.

Ключові слова: *порушення прав людини, Європейська конвенція з прав людини, стаття 3 Конвенції, фізична недоторканність, заборона катування, відповідальність держави, представники держави, стаття 5 Конвенції.*

This article is dedicated to analyzing the state's responsibility for violations of the right to physical integrity based on the practice of the European Court of Human Rights. It examines the judgments rendered by the ECtHR in cases where violations of this right have been established under Articles 3 and 5 of the European Convention on Human Rights. The article explores the circumstances under which the state is held accountable for the actions of its agents or other individuals who commit violations of the right to physical integrity. It presents judgments of the European Court of Human Rights that elucidate the purpose of Article 5 and Article 3 of the European Convention on Human Rights. The significance of the ECtHR in identifying violations of the right to physical integrity and attributing responsibility to the state is analyzed. The study aims to identify the most significant aspects of state responsibility in the context of human rights protection in the European context.

Key words: *human rights violations, European Convention on Human Rights, Article 3 of the Convention, physical integrity, prohibition of torture, state responsibility, state agents, Article 5 of the Convention.*

Вступ. Тема відповідальності держави за порушення права на фізичну недоторканність особи є важливою в правовій теорії та практиці. Фізична недоторканність – це основне право, яке гарантує, що жодна людина не буде піддана поганому чи недопустимому обмеженню своєї свободи та безпеки. Відповідно до цього права, держава має зобов'язання захищати своїх громадян від будь-яких дій чи утисків, які можуть призвести до фізичного чи психологічного травмування. У багатьох юрисдикціях порушення права на фізичну недоторканність може мати серйозні правові наслідки для держави. Наприклад, це може включати в себе виплату компенсаційних

відшкодувань постраждалим особам, проведення службових розслідувань, покарання винних посадових осіб чи навіть зміну законодавства для запобігання подібним випадкам у майбутньому.

Право на фізичну недоторканність в міжнародному праві визнається як основоположний принцип, який гарантує захист особистої свободи та особи. Основні аспекти цього права в міжнародному праві визначає Декларація з прав і свобод людини, Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, а реальний захист цього права є одним із основних завдань та функцій Європейського Суду з прав людини [3, с. 23].

Актуальність обраної теми обумовлюється тим, що фізична недоторканність є одним з найбільш фундаментальних прав, а неправомірне застосування сили, зокрема правоохоронними органами, відбувається дуже часто. Тому вкрай важливо дослідити роль Європейського суду прав людини (далі – ЄСПЛ) в захисті такого фундаментального права як фізична недоторканність, та проаналізувати, яку відповідальність несуть держави за порушення цього права. Вивчення цих питань і є метою даного дослідження.

Основний зміст. Конституція України у статті 28 визначає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню [5, ст. 28]. А у статті 29 Основного Закону нашої держави закріплено право на свободу та особисту недоторканність. В цій статті вказується на наступне: «Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом. У разі нагальної необхідності запобігти злочинові чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою. Кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно повідомлено про мотиви арешту чи затримання, роз'яснено його права та надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правничою допомогою захисника. Кожний затриманий має право у будь-який час оскаржити в суді своє затримання. Про арешт або затримання людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого чи затриманого» [5, ст. 29]. Ця норма Конституції України в основному відтворює положення статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка формує ряд важливих принципів.

Перший принцип, який закріплений у статті – це гарантія особистої свободи. Наступний принцип – принцип законності, відповідно до якого обмеження свободи може застосовуватися тільки відповідно до закону. Це означає, що будь-яке затримання або арешт повинно мати чітку правову підставу та відповідати вимогам закону. Також, стаття 5 визначає, що обмеження свободи може застосовуватися лише для певних законних цілей, таких як попередження злочинності, захист національної безпеки чи громадського порядку. З цього можна визначити третій принцип, – принцип цілей і обмеження [4, ст.5].

Аналізуючи положення статті 5 Конвенції можна дійти до висновку, що в ній закріплений ще принцип інформованості та прозорості, відповідно до якого особа, яка стикається із заходами затримання або арешту, має право на повну інформацію про обставини та підстави таких дій. Необхідність судового перегляду будь-яких дій, що обмежують особисту свободу, з метою забезпечення їх законності та відповідності конституційним нормам і міжнародним стандартам свідчить ще про один принцип, – принцип судового контролю та правосуддя. Саме на основі вищенаведених принципів і ЄСПЛ визначає наявність порушення державою права на особисту свободу і недоторканність [2, с. 260].

Вивчаючи характер скарг до ЄСПЛ, необхідно зауважити, що серед 130 винесених ЄСПЛ рішень у справах проти України за 2023 рік встановлено 77 порушень статті 5 Конвенції (право на свободу та особисту недоторканність), та 50 порушень статті 3 Конвенції (в частині відсутності ефективного розслідування та нелюдського, такого, що принижує гідність, поводження). Наведене свідчить про систематичні проблеми та порушення прав людини, пов'язані з фізичним або психічним насильством, катуванням чи недостойним поводженням. Така кількість порушень вказує на серйозні проблеми у додержанні прав людини в Україні, що може бути наслідком недостатньої реформи правоохоронних та судових систем, відсутності ефективного механізму контролю за додержанням прав людини, або недостатньої уваги до проблем недоторканності та гідності кожної людини [16].

Слід відзначити, що право, визначене в статті 5 Конвенції, не є абсолютним, оскільки надає особам право на свободу та особисту недоторканність, за винятком певних умов, встановлених законом. Ці умови включають законне ув'язнення після вироку суду, арешт або затримання за рішенням суду, а також затримання для запобігання правопорушенням та інші [15, с. 216].

Однак, варто зауважити, що ЄСПЛ не визнає будь-яких інших підстав для позбавлення волі, навіть якщо ситуація схожа на ті, що передбачені законом. Наприклад, однією з підстав для позбавлення волі є затримання неповнолітнього з метою застосування наглядових заходів виховного характеру. У справі «Ічин та інші проти України» (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04) від 21 грудня 2010 року, де мова йшла про поміщення двох неповнолітніх у приймальник-розподільник для неповнолітніх відповідно до статті 7-3 Кримінально-процесуального кодексу, ЄСПЛ розглянув питання, чи може таке затримання підпадати під цю підставу і дійшов висновку, що не було достатньо доказів для цього. Отже, було порушено статтю 5, оскільки позбавлення волі заявників не підпадало під жоден із перелічених у ній випадків [8].

Подібне рішення було прийнято у справі «Осипенко проти України» (Заява № 4634/04) від 9 листопада 2010 року, відповідно до якої, заявника тримали у відділку міліції і допитували як свідка. У своєму рішенні ЄСПЛ вирішив, що це тримання не підпадало під жодну з підстав, визначених у статті 5, навіть під підпункт «b» або будь-який інший підпункт [10].

У випадках, коли мова йде про утримання психічно хворої особи згідно з підпунктом «e» пункту 1 статті 5, як у справі «Акопян проти України» (Заява № 12317/06) від 5 червня 2014 року, Європейський суд з прав людини проводить аналіз, щоб визначити, чи відповідає таке утримання зазначеному положенню. Він перевіряє не лише діагноз психічної хвороби, але й чи є обґрунтовані підстави для примусової госпіталізації, а також чи потребує стан здоров'я пацієнта подальшого тримання в психіатричній лікарні [7].

Однак, встановлення ЄСПЛ наявності підстав для законного обмеження права особи на свободу та особисту недоторканність ще не свідчить про відсутність порушення статті 5 Конвенції, оскільки у кожному випадку ЄСПЛ проводить перевірку, чи відбувалося це позбавлення волі «відповідно до процедури, встановленої законом». Законність у цьому контексті означає, що є належне законодавче регулювання ситуацій, у яких дозволяється позбавлення волі, і такі закони дотримуються. Відтак, відсутність відповідного законодавства є порушенням вимог статті 5 щодо законності. У практиці ЄСПЛ виявлено, що відсутність належного законодавчого регулювання в Україні щодо питань, пов'язаних з процедурою позбавлення волі з метою екстрадиції, була основою для визнання порушення положень статті 5 у справі «Солдатенко проти України» (Заява N 2440/07) від 23 жовтня 2008 року [11].

Окрім того, що фізична недоторканність особи проявляється у відсутності обмежень щодо свободи руху особи, вона включає в себе недопустимість будь-яких форм фізичного насильства, побиття. Ніхто не має права причиняти будь-які фізичні страждання або обмежувати. В контексті розгляду даної теми надзвичайно важливо проаналізувати судову практику ЄСПЛ з розгляду справ про порушення статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

На відміну від статті 5 Конвенції, право, закріплене у статті 3 є абсолютним і таким, що не передбачає винятки, навіть у випадку екстремальних ситуацій, таких як військовий або надзвичайний стан. Зазначене в статті 3 Європейської конвенції про права людини гарантує, що ніхто не може бути підданий катуванню або нелюдському чи принижуючому гідність поведженню або покаранню [4, ст. 3]. ЄСПЛ неодноразово підкреслює, що ця стаття містить одну з найважливіших цінностей демократичних суспільств. Вона має величезне значення для гарантування основних прав і свобод кожної людини та створює міцний механізм захисту прав людини від будь-якого форми фізичного або психічного насильства, надаючи кожній особі гарантію безпеки та захисту перед державою.

Слід відмітити, що застосування статті 3 Конвенції має свою сферу застосування. Стаття 3 Конвенції застосовується до такого забороненого поведження, що досягає мінімального рівня жорстокості. Оцінка цього рівня є відносною і залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість поведження, його фізичні чи психічні наслідки та, в деяких випадках, стать, вік і стан здоров'я жертви. Щоб визначити, чи було досягнуто порога жорстокості, можуть братися до уваги інші чинники, зокрема: (а) мета, з якою було застосовано жорстоке поведження, (б) контекст, у якому було заподіяно жорстоке поведження, і (с) чи перебуває жертва у вразливій ситуації. Проте, якщо особу позбавляють свободи, або вона загалом стикається з працівниками правоохоронних органів, будь-яка поведінка останніх стосовно особи, що є такою, що принижує людську гідність, становить порушення статті 3 Конвенції [6, с. 239].

Так, у справі «Невмержицький проти України» (заява № 54825/00) було встановлено порушення статті 3 Конвенції, оскільки заявника, що був ув'язнений і оголосив голодування, примусово годували, незважаючи на відсутність медичної необхідності та з використанням наручників, розширювача рота, спеціальної гумової трубки, вставленої в харчовий канал, і, у разі опору, із застосуванням сили [1, с.157].

Актуальною є справа «Луценко та Вербицький проти України» (Заяви № 12482/14 та № 39800/14) від 21 січня 2021 року, яка стосувалась подій Революції Гідності 2014 року. У своєму рішенні ЄСПЛ відмітив, що ці розслідування, а також інші дослідження щодо випадків жорстокого поводження та смертей під час протестів на Майдані, не відповідали стандартам оперативності, ретельності, ефективності, незалежності, громадського контролю та участі з боку жертв. Суд також зазначив, що громадянин Луценко став жертвою жорстокого поводження, а громадянин Вербицький був підданий катуванню до смерті. Фізичне насильство проти заявників відбувалося через їх участь у мирних протестах [9].

Іншою справою, яка розглядалась ЄСПЛ і стосувалась подій початку 2014 року в Україні, є справа «Шморгунов та інші проти України» (Заява № 15367/14) від 21 січня 2021 року. Часто визначення того, чи несе держава відповідальність за дії конкретної особи або групи осіб, може бути складним, особливо якщо вони діяли поза своїми повноваженнями або відсутні прямі докази про їхню причетність. Визначальним моментом цієї справи є те, що суд в своєму рішенні підкреслив, що стаття 3 не забороняє застосування сили представниками держави за певних чітко визначених обставин, наприклад, для здійснення арешту. Однак, така сила може застосовуватися лише в разі крайньої необхідності та не повинна бути надмірною [13].

Окремої уваги заслуговує справа «Чернега та інші проти України» (Заява № 74768/10) від 18 червня 2019 року, в якій ЄСПЛ розглядав питання відповідальності держави за дії особи, яка не є державною посадовою особою. В ній Суд дійшов до висновку, що мовчазна згода або потурання органів Держави-учасниці діям приватних осіб, які порушують права інших осіб, передбачені Конвенцією, у межах її юрисдикції, може призвести до відповідальності такої Держави за Конвенцією [12].

Висновки. Фізична недоторканність є основним правом, яке гарантує, що жодна людина не буде піддана неприпустимим обмеженням своєї свободи та безпеки. Згідно з цим правом, держава зобов'язана захищати своїх громадян від будь-яких дій або утисків, що можуть призвести до фізичних або психологічних травм. Порушення цього права може мати серйозні правові наслідки для держави, зокрема, компенсаційні виплати потерпілим, проведення службових розслідувань, покарання винних посадових осіб та зміна законодавства для запобігання подібним випадкам у майбутньому. На жаль, кількість поданих заяв до ЄСПЛ та кількість прийнятих рішень у справах проти України свідчить про катастрофічну

проблему із забезпеченням захисту такого фундаментального права як фізична недоторканність. Ці проблеми однозначно потребують уваги та вдосконалення системи захисту прав людини в нашій державі.

Список використаних джерел

1. Бакумов, О. С. Конституційно-правові аспекти механізму юридичної відповідальності Української держави за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. *Наше право*. 2023. № 1. С. 155-161.
2. Біла-Кисельова, А. (2021). Стаття 5 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: практика ЄСПЛ. *Молодий вчений*. 3 (91). С. 259-263.
3. Захист прав людини в сучасному міжнародному та європейському праві : навч.-метод. посібник [Електронне видання] / Х. Бехруз, А. Гриб [та ін.] ; за ред. Х. Бехруз; НУ «Одес. юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. 62 с.
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 14.04.2024).
5. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 14.04.2024).
6. Кочура О. О. Особливості захисту прав людини, пов'язаного з порушенням ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.) в аспекті умовно-дострокового звільнення від покарання при довічному ув'язненні засудженого. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу в умовах воєнного стану: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 листоп. 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Ф-т № 1. Харків : ХНУВС, 2022. С. 236-240.
7. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Акопян проти України» (Заява № 12317/06) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a13#Text (дата звернення 14.04.2024).
8. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Ічин та інші проти України» (Заяви №№ 28189/04 і 28192/04). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_661#Text (дата звернення 14.04.2024).
9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Луценко та Вербицький проти України» (Заяви № 12482/14 та № 39800/14) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g17#Text (дата звернення 14.04.2024).
10. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Осипенко проти України» (Заява № 4634/04) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_871#Text (дата звернення 14.04.2024).
11. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Солдатенко проти України» (Заява № 2440/07) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_504#Text (дата звернення 14.04.2024).
12. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Чернега та інші проти України» (Заява № 74768/10) URL: <https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Chernega%20v%20Ukraine.pdf> (дата звернення 14.04.2024).
13. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Шморгунов та інші проти України» (Заява № 15367/14) URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g02#Text (дата звернення 14.04.2024).
15. Третяков Д. Застосування практики Європейського суду з прав людини щодо розуміння гарантій статті 5 Європейської конвенції з прав людини. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». К. : НАУ, 2022. № 2 (63). С. 211-221.
16. У 2023 році ЄСПЛ постановив 130 рішень у справах проти України: про що ці справи. *Юридична газета онлайн: всеукраїнське професійне юридичне видання*. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/-u-2023-roci-espl-postanoviv-130-rishen-u-spravah-proti-ukrayini-pro-shcho-ci-spravi.html> (дата звернення 14.04.2024).

НАШІ АВТОРИ

Анакіна Тетяна Миколаївна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Білик Лілія Сергіївна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Василенко Вікторія Вікторівна – студентка 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Василяка Олеся Костянтинівна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Володічев Олексій Володимирович – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Добрянська Єлизавета Євгенівна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Чорнозуб Лариса Василівна* – кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Дяченко Анастасія Вікторівна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Заграничний Данііл Віталійович – студент 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Зарицька Христина Ігорівна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Зима Крістіна Сергіївна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Ігнатенко Анастасія – студентка 3 курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності Національного університету «Одеська юридична академія»

Казарян Марина Манвелівна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

- Козаченко Олександр Васильович** – доктор юридичних наук, професор, в.о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Колб Олександр Григорович** – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, професор кафедри кримінального права та Державного податкового університету, м. Ірпінь
- Колодій Дар'я Іванівна** – студентка 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Лазарєва Наталя Михайлівна** – викладачка кафедри загальнотеоретичної, конституційної та цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Малишева Марина Валеріївна** – аспірантка кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Мусиченко Ольга Михайлівна** – докторка філософії в галузі права, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Пирожик Олександр Веніамінович** – депутат Волинської обласної ради, уповноважений з антикорупційної діяльності комунального підприємства «Волинський обласний фтизіопульмонологічний медичний центр» Волинської обласної ради
- Райко Марія Сергіївна** – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»
- Стоцька Наталія Сергіївна** – студентка 4 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Мусиченко Ольга Михайлівна* – PhD, доцентка, в.о. завідувача кафедри кримінального права та інших кримінально-правових дисциплін Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Тимофєєва Лілія Юріївна – кандидатка юридичних наук, доцентка кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія»

Топчій Василь Васильович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, директор навчально-наукового інституту права Державного податкового університету, м. Ірпінь

Чорнозуб Лариса Василівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, в.о. завідувача кафедри загальнотеоретичної, конституційної за цивілістичної юриспруденції Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шепель Дарина Олександрівна – студентка 3 курсу Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий керівник: *Козаченко Олександр Васильович* – доктор юридичних наук, професор, в. о. директора Миколаївського навчально-наукового інституту права Національного університету «Одеська юридична академія»

Шпіляревич Вікторія Вікторівна – кандидатка юридичних наук, доцентка, доцентка кафедри політики у сфері боротьби зі злочинністю та кримінального права Навчально-наукового юридичного інституту Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

ЗМІСТ

Переднє слово.....	3
--------------------	---

Розділ І

ФУНДАМЕНТАЛЬНІ НОВІТНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Козаченко Олександр

Пробаційний нагляд в інформаційній таксономічній системі кримінально-правових заходів.....	5
--	---

Василяка Олеся

Міграційні процеси в Україні під час війни: кримінально-правові аспекти.....	18
--	----

Малишева Марина

Об'єктивна сторона кримінального правопорушення незаконного проведення дослідів над людиною.....	25
--	----

Мусиченко Ольга

Таксономія кримінально-правових заходів в проєкті Кримінального кодексу України.....	31
--	----

Тімофєєва Лілія, Ігнатенко Анастасія

Особливості кримінальної відповідальності за евтаназію.....	46
---	----

Топчий Василь, Колб Олександр, Пирожик Олександр

Про деякі шляхи запобігання ухиленню від військової служби та мобілізації в Україні в умовах воєнного стану з урахуванням зарубіжного досвіду.....	53
--	----

Шпіляревич Вікторія

Окремі аспекти кримінально-правової охорони національної безпеки України на прикладі особливостей кримінальної відповідальності за державну зраду (ст. 111 КК України).....	60
---	----

Розділ ІІ

НАУКОВИЙ ДОРОБОК МОЛОДИХ ПРАВознавців

Білик Лілія

Запобігання кримінальності неповнолітніх.....	70
---	----

Володичев Олексій

Кримінологічна характеристика шахрайства в сучасній Україні.....	78
--	----

Дяченко Анастасія

Стан та основні тенденції організованої злочинності в сучасній Україні.....	84
---	----

Заграничний Данііл

Кримінологічна характеристика наркотичної кримінальності в Україні: окремі аспекти.....91

Зарицька Христина

Кримінологічна характеристика кіберзлочинності в Україні.....97

Зима Крістіна

Стан та тенденції сучасної кримінальності неповнолітніх.....104

Казарян Марина

Пріоритетні напрямки протидії організованих злочинності в сучасній Україні.....112

Райко Марія

Окремі кримінологічні аспекти військової кримінальності.....120

Шепель Дарина

Правові аспекти запобігання та протидії домашньому насильству...128

Розділ III

**АКТУАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДОТИЧНИХ ДО
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ПРОБЛЕМ**

Чорнозуб Лариса, Анакіна Тетяна

Диджиталізація судочинства: нові тенденції у праві Європейського Союзу.....135

Лазарєва Наталя

Запобігання та боротьба з корупцією.....144

Василенко Вікторія

Вплив практики ЄСПЛ на дотримання стандартів з прав людини....150

Добрянська Єлизавета

Поняття та сутність почеркознавчої експертизи.....157

Колодій Дар'я

Протидія катуванням під час війни.....163

Стоцька Наталя

Відповідальність держави за порушення права на фізичну недоторканність особи: аналіз практики ЄСПЛ.....170

Наші автори.....177

Електронне наукове видання

Новітні кримінально-правові дослідження – 2024

АЛЬМАНАХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Підписано до поширення через мережу Інтернет 08.05.2024.

Об'єм даних 1,4 Мб.

Видавництво Миколаївського навчально-наукового інституту права

Національного університету «Одеська юридична академія»

вул. Ген. Карпенка, 18, 54038, Україна

Тел./факс (0512) 40-86-54

Сайт: <https://mip.onua.edu.ua/>

E-mail для авторів: mip@onua.edu.ua